

TUDÁS MENEDZSMENT

A PÉCSI TUDOMÁNYEGYETEM
FELNŐTTKÉPZÉSI ÉS EMBERI ERŐFORRÁS FEJLESZTÉSI INTÉZETÉNEK
PERIODIKÁJA

II. évfolyam.

1. szám

Tartalom

GAÁL ZOLTÁN.....	5
Tudásmenedzsment: a HR-szakemberek úton a siker felé?!	5
HALMOS CSABA.....	14
Harmónia vagy diszharmónia?	14
KRISZTIÁN BÉLA.....	23
Stratégiai feladat: a tudásalapú gazdaság optimális működtetése.....	23
CSERNÉ ADERMANN GIZELLA.....	28
Konfliktusok a felnőttoktatásban.....	28
NÉMETH BALÁZS.....	41
A lifelong learning-koncepció történeti gyökerei.....	41
SÁRI MIHÁLY.....	46
A művelődési otthonok négy generációja.....	46
ANDRÓCZI MÁRIA.....	53
Kistérségi társulások Zala megyében.....	53
CZUCZOR JÓZSEF.....	63
Diplomások a munkaerőpiacon.....	63
JAKAB TAMÁS.....	69
A felsőoktatási minőségmenedzsment és minőségbiztosítás kérdéséhez.....	69
BODÓ LÁSZLÓ.....	79
Kufárok templomai.....	79
VARGA RÓBERT.....	88
Szétforgácsolva, avagy a személyiség küzdelme a túlélésért a harmadik évezred küszöbén.....	88
RÓZSA ORSOLYA.....	93
Esélyegyenlőség nők és férfiak között.....	93
DEÉR ZSUZSANNA.....	106
A felnőttképzés és a teleházak – Baranya megyei példákkal.....	106
FILÓ CSILLA – KOLTAI DÉNES.....	116
Baranya megye kistérségeinek kulturális helyzete.....	116
VIDA SZABOLCS.....	124
Kétkedések víg(?)játéka Az EU csúcstalálkozója Nizzában.....	124

Megjelent az OTKA T030398 számú kutatás részeként.

E számunkat Zádori Iván III. éves humánszervező szakos hallgató festményreprodukciói illusztrálják.

ISSN 1586-0698

Szerkesztő bizottság: Bodó László titkár, FEEFI tudományos munkatársa (bodo@human.pte.hu), Bokor Béla adjunktus, a Baranya Megyei Közgyűlés alelnöke, Halmos Csaba elnök, PTE FEEFI adjunktusa, Tóth József, a PTE rektora, Vissi Ferenc személy- és munkaügyi igazgató, Primagáz Rt. Kiadja a PTE FEEFI, felelős kiadó: Koltai Dénes docens, a FEEFI igazgatója (koltai@human.pte.hu). Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b. Telefon: 72/251-444. Fax: 72/251-100, (feefi@human.pte.hu)

GAÁL ZOLTÁN

Tudásmenedzsment: a HR-szakemberek úton a siker felé?!

Előadásomban három kérdésre szeretnék koncentrálni:

- Siker és versenyképesség
- Kompetenciamenedzsment
- Tudásmenedzsment kihívásai

Egyetemi vezetőként is borzasztóan nyomaszt az a probléma, amit itt a kérdések kapcsán is és az előző plenáris előadásban is érintettek: a szakember piacon a kereslet-kínálat egyensúlya, mit kellene felvenni a képzési portfólióra, mit kellene onnan kitakarítani, természetesen ezt egy szuper konzervatív rendszerben, mint amilyen egy állami felsőoktatási intézmény.

1. Siker és versenyképesség

Először a sikerről néhány szót. Az értelmező kéziszótár mit ír a sikerről: „...fejlődési folyamatnak az eredménye és valójában a megtapadó, hatékony, eredményes. Ezen a ponton vonódott el belőle, ma már önálló jelentéssel bíró szó a siker.”

Nagyon nehéz erről a kérdésről egyetemesen beszélni, mert úgy érzem, hogy a siker egy olyan kategória, mint a szép. Szép, ami érdek nélkül tetszik. Egyetemes definíciót nem tudok ezzel kapcsolatosan adni, inkább idézek néhány olyan ténnyt, ami megítélésem szerint ebbe az irányba mutat.

Volt egy jelentős, 40 német és 80 magyar vállalatra kiterjedő „Siker és versenyképesség” címet viselő kutatási projektünk, ebből az idevonatkozó néhány mérőföldkőszerű megjegyzést írtam a föliára. Az egyik az, hogy különösen a magyar vállalatoknál szignifikáns korreláció volt a siker és karrier értelmezése között. Magyarországon különösen a befolyásolás növelése, tehát a kapcsolati tőke uralása, vagy a bizalmi tőkére történő befolyás az igen jelentős sikerelem.

- A főnök-beosztotti viszonyban, hatalmi távolságban a megfelelő hely közvetetten az elismertség mérője, ugyancsak siker komponens. Persze a kedvezőbb munkakörülmények elérése is ide sorolható.
- Eggyel kevesebb szobatársam van a szobában, eddig ketten voltunk, ez is nagyon fontos sikerelem lehet és nagyon sokan hangot adnak az ilyen megjegyzéseknek.
- A munkahelyi biztonságról az előttem szóló nagyon sokat beszélt.

Szeretnék röviden arról szólni, hogy a majd később tárgyalandó magkompetenciák szempontjából melyek azok a döntő fontosságú képességek, amelyek szükségesek a sikerhez.

* Elhangzott a 2000. évi jubileumi humánpolitikai konferencián

a) Az egyik elem az, hogy a szaktudás mellett az általános ismeretek szerepe nő. Az *általános ismeretek* azok az ismeretek, amelyek a változtatás esélyét megteremtik, a változtatásra való hajlandóságot megalapozzák. Az európai trendek szerint egy diplomás szakember aktív életében átlagosan 3,5-szer pályát módosít. Teljesen mindegy, hogy külső kényszer hatására, vagy saját elhatározásból. A prognózisok a változtatási intenzitás növekedése irányába mutatnak.

b) *Nyitottság, érzékenység, rugalmasság.* A nyitottság, érzékenység, rugalmasság kérdésköre azt jelenti, hogy érzékeljük a problémát, szenzorainkkal képesek vagyunk azt letapogatni, ez a siker fontos előfeltétele. Ha nem vesszük észre, akkor nem is biztos, hogy kell ez.

c) *Bizonytalanság, kockázat kezelése.* Az elkövetkező időszakokkal kapcsolatban egy biztos dolog prognosztizálható, ez éppen az állandó változás. Megjegyzem, hogy ebben a készségben az elmúlt években sokat javultunk.

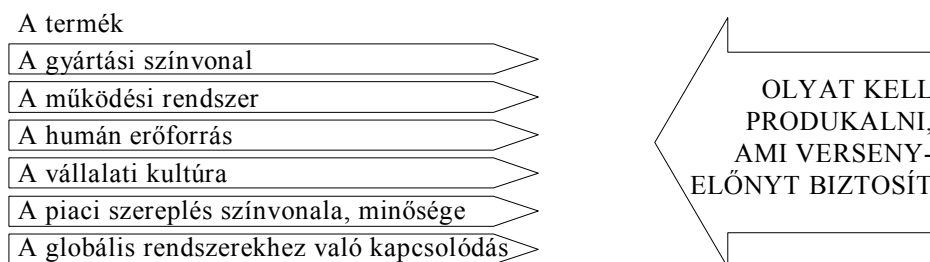
d) *Étikus magatartás, viselkedéskultúra:* A magyarnak több szinonimája van az umbuldára, mint eszkimónak a hóra (*Hankiss: Diagnózisok*). Ennek oka van. Ráadásul ez egy olyan kemény kategória, amit nem tudunk kire fogni. Kit szidjunk ezért, ezt magunk intéztünk el saját magunknak. Ebben a kérdésben rendet kell csapni, mert az adott szó tisztessége az üzleti életben egy nagyon fontos kategória. Gondoljunk csak arra, hogy háborúban, szerelemben, meg az üzleti életben igen fájdalmas az ezüst- érem.

e) *Nemzetközi ismeretek* kategóriájába a mi értelmezésünk szerint valójában a ma élő európai nyelvek ismeretét és az egyetemleges szoftverek felhasználói képességét soroljuk. Természetesen mindezt a jogi aspektusok ismerete mellett.

Csath Magdolna sikeres vállalatokat vizsgált és ez alapján a sikerüket az alábbi négy kulcstényezőnek tulajdonítja:

- NYITOTTAK a környezeti változásokkal szemben – a környezet állandó fürkésztésével a változásoknak elébe menő döntéseket hoznak.
- HATÁROZOTT jövőképpel rendelkeznek, ennek elérésére képesek munkatársaikat mozgósítani, összefogni.
- TOLERÁNSAK az eltérő véleményekkel szemben, keresik azokban a hasznos elemeket.
- Pénzügyeikben KONZERVATÍVOK, nem adósodnak el (fejlesztéseiket nagyrészt saját erőből végzik).

A versenyképesség és a siker szoros kölcsönhatásban van egymással. Az 1. ábrán a versenyképesség szintereit mutatjuk be.

1. ábra: A versenyképesség szinterei

Az ábra alapján érzékelhető, hogy a versenyképesség egy vállalat, vállalkozás működésének valójában valamennyi területére kiterjed. Ezekben a kategóriákban kell valami olyat produkálni, amely versenyelőnyhöz vezet és megalapozza a sikert.

Az üzleti sikereknek öt előfeltétele van:

- megfelelő eszköz,
- megfelelő anyag,
- pénz,
- információ és
- szakmai hozzáértés.

A stratégiai elemzések abba az irányba mutatnak, hogy az említett előfeltételek közül a legfontosabb a szakmai hozzáértés. Közvetlenül igazolja ezt a tény is, hogy a tudás felezési ideje csökken, és a megbecsülési sorrendek európai alapítása is a tudás erőteljes felértékelődését támasztja alá.

2. Kompetenciamenedzsment

A magkompetencia (core competences) szakismeretekből és technológiákból összeálló, versenyelőnyt nyújtó speciális szaktudás. Az érvényes magkompetencia:

- versenyelőnyt nyújt
- a vevők által elismert értékke transzformálható
- nehezen másolható, utánozható
- új piacokra kiterjeszhető.

Mi ez a magkompetencia valójában ?

Egy képesség, aminek birtokában bizonyos dolgokat meg tudok csinálni. Véleményem szerint a Honda cégnek magkompetenciája van a motorgyártás területén. Ural egy olyan speciális tudást, szakértelmet, amelyet a konkurencia nem.

A vállalatokra a jövőben nemcsak mint termékek és szolgáltatások, hanem mint magkompetenciák portfóliójára is kell tekinteni. Az a szervezet, mely kitűnik valamely magkompetenciában, az birtokolja azt:

- és a kiemelkedés abban mutatkozik meg, hogy a szervezet külsőleg is elismert vezető pozíciókkal rendelkezik az adott kompetencia terén
- a valójában birtokolt kompetenciák a szervezet létező, jelenlegi kompetenciái.

Mi nem magkompetencia? Például:

- a hírnév,
- az ismeretség,
- a reklámérték.

A magkompetencia a használat során nem kopik el, nem veszíti el értékét más eszközökkel ellentétben, és folyamatosan tökéletesedik.

Tehát a magkompetencia:

- a felhasználó számára kulcsfontosságú előnyt nyújt
- az adott iparágban kevesen vagy kizárólagosan birtokolják azt (versenytárs-differenciáló képesség)
- létező magkompetenciák új piaci szegmensekre viszonylag könnyen kiterjeszhetőek.

A magkompetenciák építő kövei, elemei a primer képességek:

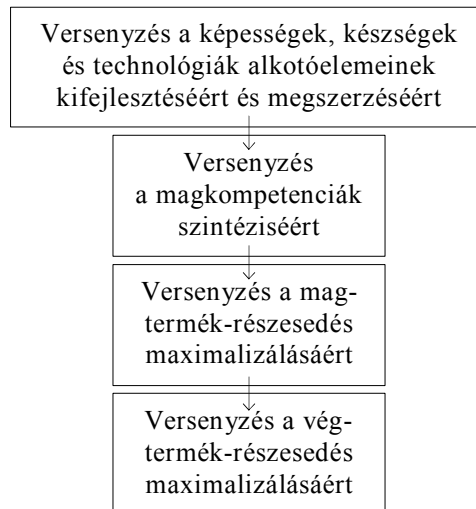
- a primer képességek a szervezeten belüli diszkrét tevékenységek, készségek és diszciplínák;
- a primer képességek három fő kategóriája:
- a piaci interfész,
- az infrastruktúra és
- a technológiai képességek;
- a kritikus képességek azok, melyeknek a legközvetlenebb és legjelentősebb hatása van a versenyképességre.

A magkompetenciák figyelmen kívül hagyása veszélyeket rejt magában, ezek a következők:

- a növekedés lehetőségei beszűkülnek,
- a vállalat egyre apróbb üzleti egységekre, divíziókra aprózódik fel,
- túlzott függés más cégek magtermékeitől,
- ha túlzottan a végtermékre koncentrálunk, az a vállalat jövőjét veszélyezteti,
- ha nem vagyunk tisztában magkompetenciákkal, akkor könnyen felszámolhatjuk.

Piacgazdasági körülmények között természetesen verseny folyik a kompetenciákért is. A versenynek az alábbi négy színtere azonosítható:

- 1.
- 2.
- 3.
- 4.

Az első szinten folyó verseny a későbbi magkompetenciák alkotóegységeinek, alkotóelemeinek kifejlesztéséért folyik.

A második szint a készségek, ismeretek, technológiai tudás szintézise magkompetenciákká, e terület versenye. A harmadik szint a magtermékek és magplatformok körül zajló verseny. (Magplatformról akkor beszélünk, ha a tevékenység eredménye egy szolgáltatás.)

A negyedik szint a marketing szokásos működési és verseny területe.

Az első három szint tartozik a kompetenciamenedzsment területéhez.

Mik a magkompetencia-menedzsment legfontosabb feladatai?

- *Azonosítás* : a készségek és képességek sokaságának fokozatos szűkítésével.
- *Ütemterv létrehozása*: a magkompetenciák kiépítésére, megszerzésére.
- *Építés*: a cég minőségi változást ér el a létező képességek területén.
- *Kibontakoztatás*: a kompetencia alkalmazása egy olyan folyamat, melynek során a létező kompetenciákat a jelenlegi vagy új piaci lehetőségekre felhasználja a készségek, képességek minőségi változtatása nélkül.
- *Védés*: A magkompetenciák állandó védelme a mindenkori cégvezetés feladata, ezért is szükséges, hogy az ismerje azokat.

A megszerzett magkompetencia sokféleképpen elveszíthető:

- felaprózódhat
- elfelejtődhet, ha nem használják
- ha már sokan megszerezték, akkor elértéktelenedhet
- megszerezhetők más vállalatok által szövetségek útján
- alulteljesítő üzleti egységekkel együtt megszüntethető

Melyek a kompetenciamentedzsmentet leggyakrabban foglalkoztató kérdések?

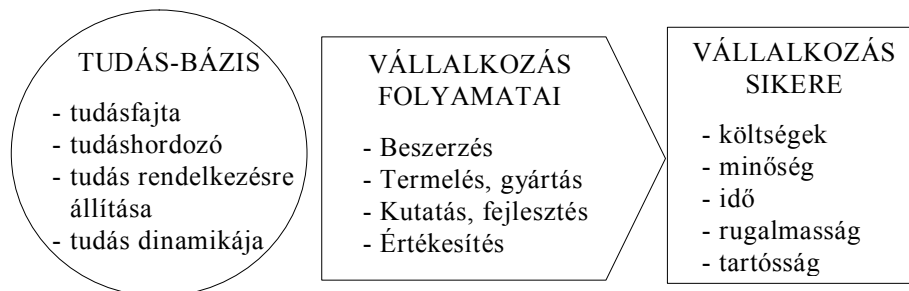
- Lehetséges-e a meglévő erősségeiket jobban kihasználni a nagyobb piaci részesedés elérése érdekében?
- Tudunk-e új területekre terjeszkedni a meglévő tapasztalatainkkal?
- Mivel rendelkezünk a pénzen kívül, ami segíthet az új területeken való sikeres fellépésben? Mely tevékenységi területeinket építhetjük le, adhatjuk el, helyezhetjük ki anélkül, hogy a jövőnket veszélyeztetnénk?

Összefoglaló megállapításként hangsúlyozom, hogy a HR tevékenység szempontjából

- rövid távon a versenyképesség: az ár/teljesítmény arányától függ;
- hosszabb távon a versenyelőny:
 - a gyors piacra kerüléstől,
 - a változásokhoz való adaptációtól,
 - a legmegfelelőbb technológia alkalmazásának képességétől függ.

3. Tudásmenedzsment

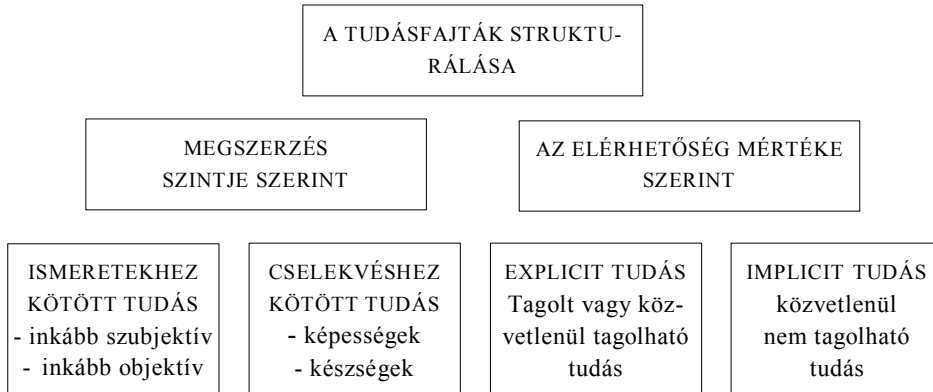
Hová nyúlnak vissza a tudásmenedzsment gyökerei?

2. ábra: A tudásmenedzsment előzményei

Az előző fejezet tárgyalásából következik, hogy a vállalkozás sikerének egyik fontos előfeltétele a tudás rendelkezésre állása. A tudásbázis hozza mozgásba a vállalkozás folyamatait, teremti meg a siker esélyét.

A TUDÁS : a valós és a gondolati világ részeinek minden egyes megjelenési formája a hordozóközegben.

3. ábra: A tudásfajták tipológiája

A tudásbázis másik fontos kategóriája a tudáshordozó. Tudáshordozónak tekinthető minden olyan eltárgyasult elem, amelyben a tudás manifesztálódhat. A következő 1. táblázat áttekintést ad a tudáshordozók szakirodalmi megítéléséről.

1. táblázat: A tudáshordozók megítélése a szakirodalomban

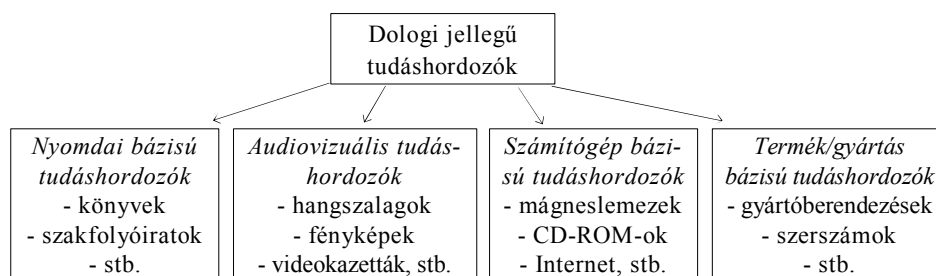
Szerző	Osztályozás
PFEIFFER (1965)	– anyagi jellegű hordozók (szerszám) – személyes hordozók – kvázi anyagi jellegű hordozók (irodai munka) – jogi jellegű hordozók (szabadalom)
LITTOW (1978)	– software (nem anyagi jellegű tárolt információk) – hardware (anyagi jellegű) – know-how (szervezési jellegű)
GESCHKA (1979)	– írások – beszédek – audiovizuális médiák – eltárgyasult technikák – személycsere
ROPOHL (1979)	– személyes rendszerek „emlékei” – definiálható információk (kéziratok, könyvek, adatbankok) – szakértői rendszerek
CORSTEN (1982)	– írásművek – személyek – anyagi tárgyak

EWALD (1989)	<ul style="list-style-type: none"> – személyes hordozók (menedzserek, fejlesztők) – információs hordozók (újságok, előírások, adatbankok) – anyagi jellegű hordozók (készülékek, laboratóriumi eszközök)
KERSSENS van DRONGELEN (1995)	<ul style="list-style-type: none"> – brainware – groupware – hardware – documentware
GÜLDENBERG (1997)	<ul style="list-style-type: none"> – természetes tudáshordozó rendszerek (emberek, csoportok) – mesterséges tudáshordozó rendszerek (adatbankok, neurális hálózatok) – kulturális tudáshordozó rendszerek (szervezeti rutinok, szervezeti kultúra)

A tudáshordozók a fogalom jellegéből adódóan személyes és dologi származásúak lehetnek. Ezekről ad áttekintést a 4. és 5. ábra.

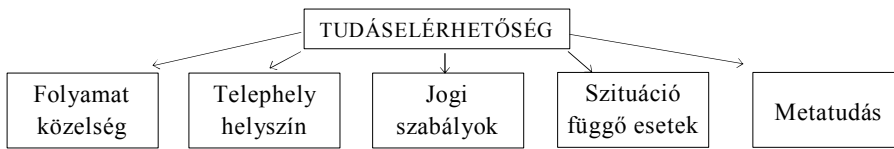

4. ábra : A személyes (személyhez kötődő) tudáshordozók

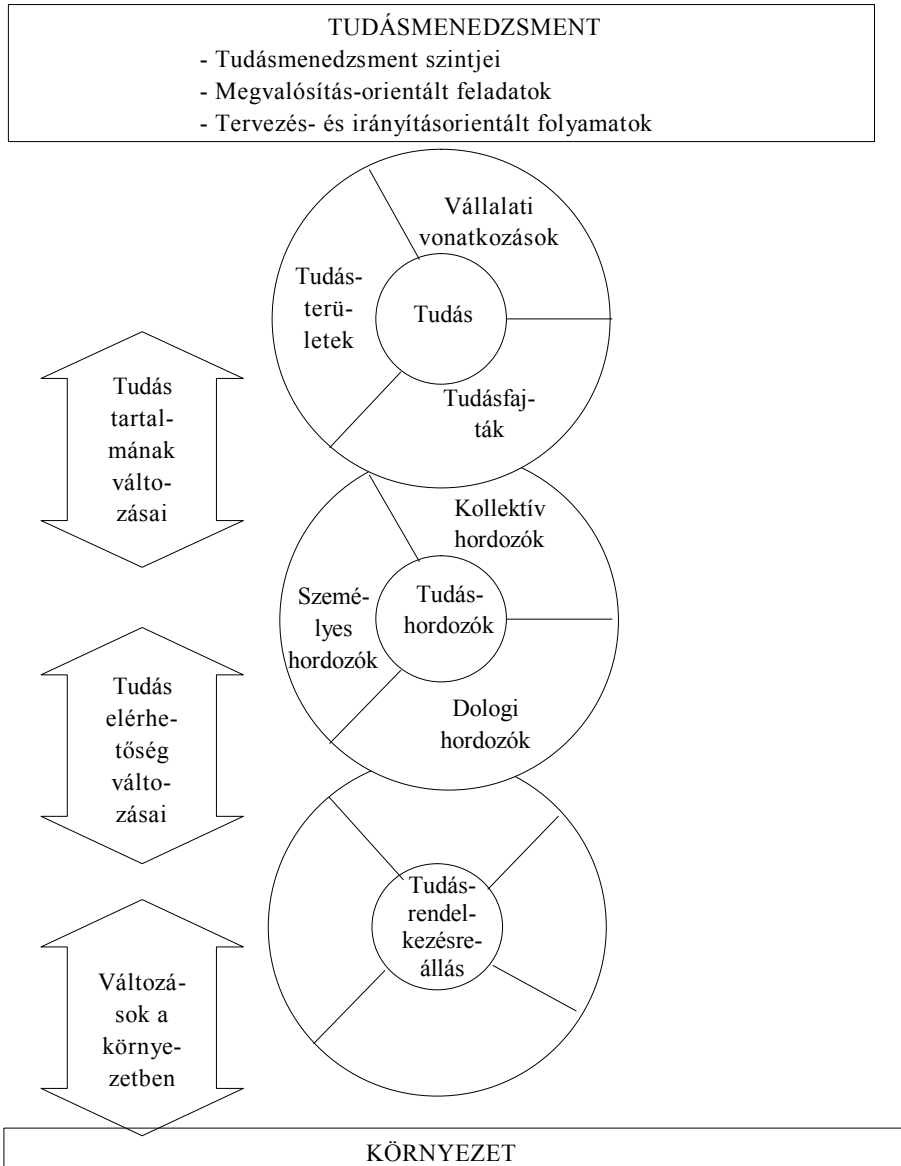
5. ábra: A dologi jellegű tudáshordozók osztályozása

A tudás elérhetősége, rendelkezésre állása az a tulajdonság, hogy a mindenkori tudás és/vagy megfelelő tudáshordozó egy meghatározott időpontban és helyen a vállalkozás céljainak elérése érdekében a vállalkozási folyamatban bevethető. A tudáselérhetőség dimenzióit mutatja a 6. ábra.

6. ábra A tudáselérhetőség dimenziói

A tudásbázis részleteinek tisztázása után a 7. ábrán bemutatom a tudásmenedzsment egyik részletesebb modelljét:

7. ábra: A tudásmenedzsment részletes modellje

Záró gondolatok:

- Megítélésem szerint a döntéshozói pozícióban lévő humánszakemberek számára a tudásmenedzsment irányába történő elmozdulás az egyik legfontosabb irány.
- A képességek építésére, a tudásmenedzsment támogatásával kapcsolatos ráfordításokat kezeljük a stratégiai költségvetés részeként.

HALMOS CSABA

Harmónia vagy diszharmónia?

Foglalkoztatáspolitikai és emberi erőforrás-gazdálkodás Európai Unió összehasonlításban*

Megpróbálom én is a gondolatomat, mondanivalómat a Jubileumi Konferencia jegyében formálni, amelyen célszerű egy visszatekintés, másoldalról egy előretételezés. Aki arra vállalkozik, hogy a hazai foglalkoztatáspolitikai, emberi erőforrás-gazdálkodás elemzését napjainkban elvégezze abból az aspektusból, hogy önmagunkhoz képest mit értünk el, mit tettünk jól, mi az, amit jobban is lehetett volna, ez nem könnyű feladat. Az sem mellékes, hogy nemzetközi környezetbe helyezve a témát, akár szűkebb régiókban, ahol Európát értem, hol helyezkedünk el. Törekvésünk bejutni az Európai Unióba, kérdés, hogy a hazai jellemzők és az Unió szempontjai mennyire jelentenek harmóniát, vagy diszharmóniát. Természetesen tágabba is tekinthetünk, hiszen Európán kívül a verseny a két másik nagy gazdasági hatalommal az Amerikai Egyesült Államokkal és Japánnal is szinte naponta folytatódik, naponta megmérkőzik az Európai Unió 15 tagállama, nemcsak foglalkoztatáspolitikai, hanem minden más kérdésben.

10 éve a rendszerváltás után érkezett az ideje annak, hogy valahogy határt húzzunk abban a vonatkozásban, hogy a '90-es évtized milyennek minősíthető; milyen folyamatok jellemezték ezt az évtizedet; melyek tekinthetők olyan folyamatoknak, amelyek a harmónia jellemzői és melyek azok, amelyek a diszharmónia negatív tartományába tartoznak. Sajnos nem mentegetőzve, de kevés forrásanyag, viszonylag szűk irodalomra tud az ember támaszkodni. A '80-as évek utolsó harmadára tehető munkaügyi rendszerváltástól – amely megelőzte a politikai rendszerváltást – napjainkig korszakos változások történtek a munkaerőpiacra is.

Az első bevezető kérdés előtt rátérnénk a témára, hogy én mit tekintek harmóniának és mit tekintek diszharmóniának a foglalkoztatáspolitikában.

Harmonikusnak tekintem azt a foglalkoztatáspolitikát, amely sajátos stratégiát fogalmaz meg, egy sajátos piac, a munkaerőpiac területén; amely e piac specifikus tulajdonságainak megfelel, a foglalkoztatáspolitikai, munkaerő-piaci politika, az emberi-erőforrás-gazdálkodás szinte minden területét áthatja. Milyen specifikumokról van szó?

Az egyik ilyen tulajdonsága, hogy nem tökéletes piac. Talán elfogadható az a vélemény, hogy a legkevésbé tökéletesen működik a munkaerőpiac, sajátosságánál, szereplői tulajdonságainál fogva; a másik szintén specifikus elem, hogy egy

* Elhangzott a 2000. évi jubileumi humánpolitikai konferencián

rendkívül szegmentált piac; olyan részpiacok halmaza, amelyek szakmák, terület, korcsoportok, és nagyon sokfajta tényező alapján differenciálják. A harmóniát tehát nehéz megteremteni. A harmónia automatikusan a piac által nem jön létre egyetlen területen sem. A piac, bár a legjobb szabályozó, de nem tökéletes szabályozó. Igazságtalannak tekinthető a piac, hiszen nem ismer olyan kategóriákat, mint a szolidaritás; nem ismeri a hatékonyságon, a termelékenységen kívül a szociális tartalmú szempontokat. Ennek megfelelően nem bízhatjuk a piacra kizárólagosan a dolgot. Megkülönböztetett jelentősége van tehát annak, hogy a kormányzati politika az állam tevékenységét hogyan próbálja meg ezen a piacon kialakítani.

A munkaerőpiachoz kapcsolódó foglalkoztatáspolitikai vonatkozásában a harmónia alapvető intézményi feltételének tekintem, hogy a foglalkoztatáspolitikai nem lehet egy minisztérium kizárólagos feladata, hiszen tágabb gazdaságpolitikai kérdéseket érint. (Zárójelben jegyzem meg, természetesen az a másik véglet, ha a munkaügyi politikát a foglalkoztatáspolitikát egy „mamut” minisztérium néhány főosztálya intézi s talán Európában egyedülálló módon hazánkban nemcsak a Munkaügyi Minisztérium tűnt el, hanem annak jogutód szervezete is). A foglalkoztatáspolitikai nagyon sok különböző részpolitika összhangjaként valósul meg. Ha megnézzük az Európai Unió foglalkoztatáspolitikájának stratégiáját, amely középpontjába azt állította, hogy 2010-ig utol kell érni az Egyesült Államok foglalkoztatottsági szintjét, azaz megvalósítani a teljes foglalkoztatottságot, akkor ebben a foglalkoztatáspolitikában igen sok helyen esik szó jövedelempolitikáról, adópolitikáról, regionális politikáról, szociálpolitikáról, népesedéspolitikáról, családpolitikáról és sorolhatnám tovább. Ezzel azt akartam érzékeltetni, hogy csak az a foglalkoztatáspolitikai lehet sikeres, amelyik áthatja a gazdaságpolitikát, és csak az a gazdaságpolitika lehet eredményes, amely ebben a kontextusban teremti meg a foglalkoztatásnak a teljességét, amely hatékony foglalkoztatáson alapul.

Mindezek tükrében, tekintsük át a '90-es évtized főbb jellemző vonásait abból a szempontból, hogy ez a harmónia mennyire valósult meg; elképzeléseink, amelyek egy politikai rendszerváltást megelőző munkaügyi rendszerváltáshoz kötődtek, bő 10 év után milyennek minősíthetők?

Elsőként talán nézzük meg a foglalkoztatás helyzetét.

Az első és általános megállapításom a '90-es évtized értékeléséről bizonyára kritizálható, de megpróbálom Önöknek bizonyítani: a '90-es évtized az emberi erőforrások pazarlása évtizedének minősíthető! Az emberi erőforrások pazarlásának egy más típusáról van szó, mint amelyet az előző évtizedek jellemeztek; a „szocialista” pazarlásnak alapvető jellemzője volt az ún. „abszorpciós” felszívó jelleg, azaz a piac „felszívott” minden munkaerőt. A munkaerő kereslet a kínálat szintjén alakult. Biztosítva volt a teljes foglalkoztatás, ugyanakkor ez nélkülözte a hatékonyság legelemibb normáit is. A '90-es évtized pazarlása más típusú (emissziós) pazarlás: ez már egy kialakuló piacgazdaságban, később egy működő piacgazdaság keretei közötti pazarlás, amely jól elkülöníthető szakaszokra oszlik. A '90 utáni éveket súlyos, előre nem számított gazdasági válság jellemezte. Ebben az első szakaszban 3 év alatt 20%-kal csökkent – Közép-Kelet-Európában is egyedülálló módon – a bruttó nemzeti termelés. A foglalkoztatásban valamennyi

Közép-Kelet-Európai országot meghaladó visszaesés következett be hazánkban, részben a megszűnő munkahelyek miatt, továbbá nagyon sokan, közismerten „kimenekültek” a munkaerőpiacról.

Vajon mit tehetett volna a gazdaságpolitika? Mit tehetett volna a foglalkoztatáspolitikája? Én azt hiszem, hogy keveset tehetett volna a munkaerőpiacok összeomlása ellen; keveset tehetett volna egy öbölháború hatásainak kivédésére; keveset tehetett volna azoknak a körülményeknek a kivédésére, amelyek ennek a súlyos gazdasági válságnak az alapvető tényezőit meghatározták. Valószínű az is, hogy az 1,4 millió megszűnő munkahely nagy része szükségszerű objektív következménye volt ennek a folyamatnak.

Másoldalról nem volt szükségszerű e folyamat, melynek oka néhány akkori hibás döntés. Az Antall kormány – részben azért, mert politikailag nagyon pejoratív volt a kicsengése a teljes foglalkoztatásnak, ezt mint célt feladva – gyakorlatilag természetesnek tartotta, hogy munkahelyek százezrei szűnnek meg. Tudomásul vette a munkanélküliség ugrásszerű emelkedését és természetesen tudomásul vette, hogy ezek a folyamatok nem, vagy alig kezelhetők. Természetesnek tartotta az első években azt is, hogy a privatizációs szerződésekben nincs jelen foglalkoztatási kötelezettség. Természetesnek tartotta, hogy bizonyos tulajdonváltás automatikusan egyet jelent munkahelyek tíz és százezreinek megszűnésével. Itt érhető tetten a pazarlás. Az okok összetettek: részben a kormányzati felkészültség, a kormányzati tapasztalatok hiánya, de a legfőbb gond, amit megfogalmazok, a stratégia hiánya. Ha leszűkítem ezt a foglalkoztatáspolitikára, röviden úgy fogalmazhatom meg: a munkanélküliség csökkentése a munkanélküliség hátrányos helyzetének mérséklése volt az akkori stratégia egyetlen célja.

Valamennyien tudjuk, hogy ez nem foglalkoztatáspolitikája. A foglalkoztatáspolitikának ez egy nagyon szűk szegmense. Ez tehát az első tényező, amely úgy gondolom, hogy ebben az első szakaszban meghatározó volt és hatással volt az egész évtized folyamataira.

A második szakasz a '93 utáni időszakra tehető, amikor megindultak azok a folyamatok, amelyek elsősorban a munkanélküliség csökkenésében jelentkeztek. Közismerten '93 elején érte el a munkanélküliségi ráta azt a történelmi csúcspontot, amely 706 ezer regisztrált munkanélkülit jelentett, a 2-2,5 évvel korábbi 24 ezer regisztrálthoz képest. Ettől az időszaktól kezdve napjainkig a munkanélküliség tendenciája csökkenő. Ez a második szakasz, amely belső struktúrájában a foglalkoztatáspolitikája, munkaerőpiac tekintetében igen differenciáltan valósult meg. A harmadik szakasz 1997 végére, 1998-ra tehető, amikor a foglalkoztatottságban a csökkenő tendencia megállt és egy szerény emelkedés indult el. Ezt az emelkedést nem árt pontosítani. A Kormány kicsit eltúlozva 150 ezer új munkahelyről beszél. Aki tudja, hogy mi a különbség az új munkahely létesítése és a KSH felmérése szerinti heti 1 óránál többet dolgozó foglalkoztatott között, az tudja, hogy más kategória, hogy egy új tartós munkahely jön létre és más, ha a foglalkoztatottak számát a sokat vitatott nemzetközi mérési mód alapján vizsgáljuk. Tény, hogy '98-tól kezdve a gazdaságpolitika és a foglalkoztatáspolitikája eredményeként megindult egy folyamat, amelynek eredményeként több új munkahely jött létre, mint amennyi megszűnt, csökkent a munkanélküliség; megállt az a folya-

mat, melyet korábban úgy jellemeztem, hogy „kimenekülés” a munkaerőpiacról, amely az inaktívák számának növekedését jelentette.

Nézzük meg ezeket a történéseket nemzetközi összehasonlításban. A foglalkoztatottság alakulása és színvonala az első minősítő kategória, azaz a munkavállalás korú emberekből mennyi az aktív kereső. Nemzetközi összehasonlításban vizsgálva Magyarország helyzetét, a hazai színvonal eléggé lehangoló. Amerika rendkívül sikeres gazdaság, ahol a foglalkoztatási ráta 74-75%, azaz minden 100 munkavállalás korú emberből 74-75 ember a munkaerőpiac részese. Japánban hasonló a nagyságrend, bár a korábbi évtizedekben a foglalkoztatáspolitikai átértékelésére kényszerültek. Úgy tűnik, vége annak a Japán csodának, hogy egy munkahely, vagy egy foglalkozás egy életen keresztül tart. Kénytelenek ők is hozzájárulni ehhez az elvhez és ennek megfelelően megteremteni a gazdaságpolitikai feltételét a kereslet növelésének.

Az Európai Unió mozgalmas évtizedeket élt meg. A hatvanas – hetvenes években az EU még meghaladta az Amerikai Egyesült Államok foglalkoztatási rátáját, ha nem is túlzott mértékben. Ezt követően az Európai Unió egészen a '90-es évek végéig kénytelen volt elviselni egy súlyos visszaesést, a csökkenés tartósan bizonyult. Ez a csökkenés azt jelentette, hogy ma az Európai Unió 15 tagállamában, a 375 milliós népességben 16-17 millió munkanélküli van; 8 millióra tehető azoknak a munkanélkülieknek a száma, akik ugyan nem keresnek munkát, de ha lenne lehetőség, elhelyezkednének. A foglalkoztatási ráta 60% körül van. A hazai foglalkoztatási ráta az említett okok és tényezők következményeként az Unió átlag alatt van. Gyakorlatilag a munkavállalási korú emberek alig több mint a fele van jelen a munkaerőpiacon, alig több mint a fele aktív részese ennek a piacnak. Ez tehát az első megközelítés, amely a munkaerőpiacot jellemzi.

A második dolog, amit úgy gondolom, hogy szükséges kiemelni az, a strukturális átrendeződés, amely a munkaerőpiacon végbement. A strukturális átrendeződésnek több oldalú megközelítése lehetséges. Kérdés például, hogy az 1,4 millió megszűnt munkahely korcsoportok szerint kiket érintett a leginkább, milyen fajta korcsoportokban jelentkezett a változás. Ha ezeket a számokat nézzük, az egyik legnagyobb változást a korábban nyugdíj melletti munkavállalók számának radikális csökkenése jelentette. Százazres nagyságrenddel csökkent azon munkavállalók száma, akik korábban nyugdíj mellett még a munkaerőpiac részesei voltak, és akik ma nem dolgoznak. Ebben szerepet játszott a '90-es évek első harmadában az a munkavállalók részéről érthető magatartás, amikor is a bizonytalan jövő helyett, a nyugdíjkorhatár előtt álló emberek az alacsony, de biztos nyugdíjat választották. A korhatár előtti nyugdíjazásban „ludas” volt a foglalkoztatáspolitikai is, szelepet nyitott ennek a folyamatnak. Így próbálta kezelni a folyamatokat, így járult hozzá az inaktivitás ugrásszerű emelkedéséhez.

A korcsoportok szerinti differenciálás megjelent a fiataloknál is a 25 év alatti korban, akiknél szintén jelentős nagyságrendű csökkenés következett be: 250 ezerrel csökkent azoknak a fiataloknak a száma, akik e korcsoportban korábban aktív részesei voltak a munkaerőpiacnak. Tehát a munkavállalási kor alsó és felső határán levő munkavállalók aktivitása az átlagost meghaladóan beszűkült. De nem csupán itt jellemző.

Döbbenetesnek tűnik a következő adat: ma a 30 és 50 évesek között találunk 230 ezer nyugdíjast; találunk 250 ezer eltartott személyt; és 150 ezer munkanélkülit. Ennek megfelelően tehát nem csupán arról van szó, hogy az alsó sávokban és a felső sávokban jelentkezik az aktivitás csökkenése. Az alacsony nyugdíjkorhatár, amely korábban Európában Magyarországon talán a legalacsonyabb volt, csak részben magyarázza ezeket a tendenciákat. Ha megnézzük az Európai Unióban a 40 és 50 év feletti foglalkoztatási rátákat és a magyarországi rátát, akkor mind a férfiak mind a nők tekintetében nagyságrendi különbségek vannak a magyar foglalkoztatás rovására.

Az átrendeződések másik hatása, amely a munkavállalókat érintette, az a gazdaság strukturális átalakulása. Különböző tanulmányok úgy fogalmazzák, hogy a rendszerváltás legnagyobb vesztese a mezőgazdaság. Ha megnézzük az adatokat, akkor egy kissé ellentmondásosnak tűnik a kép: a mezőgazdaságban nagyon sok munkahely szűnt meg, de ha megnézzük az Európai Unió s vagy egyéb nemzetközi összehasonlításokat, akkor más oldalról az tűnik ki, hogy még mindig sokan dolgoznak a mezőgazdaságban.

Az átrendeződés a mezőgazdaságban annyit jelentett, hogy 1990-ben a keresők 17%-a dolgozott itt, ez kb. 1 millió embert jelentett, amely napjainkra 270 ezer főre csökkent. Jelentős, 6-700 ezres nagyságrendű munkaerővel szűkült a mezőgazdaság, jelenleg 7% a foglalkoztatottak aránya. Összehasonlításként megvizsgálva az Európai Unió és hazánk helyzetét, a további csökkenés tendenciája várhatóan folytatódik, hiszen ma a legfejlettebb országokban a keresők 2-3%-a dolgozik mindössze a mezőgazdaságban. (Az Európai Unióban a 15 tagállam átlaga 4,8%.)

Az iparban '90-hez képest szintén csökkenés következett be. 1990-ben 2 millió ember dolgozott az iparban, ma itt a foglalkoztatottak száma 1,3 millió. A korábbi 36-ról 34%-ra csökkent a foglalkoztatottak aránya. Az Európai Unió átlagától nem vagyunk messze, ott a keresők kb. 30%-a dolgozik az iparban.

A harmadik szektor a szolgáltatás, A számok egyértelműen mutatják, hogy az 1990 előtti időszakban jelentős foglalkoztatotti növekedés jellemezte e szektort, amely '90-ben 2,5 millió embert jelentett 47%-os belső aránnyal. 1999-ben 2,3 millió fő dolgozott a terciér szektorban, azaz a szolgáltatás terén is 200 ezer emberrel kevesebb. Ennek ellenére a szolgáltatás aránya jelenleg kb. 59%. Az Európai Unióban 65%, Amerikai Egyesült Államokban 65 és 70% között van. Közép-Kelet-Európában az egyik legmagasabb Magyarországon. A szolgáltatásban foglalkoztatottak színvonalának kedvező pozíciója mindössze annyit jelent, hogy itt volt a legkisebb a csökkenés. A belső szerkezeti arányok tehát nem a valós fejlődést, hanem csupán az egyes szektorok relatív változásait mutatják.

Ennek megfelelően alakult ki a foglalkoztatottak belső struktúrája. Ez az átstrukturálódás annyit jelentett, hogy a foglalkoztatottak csökkenése a mezőgazdaságban és az iparban kb. 40-40% és kb. 18% a szolgáltatásban. Ami a jövő tendenciáját illeti, természetesen a változások a szolgáltatások prioritása mellett valósulnak meg. Jelenleg, ha megnézzük, hogy melyek a létszámfelvevő ágazatok, iparágak, akkor ezek valamennyien a szolgáltatás bizonyos területét jelentik a kereskedelemtől a javító szolgáltatáson keresztül, bár nőtt az építőipar és a feldolgozóipar felvevőképessége is.

Összefoglalva a '90-es évtized jellemző foglalkoztatáspolitikáját: jó a foglalkoztatáspolitikai politika, ha csökken a munkanélküliség. S elfelejtkeztek arról, ami a foglalkoztatáspolitikai politika lényege: új munkahelyek létesítése; a meglévő munkahelyek megőrzése; a foglalkoztatáspolitikai aktív eszközrendszerével, a munkanélküliség kezelése.

Számomra példaértékű, amit Bill Clinton mondott megválasztását követően, amikor meghirdette a programját, az első mondata ez volt „Amerikaiak, 10 millió új munkahelyet ígerek nektek”. Nemrégben a Demokrata Párt jelölőgyűlésén, ahol alelnöke mellett mondott programbeszédet, válaszolt a Demokrata Párt eredményeit, az első mondata így hangzott: „Amerikai Állampolgárok, a Demokrata Párt 24 millió munkahelyet teremtett számotokra”. Új munkahelyek... Sőt a foglalkoztatáspolitikai politika első prioritása, hogy a hatékonnyá tehető munkahelyeket meg kell őrizni! Nagyon sokba kerül egy új munkahely és társadalmi, morális, gazdasági vonatkozásban még többbe kerül minden egyes munkahely megszűnése, amely nem indokolhatóan, szűk érdekek által motiválva történik és amely nem sértve a hatékonyság kritériumait megmenthető lett volna. Megítélésem szerint „áttestünk egy kicsit a ló másik oldalára”, amikor a teljes foglalkoztatás célját mind a három Kormány feladta, és a hatékony foglalkoztatás abszolút prioritást kapott. Ennek „ára” többek között az, hogy ma Magyarországon a 10 millió emberből 3,8–3,9 millió a foglalkoztatottak száma és közel ennyi van az inaktív szférában. A gazdaság terhei tehát jelentős mértékben megnövekedtek.

Második témaként röviden a munkanélküliségről és a munkanélküliséggel kapcsolatos tendenciákról szólok, hazai és nemzetközi vonatkozásban.

A munkanélküliségről szólva, viszonylag pozitív folyamatok jellemzik. A munkanélküliség „felszíni” megközelítésének tekintem a munkanélküliségi rátát, amely jól, rosszul, de nemzetközileg is összehasonlítható módon méri a dolgokat. Magyarországon ez viszonylag kedvezőnek tekinthető, a legfrissebb adatok szerint 7% álláskeresőt tartunk nyilván, amely 280-290 ezer főt jelent. Ma a regisztrált munkanélküliek száma kisebb-nagyobb ingadozásokkal, 380-400 ezer körül alakul.

A 6-7%-os munkanélküliségi rátánk jobb, mint az Európai Unió 8-9%-os rátája. Az EU 15 tagállamának rátája ugyanakkor igen nagyfokú differenciáltságú. Hiszen az Európai Unión belül van olyan állam, pl. Luxemburg, amely gyakorlatilag az Amerikai Egyesült Államoknál is kedvezőbb munkanélküliségi rátával rendelkezik. Ez még akkor is érdemleges és pozitív, ha egy rendkívül kis államról van szó. Természetesen van olyan ország is, ahol a munkanélküliségi ráta több mint kétszerese az EU átlagának. Spanyolországra, Olaszországra gondolok, ahol 15-18%-os. A prognózisok azt jelzik, hogy tovább csökken a munkanélküliek száma és ez önmagában öröndetes.

Talán kevésbé öröndetes dolog az, hogy ha valaki bekerül ebbe az „intézményrendszerbe”, hosszú ideig nem talál megoldást. A foglalkoztatáspolitikai sikerességét tehát megítélésem szerint többek között az minősíti, hogy a munkanélküliségi állapot mennyire tartós. Jó a rendszer, ha nem kell 17 hónapig „parkolni” a regisztrációban, mint amit Magyarországon egy átlagos munkanélküli kénytelen elviselni. A munkaerőpiac rugalmassága – és talán ez lehet a kulcsszó a foglalkoztatáspolitikai szempontjából – megítélésem szerint döntő ebből a

szempontból. Döntő, hiszen elősegítheti a minél teljesebb és hatékonyabb foglalkoztatást. A termelékenységet, a versenyképességet nem kis részben csak egy rugalmas munkaerőpiac biztosíthatja. Könnyű kikerülni és viszonylag könnyű visszajutni a munkaerőpiacra. Ehhez hatékony, aktív eszközrendszer, az ún. atipikus foglalkoztatási formák (pl. részmunkaidő, határozott idejű foglalkoztatás stb.) széleskörű elterjedése szükséges.

Nem véletlen, hogy a rugalmasság az Európai Unióban is búvszó lett. Visszatérve tehát a tartós munkanélküliség szerintem a legsúlyosabb gond. Egyrészt nagyon sok pénzbe kerül, másrészt súlyos az egyén szempontjából, hiszen közismert, hogy minél tovább tart a munkanélküliség, annál kisebb az esélye, hogy visszakerüljön valaki a foglalkoztatottak piacára.

Az Európai Unióban a tartós munkanélküliek aránya kb. ugyanolyan nagyságrendű, mint Magyarországon, ahol kb. 40–50%-a a munkanélkülieknek 12 hónapot meghaladóan is a regisztrációban szerepel. Van ennél rosszabb szám is az Európai Unióban, pl. Olaszországban 65-66% a tartós munkanélküliek aránya. Mintaállam Európában Dánia és Svédország, ahol a munkaerőpiac a leginkább harmonikusan működik, ahol mindössze 17-18% ez az arány.

A foglalkoztatáspolitikai sikerességét nem kis részben a fiatalok, pályakezdők munkaerőpiaci helyzete is minősíti. Hazánkban a javuló tendenciák ellenére kedvezőtlen a fiatalok helyzete.

Az Európai Unióban a fiatalok, a pályakezdők munkanélkülisége az egyik legsúlyosabb probléma, hiszen kb. kétszeresen sújtja a fiatalokat. Az okok sokirányúak és összetettek. Az első „bűnös” – és talán itt bizonyos hasonlóság Magyarországon is felfedezhető – az oktatáspolitikai. Az oktatáspolitikai, amely fő felelős abban, hogy a rendelkezésre álló munkaerő képzettsége és a munkáltatók által igényelt szakképzettség között jelentős a különbség. Ez a „rés” egyre inkább táguul az információ, a kommunikáció stb. rohanó tempóban folytatódó változásai közepette. Ennek egyik szemléletes jelensége Amerika, amely 100 ezres nagyságrendben importált informatikusokat. Németország is rájött arra, hogy hiányzik kb. 20-30 ezer informatikus és „importál” Magyarországról, kiemelt jövedelem biztosításával. Legutóbb olvastam egy számítást, amely szerint minden informatikus álláshely betöltésének hiánya további 3-4 betöltetlen álláshelyet jelent, olyat, amely közvetlenül, vagy közvetve kapcsolódik az informatikus tevékenységéhez.

Az Európai Unióban például a középiskolákban tanuló diákok kb. 40 százaléka nem teszi le az érettségét, eleve kizárja magát a munkaerőpiacról. Döbbenetes ez a szám. Nem véletlenül hirdettek meg olyan törekvéseket, mint pl. „Iskolából a munkahelyre”. A munkaerőpiaci elhelyezkedés feltétele, hogy végezzék el az iskolát, a megfelelő képzettség biztosítva legyen.

A harmadik minősítő jelző lehet a munkaerőpiac területi differenciáltságának mértéke. A regionális munkaerőpiaci eltérések az EU-ban kisebbek, mint Magyarországon. A feszültségek közül a legsúlyosabbnak ezt tekintem. A '90-es évtizedben a munkanélküliség tekintetében a régiók közötti különbségek nem csökkentek, hanem nőttek. A kettészakadás a Közép-Magyarországi és a Nyugat-Dunántúli régió tartós előnye és a keleti, északkeleti régió súlyos leszakadása között jelenik meg. Mindez annak ellenére, hogy a munkanélküliség tartósan

csökken Magyarországon. A differenciálódás kimutatható nemcsak régiók, megyék, hanem kistérségek tekintetében is, amely kép árnyaltabban mutatja be ezeket a különbségeket.

A '90-es évtized munkaerőpiaci változásai súlyos gondként érintették azon családokat, ahol a munkanélküliség megjelent. Olvastam az ENSZ egyik jelentésében, amely azzal foglalkozik, hogy hogyan változik az ún. állástalan családokban lévő gyermekek száma. 1992-ben minden tizedik gyermek Magyarországon „állástalan” családban élt. Az ember azt hinné, hogy '92 óta javult a helyzet, mivel a munkanélküliség csökkent. Sajnos nem! Napjainkra nőtt azoknak a gyermekeknek a száma, akik „állástalan családban” élnek, 1997-ben már minden hetedik(!) gyermek ilyen családban élt. Valamennyien tudjuk, hogy melyek azok a családok, amelyek leginkább érintettek, a roma családok Őket többszörösen sújtja a regionális probléma, többszörösen sújtja a képzettségi probléma, és többszörösen sújt – mint ahogy az Európai Unió jelentésében minden évben megjelenik – a diszkrimináció.

A harmadik fő terület a gazdaságilag inaktívok számának alakulása. Az inaktív szférában lévők számának növekedése, a munkavállalási korúak közül leszámítva a tanulókat, gyeseen lévöket stb. súlyos probléma, hiszen nem kevesebbet jelent, mint a rendelkezésre álló munkaerő potenciál csökkenő kihasználását. Olyan intézkedésekre van szükség, amelyek „visszahozzák” a munkaerőpiacra például a százezres nagyságrendű, 25-40 éves kor közötti nőt; visszahozzák azokat a fiatalokat, akiknek a száma szintén jelentős; olyan programokat valósítanak meg, amelyek az inaktívok számának csökkentésével növelik a rendelkezésre álló munkaerő potenciál hatékony hasznosítását.

A jövőről...

A feladatok rendkívül összetettek és ebből a szempontból úgy gondolom, hogy mindenképpen biztató a Kormánynak az a programja, amely új munkahelyek teremtését fogalmazza meg. A jövőbeni foglalkoztatáspolitikai stratégiájának kidolgozása, a cselekvési programok, az ún. „nemzeti akciótervek” megvalósítása erre kell, hogy épüljön.

A nemzetközi tapasztalatok alapján összefoglalóan meghatározható egy eredményes foglalkoztatáspolitikai legfontosabb kritériumrendszere:

Az első kritérium természetesen a stabil makrogazdaság, amely egyensúlyban van, és amely biztosítja a fenntartható növekedés Európai Unióban prioritásként megfogalmazott követelményrendszerét. (Római Szerződés)

A második dolog a párbeszéd. Az Európai Unióban azok az országok voltak sikeresek, ahol a Kormány és a szociális partnerek párbeszéde folyamatos volt. Nem kívánok kommentárt fűzni a hazai helyzethez, az ezirányú teendőkhöz.

A harmadik dolog a külföldi működő tőke és annak munkahely teremtő hatása. Ehhez annyit szeretnék hozzátenni, hogy nálunk a 20 milliárd működő tőke, ami bejött, jobb orientációval, tudatosabb stratégiával csökkenthetné volna a regionális feszültségeket, ideértve a támogatások irányítottságát is.

Negyedik témaként szerepel a képzett, jól motivált munkaerő, olyan projektekkal, mint pl. az élethosszig tartó tanulás.

Ötödik elemként korszerű munkaerőpiaci szolgáltatónálázat működtetése, ahol a tanácsadás, a közvetítés, az aktív eszközök hatékonysága révén nő a foglalkoztatottság és csökken a munkanélküliség, az inaktivitás.

Befejezésül hatodik tényezőként, az erőforrás értékelésben az élők munkát terhelő adók, járulékok csökkentése. Az Európai Unióban részletes tanulmányok készültek arról, hogy mi lehetett az oka a tartósan magas munkanélküliségnek. A kimutatások egyértelműen bizonyították, hogy az erőforrások értékelésében megdrágították a munkaerőt, az élők munkát. Magyarországon is, az élők munkához tapadó közvetett terhek csökkentése aktuális kérdés.

KRISZTIÁN BÉLA

Stratégiai feladat: a tudásalapú gazdaság optimális működtetése

Minden ország eredményességének egyik eszköze a gazdaság teljesítőképessége, az ehhez járuló oktatás, képzés. A népesség számára az oktatási rendszer és az alkalmazási terep, a gazdaság biztosítja a megfelelő tudás megszerzését. Az oktatás lényegében megszületésétől kezdve a tudás, a társadalmi tudás, a tudás társadalmi érdekében működik.¹ Ez történik a tudás termelésének más, pl. vállalati színterein is. A tudás körülhatárolható ismeretek, értékek és összekapcsolható információk különböző, folyton változó keveréke. Szakértelem, ami keretet ad új ismeretek, tapasztalatok elsajátításához és értékeléséhez, amely a tudással rendelkezőkben keletkezik és hasznosul. A szervezetek ezt nemcsak alkalmazottaikban birtokolják, hanem a szervezeti rutin részeként eljárásaikban alkalmazzák.² Az oktatás tudatossága, felelőssége, a minőségi oktatás, képzés rendelkezésre álló eszközök tekintetében azonban korszakonként egyenetlen helyzetbe juthat. Az oktatás és képzés a jövőbeni teljesítményeket alapvetően befolyásolja, ezt a tényt azonban a gazdaság változtatásai, eredményessége érdekében tett különböző intézkedések gyakran elfedik. Az emberi erőforrás, az emberi tőke hangsúlyos megjelenése új megközelítésre készítette a tudást értékelőket. Az emberi tőke szerepe a gazdasági növekedésben folyamatosan összetett elemzések tárgya.

Az immateriális vagyon³, közte a szellemi vagyon, a tudás, a tapasztalat felértékelődése mögött számos gazdasági összefüggés mutatható ki, ezek közül kiemelünk néhányat:

- a termelésben és fejlesztésben az erőforrások mind nagyobb koncentrációja történik. A piaci versenyben csak az a szervezet képes fennmaradni, kedvezőbb pozíciókat elérni, amely képes arra, hogy a rendelkezésre álló tudást a leghatékonyabban használja fel,
- az eredményes és hatékony gazdálkodáshoz szükséges erőforrások, közte különösen a tudás megszerzése, megtartása és fejlesztése jelentős terhet jelent, ezért a tudás, mint befektetés hatékonysága, igénybevétele gazdaságossági oldalról is értékelendő,
- az innovációs folyamatokban megjelenő új, más tudások birtoklása és alkalmazóképessége. A tudás hatékonyságának növelése nemcsak, hogy a növekedés elsőrendű forrásává válik, hanem gyakran ennek szükséges

¹ Machlup, F. Beruházás az emberi erőforrásokba és a produktív tudásba. In: Változások, váltások és válságok a gazdaságban. (Szerk. Schmidt Ádám-Kemenes Egon) Bp. KJK. 1982.

² Davenport, T. H.-Prusak, L. Tudásmenedzsment. Bp. Kossuth. 2001. 20 o.

³ Osman Péter: Immateriális vagyon, szellemi vagyon. Vezetéstudomány. 1991. 9. 21 –22 o.

kompenzálnia más gazdasági tényezők forrásainak viszonylagos – vagy abszolút értelemben vett –beszűkülését.

Amikor a gazdasági szervezetek eredményességét vizsgáljuk, egyre inkább előtérbe kerülnek azok a folyamatjellemzők, amelyek a piacképes működés, az ésszerű tőkeszerkezet, a tudatos eszközgazdálkodás és az emberi erőforrások megfelelő kezelése körében tarthatók számon.⁴ A szervezetek a képességallokáció színterei⁵ és amikor ez képességallokáció/erőforrás kezelés rutinos piacépítő munkával és a jövedelem visszaforgatásával párosul, ez azt jelenti, hogy a szervezet sikere végső soron a vállalat alkalmazottainak közös munkája és a menedzsment kvalitásának függvénye.

Elemelve az emberi problémamegoldás folyamatát, jellemzően nem előre beprogramozott problémamegoldó algoritmusok dolgoznak bennünk. Bár a probléma- és feladatmegoldás egyes részei megismerhetők, megoldásukra különböző technikák szolgálnak, személyesen az akut szituációnak megfelelő, kisebb tudáselemek integrálódnak és ezeken át kerülünk közelebb a megoldáshoz, döntéshez.

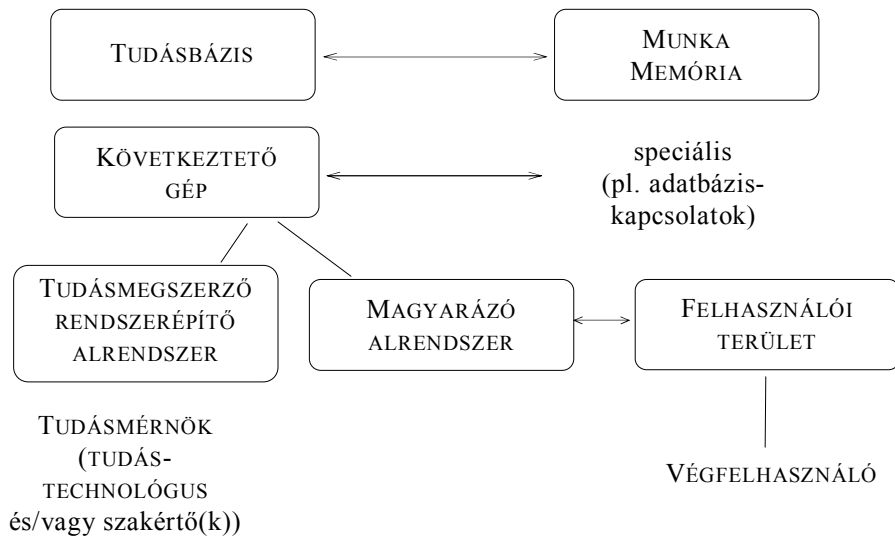
Vannak tapasztalati tudáselemek, ökölszabályok, heurisztikák. Ezek a tudáselemek gyakran tudásmintaként szerepelnek. Többségében azonban szerkezettel rendelkező, tanulható tudáselemekkel van dolgunk, amelyek tanulási folyamatokban rögződnek. A feladatmegoldó ember, szervezet adott helyzetben a szituációhoz „illeszthető” tudáselemek mozgósításával közeledik a megoldáshoz. Az úgynevezett tudásalapú rendszerek is így dolgoznak. Jellemző változás, hogy a szakértő-rendszerek megnevezés, mivel sok félreértésre adott okot, igényes szakmai körökben ma már alig használatos.

A tudásalapú rendszerépítési technika még a hatvanas években indult mesterséges intelligencia kutatások során keletkezett. Annak felismerése nyomán, hogy egy program „erőssége” intelligenciája lényegében attól függ, hogy mennyi és milyen magasan kvalifikált ismeretanyag (tudás) van beépítve. Egy tudásalapú rendszer úgy működik, hogy a feladatmegoldás során a következtető a tudásbázisból kiválasztja az adott szituációhoz illeszthető ismeretrészt (következtetési szabályt, frame-et, stb.) és végrehajtja azt (új szituációt állítva elő), amely után a folyamat ismétlődik (1. ábra). A folyamathoz szükséges a tárgyköri szakértők, tudásszakértők tudása. Ők elemzések, interjúk segítségével tudják megfogalmaz(tat)ni, elemez(tet)ni, rendszerbe állítani majd számítógépes hálózaton rögzíteni a szükséges ismeretanyagot.

⁴ Varsányi Judit: Tudáspiaci stratégiák. A menedzserképzés sikertényezői. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1998. 15 o.

⁵ Gáspár László: Bevezetés az emberi erőforrások elméletébe. Pécs. JPTE FEEFI. 1998.

1. ábra A tudásalapú rendszerek felépítési sémája

A tudásalapú rendszereket más rendszerszerkesztési, -végrehajtási és – fejlesztési szemlélet jellemzi.⁶ A tudásalapú rendszerek kiépítésében a nyolcvanas évektől kezdve nagy segítséget nyújtottak a fejlesztő-kutató rendszerek, az úgynevezett shell-ek. Ezek üres, kitöltetlen tudásbázisokkal, a felhasználóval történő párbeszéd megvalósítását támogató, magyarázat-generáló, valamint megfelelő rendszerépítő komponenssel rendelkeznek. Az első tudásbázis kezdeményezések prototípus-centrikus, technológia-vezérelt rendszerépítési szemlélettel készültek. Ezek jellemzője volt, hogy adott shellhez kerestek feladatokat. Ez számos kudarchoz vezetett.⁷ A mai tudásbázis gyakorlat a feladat sokoldalú, alapos megismerését kezdeményezi, ezzel megteremti, hogy milyen szoftvereszközökkel (például melyik shell-el és adatbázis-kezelővel) érdemes azt megvalósítani. A hetvenes évektől a nyugati vállalatvezetési gyakorlatban előtérbe kerültek a komplex üzletági elemzések. Ezek megállapításainak összegzése adta a stratégiai diagnózis legjellemzőbb megállapításait. Hazánkban is, mint másutt, az orvostudományban és az oktatásban jelentek meg először tudásalapú (szakértő) rendszerfejlesztések. Ilyen stratégiai jellegű elemzések körébe tartozott az adaptív szakképzés kutatása, majd bevezetése. A tudásalapú megközelítés jellemezte az ember és minőség és a képzés bizonyos területeinek (pl. a tantervelemzések) kutatását. A nyolcvanas években több mint húsz magyar vállalatnál folytak ilyen alapú vizsgálatok (Oligofol-modell).⁸ A korábbi hazai tudásalapú rendszerek projektjei számos, mára szóló tanulságot hordtak és több területen alapul szolgáltak újabb eljárások számára. Stratégiai szinten a legtöbb iparágban és az oktatás-

⁶ Gábor András (Szerk.): Szakértő rendszerek '88. Bp.SZÁMALK. 1988.

⁷ Davenport, T. H.-Prusak, L. Tudásmenedzsment. im. 97 o.

⁸ Varsányi Judit: OLIGOFOL elemzés és akcióprogram a versenyképesség javítására. Bp. Esettanulmány. IPM-IVI. 1987 dec. Bp. MKKE. 1988 okt., uő: Tudásipiaci stratégiák. A menedzserképzés sikertényezői. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1998. 50 és köv.o.

ban, képzésben is a legnagyobb hozzáadott értéket szolgáltató folyamat hatékonyságán mérik a tudásmenedzsment bevezetésének megtérülését. Ma ennek jegyében foglalkozunk a tudástranszferrel is⁹, valamint követhetjük a humán erőforrás-tanácsadó cégek ilyen irányú gyakorlatát, amely hazánkban is szervezeten történik.

A piaci eredményesség feltétele a termék/piac szintű versenyképesség felismerése és az erre való felkészülés. Az egyes országok oktatási, képzési rendszerei, mint a tudás termelésének szinterei, különböző módon szolgálják a gazdaságok tudásának megalapozását, fejlesztését. A korábbi tervgazdaság immateriális vagyonkezelése és a tudásfelhasználása különösebb kihívásokat nem jelentett, a piaci környezetben azonban újfajta értékhordozók jelentek meg. Ezek az oktatásban, képzésben is éreztetik hatásukat.

Az ember ismerete, tudása, tapasztalatai meghatározóak az eredményességben. Az emberhez kapcsolható tudás érvényesítése a szervezetben az „emberi tőke” hasznosítási igyekezetével függ össze. A tudással rendelkező ember megnevezése általában fedi az „emberi tőke” fogalmát, amely egyben emberi tényező is. Az emberi tőke sajátos társadalmi-gazdasági szerepe az 1950-es években fogalmazódott meg. A témáról számos meghatározó munka született és születik. Az emberi szellemi tőke befektetését, alkalmazását, ennek értékelését a tőkeértékelés oldaláról közelítjük meg.¹⁰ A szellemi tőke: az immateriális javak közé tartozik. Értékének mérésére elégtelenek a hagyományos pénzügyi mutatók és könyvvizsgáló módszerek. Ezért a szervezetek tanácsadói, elemzői és maguk a szervezeti menedzsmentek is egyre több nem pénzügyi mutatót alkalmaznak, ezért gyorsan terjednek a pénzügyi és nem pénzügyi mutatókat integráló menedzsmenttechnikák, a score-cardok.

Az emberi tudás mérésére több eljárás is alkalmazható. A szervezeti mérlegekben azonban nem kis gondot okoz, hogyan jelenjen meg a személyzet tudása, a vállalati kultúra, a kompetenciák, a know-how, a vevők, a konkurencia, a piacok ismerete, a licencekben megtestesülő érték. A tudástőke mérése bonyolult. Több módszertan is született, közte a számviteli alapokból megteremtett mutatórendszer a tudás értékelésére. A másik megközelítés a nemcsak számviteli mutatókat figyelembe vevő irányzat (a Kaplan és Norton elméletéből kialakult menedzsmenttechnika), a balanced score cardok (BSC) használata.

A BSC, a „kiegyenlített mutatószámok rendszere” a pénzügyi adatokon kívül három másik, egyenlő súlyú dimenziót figyel:

- a működési folyamatokat,
- a vevői oldalt és a piaci kapcsolatokat, valamint
- a humán tőkét, ebben az egyének és a szervezet innovativitását, a tanulási és alkalmazkodóképességet, azaz a szervezeti tanulást, a felhalmozott tudást és a know-how-t.

E megközelítés alapja a láthatatlan eszközöket is értékelő mérleget alkotó Svelby, Karl Erik intangible assets monitor (IAM) módszere, az intellektuális-

⁹ Krisztián Béla: Tudástranszfer az emberi erőforrásokkal összefüggő feladatok eredményes megoldásáért. Humánpolitikai Szemle. 2000. 6. 29-42 o.

¹⁰ Varsányi Judit: Tudáspiaci stratégiák. A menedzserképzés sikertényezői. Bp. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1998. 16 o.

tőke (intellectual capital-ICAP) és a cambridge-i Knowledge Associates Ltd. know-net módszere.

A szervezetek „tudásalkalmazása”, annak mérése, mint az eredményesség egyik feltétele, a globális gazdaságban fontos helyen van. Az oktatás és a képzett ember kapcsolata régtől ismert tény. Az alkalmazásképes tudás igénye erőteljes akkor, amikor az országok teljesítményeiről szólunk. Az EU miniszteri tanácsa 2000-ben 35 tételes „menü” állított össze a tagországok minősítésére. Ezekből újabb változat készült, amelynek célja a tagállamoknak a tudásalapú gazdaság fejlesztésében elért eredményeit fogják mérni. Ezek a következők:

- az egy főre jutó reál GDP vásárlóerő-paritás,
- változatlan áron számolt GDP növekedés,
- a férfiak és nők foglalkoztatási rátája,
- az 55-64 éves korosztály foglalkoztatási aránya, a K+F kiadások a GDP százalékában,
- Internet hozzáféréssel rendelkezők aránya,
- Információtechnológiai kiadások a GDP százalékában,
- Hálózati szolgáltatások árai, a telekommunikációs szektor árai,
- 1 kWh áram fogyasztói ára (adók nélkül),
- üzleti beruházások a GDP százalékában,
- tőzsdei forrású tőke a GDP százalékában,
- tartósan munkanélküliek aránya,
- a szakképzésből vagy továbbtanulásból kimaradó fiatalok aránya ¹¹.

A tudásalapú társadalom nem képzelhető el intelligens integrált rendszerek nélkül. A fejlesztésekben egyre inkább a speciális tudások érvényesülnek, ez magában rejti a rendszer- vagy integrátor tanácsadó szervezetek megjelenését. Ez a helyzet a szervezetektől új menedzselési magatartást igényel.¹² A versenyviszonyok és –mechanizmusok által működtetett piacon lévő gazdaság felértékeli a tudást, a humántőkét. Hazánkban tapasztalt szakemberekben nincs hiány, az intenzív kutató/fejlesztő munka lehetőségeit pedig minél jobban szükséges kihasználni az egyén és szervezet teljesítőképessége érdekében.

¹¹ A tudásalapú gazdaság mércéje (táblázat). Világgazdaság. 2001. március 13. 11 o.

¹² Poór József: A tanácsadás alapjai: múlt, jelen, jövő. In: Poór József (szerzőtársai): Menedzsment tanácsadási kézikönyv. Bp. KJK. 2000. 33-56 o. és a kötet egyéb tanulmányai.

CSERNÉ ADERMANN GIZELLA

Konfliktusok a felnőttoktatásban

A konfliktus az élet természetes velejárója. A konfliktus szó eredete a latin „conlictus” – összezsapni – szóra vezethető vissza, szinonimái a nézeteltérés, háború, harc, összeütközés.¹ Kifejez érték és érdekelletéteket, megoldása segít a konstruktív tanulási feltételek megteremtésében, „szőnyeg alá söprése” növeli a belső feszültségeket és ellentéteket, megakadályozza a normális tanulási-tanítási folyamatot. Konfliktusok keletkezhetnek egyének vagy csoportok között, illetve egyének és csoportok között.

A konfliktusok tipizálása több szempont szerint megtehető²:

A csoporton belül felmerülő konfliktusok a csoport működése szempontjából lehetnek funkcionális és diszfunkcionális konfliktusok.

A funkcionális konfliktusok javítják a csoportok együttműködését, az alapproblémák feltárása után új együttműködési formákat teremtenek. A diszfunkcionális konfliktusok megakadályozzák, hogy a csoport elérje az általa kitűzött célt.

A konfliktusok gyakoriságát tekintve megjelennek alkalmi és krónikus konfliktusok. Az alkalmi konfliktus az egyén vagy a csoport életében kivételes alkalmakkor áll elő, míg a krónikus konfliktus „be van építve” az egyén vagy a csoport magatartásába.

A krónikus és diszfunkcionális konfliktusok az emberek együttműködésében nem kívánatosak, míg az alkalmi és funkcionális konfliktusok nemcsak elviselhetőek, hanem kívánatosak is. A krónikus konfliktusok mélyén gyakran ellentétes célok, félreértett kommunikáció vagy elfogadhatatlan döntések állnak.

A konfliktusok okai lehetnek a szembenálló felek vagy csoport ellentétes vagy eltérő céljai. A felnőttképzésben vannak olyan résztvevők, akiket kizárólag a bizonyítvány megszerzése érdekel, ők azok, akik megelégedéssel fogadják az alacsony követelményeket. Ha azonban velük együtt tanulnak olyanok is, akik tudást szeretnének szerezni, ők elégedetlenkedni fognak a színvonalatlan képzés miatt, így a csoporttagok egymással és az oktatóval is konfliktusba kerülhetnek.

Konfliktusok adódhatnak a csoporton belüli együttműködésből is. A kooperációra képtelen egyének, a szerepek felcserélhetőségét el nem fogadók, akik például elvárják, hogy nekik mindenki nyújtson segítséget, ők ugyanakkor ezt nem adják meg a társaiknak, nehéz helyzeteket idéznek elő.

Tipikus konfliktusforrás valamely személy vagy csoport eltérő percepciója. A felnőttek között előfordulnak olyanok, akik magukat különbnek képzelik a többi-

¹ Gordon, Th. (1989) : T. E. T. A tanári hatékonyság fejlesztése. Gondolat Kiadó, Budapest. 179. o.

² Unus, I.: Conflict management. The Salam Model. [Http://www.islamist.org/conflunus.html](http://www.islamist.org/conflunus.html) című írása alapján

eknél, és úgy vélik, hogy nekik több joguk van, mint másoknak, velük másképpen kell bánni, mint a többiekkel.

A felnőttoktatók – különösen, ha nem hivatásszerűen végzik ezt a munkát, csupán alkalmi feladatokat vállalnak egy-egy előadás vagy tanfolyam idejére, gyakran állnak tehetetlenül váratlan helyzetek előtt. Akinek nincs elég gyakorlata, tapasztalata, kevésbé járatos a felnőttképzés elméleti kérdéseiben is, nehéz feladatot jelent a konfliktushelyzetek kezelése.

Az oktatásban leggyakrabban alkalmazható konfliktus megoldási módszerek a győztes-vesztes típusú megoldások és a konfliktusmegoldás vereségmentes módszere. Az elsőként említett esetben a tekintélyelvű megoldások a tanár győzelmére vezetnek. Általában gyorsan eredményt hoznak, de a vesztesekben, azaz a hallgatóban vagy a csoportban indulatok keletkeznek. A felnőtt ember nehezen viseli, ha „megparancsolják” neki, hogy mit tegyen, látszólag talán meghunyászkodik, de lelkesedése, részvétele a tanulási folyamatban csökken. Előfordul, hogy a vesztes nem tudja elfogadni alulmaradását, és alkalom adtán újra konfliktust provokál.

A konfliktusban lehet vesztes a tanár is. Az oktató ebben az esetben tehetlenségét engedékenységgel palástolja, bármit ráhagy a hallgatókra, így lép ki a kínos helyzetből. Hosszú távon ezek a megoldások a hallgatókat irányíthatatlanná, követelődővé teszik, a tanárban pedig csökken az önbizalom, rosszabb esetben érzelmileg saját tanítványai ellen fordul, fél tőlük és gyűlöli őket.

A győztes-vesztes típusú konfliktusoknál eredményesebb, ha a konfliktus megoldás vereségmentes módszerét tudjuk alkalmazni. A konfliktusok megoldásának vereségmentes módszerét Gordon³ a problémamegoldás menetével írja le. Az első lépés a konfliktus meghatározása, ezt követi a lehetséges megoldások keresése, a megoldások értékelése, döntéshozatal a legelfogadhatóbb megoldásról, a végrehajtás módjának a kialakítása a konfliktus szereplőinek együttműködésével vezethet konstruktív eredményekhez. A felnőttoktató munkájának sikere nagy mértékben függ a konfliktusokkal kapcsolatos attitűdjeitől.

A következőkben vizsgáljunk meg néhány tipikus konfliktusforrást, helyzetet, amivel a felnőttek oktatására vállalkozó szakember szembetalálhatja magát. A bemutatott konkrét példák elemzésre, az egyes szituációk továbbgondolására, alternatív megoldások keresésére kívánják ösztönözni az olvasót.

A felnőtt tanuló, mint konfliktusforrás

A tanuló személyiségéből adódó problémák

Az alábbiakban néhány olyan hallgatói típust mutatunk be, akik magatartásukkal váratlan és nehezen megoldható helyzeteket idéznek elő.

A „mindentudó”

Aligha van olyan kollégám, aki ezzel a típussal ne találkozott volna. Tapasztalataim szerint a mindent tudóknak is két, ha a bölөгatókat is közéjük soroljuk, akkor három típusa van; az első kettő a képzés meg nem felelő színvonalára állandó kritikát megfogalmazó illetve az iskolai szóhasználatlaltal stréber tanuló.

³ Gordon, Th. (1989): im.

A „kritikus mindentudó” típusba sorolható tanuló többnyire kényszerből vesz részt a képzésen, azért például mert munkáltatója kötelezővé teszi számára a tanulást, vagy azért, mert másképp nem tud bizonyos pozíciókat megszerezni. Ez a tanuló már előre biztos abban, hogy semmi újat nem tanulhat. Való igaz, hogy a felnőtt ember sokat tapasztalt és jó esetben sokat is tanult, ha mindehhez még elért valamilyen társadalmi rangot és pozíciót, sikeres munkájában és hivatásában, így könnyen gondolhatja magáról, hogy mindent tud, ami a szakmájához, hivatásához szükséges.

Milyen viselkedéseket produkál a „kritikus mindent tudó”?

Első pillanatra nem tűnhet zavarónak a távolságtartó, fölényes, lekezelő, de szóltan arckifejezés. Valójában csak akkor tudja figyelmen kívül hagyni ezeket a hallgatói megnyilvánulásokat az oktató, ha nem különösebben érdeklődik a foglalkozás kiváltotta hallgatói reakciók iránt. Az „előkelő kívülálló” mégis a legkeményebb dió, amit érdemes feltörni, ha eredményes együttműködésre törekszünk hallgatónkkal. Amennyiben ezt nem tesszük, állandóan zavarni fog bennünket az illető jelenléte, rosszabb esetben elbizonytalanodunk saját munkánkban is. Hogyan segíthetünk ezen a helyzeten? Mindenképpen érdemes először megtudni, hogy mi lehet az oka annak, hogy kliensünk magához méltatlannak érzi a képzést. A direkt rákérdezés többnyire eredménytelen, ezért ajánlatos más formákat választani. Kisebb csoportokban a kölcsönös bemutatkozásból, a korábbi tanulmányokról vagy tapasztalatokról folytatott eszmecsereből már nem húzhatják ki magukat a csoport egyes tagjai anélkül, hogy társaik ellenszenvét ki ne vívniák. Ezekből a beszélgetésekből magyarázatot kaphatunk arra is, hogy mi váltotta ki a „nekem már nem tudnak újat mondani” viszonyulást. Egy adott területen a tanfolyam többi résztvevőjéhez képest túlképzett hallgatót társunkká tehetjük az oktatásban azzal, hogy módot adunk neki arra, hogy kiegészítse, színesítse mondandóját, esetleg átvegye bizonyos időre szerepünket. Nem érzi saját kudarcának a felnőttképző, ha egy területen nála felkészültebb hallgatója van, abban az esetben, ha elfogadja azt az elvet, hogy a felnőttképzés kölcsönös tanulási folyamat, amelyben természetes, hogy nemcsak a hallgató tanul az oktatótól, hanem az andragógus tudása is gyarapodik a tanítványaival való együttműködésben. Egyénre szabott feladattal, különleges szakértelmét kamatoztató teljesítménnyel a hallgató is fejleszti önmagát, nem érzi felesleges időtöltésnek az adott kurzust.

Nagyobb problémát jelent az a felnőtt, aki hibás önismeretével, rosszabb esetben önmagától eltelve gondolja azt, hogy mindent jobban tud, mint a tanára. Bármennyire is zavaró, sőt bosszantó az ilyen hallgató, ha mások előtt megszégyenítjük azzal, hogy rámutatunk hibáira és tévedéseire, olyan ellenséges magatartást válthatunk ki, hogy a „legyőzött” bármikor újra támad, beleköt legkisebb hibánkba, súlyosabb esetben ellenünk hangolja az egész csoportot.

A győztes-vesztes típusú konfliktusmegoldások során csaknem biztosak lehetünk abban, hogy a legyőzött újra támadni fog, és keresi olyan konfliktusok ki-robbantásának lehetőségeit, amelyben neki vannak nyeresési esélyei. Ebben az örökös harcban a tanulócsoport és a tanár is rosszul érzi magát, senki nem várja a közös foglalkozásokat.

A „stréber mindentudó” különleges szerep a csoporton belül. A tanárnak kevésbé kellemetlen a jelenléte, mint saját társainak. Ő az, aki minden, az előzetes ismeretre irányuló kérdésre azt feleli, hogy természetesen tanulták, hallottak róla, némely esetben azonnal felidézi azt a tudást, amit korábban megszerzett. Ha őt tekintjük referencia személynek, és abból vonunk le következtetéseket a hallgatóság előismereteire, amit a „stréber mindentudótól” hallunk, nagyot tévedhetünk. Egyrészt azért, mert hamar kiderül, hogy ő sem tud mindent, legfeljebb emlékszik arra, hogy hallott már egy fogalmat vagy kifejezést, másrészt azért, mert általában nem reprezentálja a csoport többségét.

A mindentudóknak van egy harmadik típusa is: akik tettetik a mindentudást. Ez a viselkedés különösen akkor hatásos, ha előadáson ül az illető. Nyílt konfliktust ez a magatartás nem okoz, hiszen az oktató – ha észreveszi – saját maga tévedését ismeri fel. Általában az első sorok valamelyikében ülnek a „bólogatók”. Különösen a tapasztalatlanabb andragógus örül a figyelem és egyetértés e külső jelének. A félreértés csak akkor derül ki, ha a bólogatás akkor is folytatódik, amikor egyáltalán nem helyénvaló a fejlődés.

A mindennel elégedetlenek

Sok konfliktust idéznek elő azok a tanfolyami résztvevők, akik úgy érzik, folyton méltatlanság éri őket. Túl hideg vagy meleg, sötét vagy naps a terem, korán kezdődnek és sokáig tartanak a foglalkozások, az órák a vártnál alacsonyabb vagy magasabb színvonalúak, sokat kell olvasni, vagy nem kapnak elég új tudást, szubjektívek a vizsgáztatók és tovább folytatható a panaszok sora. Ha a panaszok jogosságát e helyen nem is vizsgáljuk, az egyik leggyakoribb konfliktusforrást bemutatjuk.

A mindennel elégedetlen hallgatók mindenütt és mindenkinek panaszkodnak. A felnőttképző – ha nem járatos az ilyen jellegű problémák megoldásában – jó szándékkal meghallgatja az elégedetlenkedőket, esetleg maga is véleményt formál vagy együtt érez hallgatóival, ezzel azonban a konfliktus nem közeledik semmiféle megoldáshoz. Az alapprobléma az, hogy a konfliktust nem azon a szinten kívánják megoldani, ahol keletkezett. Az andragógus legtöbbször akkor használhatja a hallgatóknak, ha azt segít kideríteni, hogy ki képes az adott problémával érdemben foglalkozni.

Az oktató csatlakozása a résztvevők kifogásaihoz, a panaszokat felnagyítani segítő reakciói készíthetik a hallgatókat arra, hogy ne a közvetlen illetékesekkel konzultálva, hanem a főhatósághoz írt levelekkel vagy a legmagasabb hivatalokban tett bejelentésekkel, esetleg a sajtó útján próbáljanak maguknak igazságot keresni.

Az elégedetlenek közül kerülnek ki a „hangulatkeltők”. Elégedetlenségük átterjed csoporttársaikra is, így a konfliktusok örvényszerűen terjednek tovább. A panaszokhoz csatlakoznak mások is, a vélt vagy valós sérelmek felértékelődnek, a panaszáradat elborítja a tanárt, aki nem mindig tud igazi segítséget adni. Szerencsés esetben – látva, hogy a konfliktus megoldásában nem kompetens az oktató – valaki felismeri, hogy a tanulásra szánt idő terméketlen beszélgetéssel telik, és a hangadó-hangulatkeltő ellen fordulva javasolja az óra folytatását. Más, gyorsabb és hatásosabb megoldási mód, ha az andragógus őszintén közli, hogy a

konfliktus megoldására nem illetékes, mert nem ő készítette a curriculumot, az oktatókat sem ő választotta ki, stb., ezért kizárólag a kompetenciájába tartozó problémákat tudja megvitatni a hallgatókkal. Javasolhatja viszont azt, hogy kihez érdemes a véleményeket és kéréseket eljuttatni.

Akárcsak az iskolások, a felnőtt tanulók is szívesen panaszkodnak az oktatóknak más tanárookra. Aki csak egyszer-kétszer került ilyen helyzetbe, úgy is értelmezheti, hogy ővele elégedettek a tanítványok, sőt különleges bizalommal viselkednek iránta. Ha meg akarjuk választani az optimális reakciót, jobb, ha abból indulunk ki, hogy a velünk kapcsolatos problémákkal más kollégákat kereshetnek meg. A konfliktus természetét tekintve nagyon hasonló az elégedetlenek által előidézettekhez. Nem azok kívánják a problémát megoldani, akik között keletkezett, bár ebben az esetben egészen nyilvánvaló, hogy kik az egymással szembenálló felek. Bármennyire is úgy érezzük, hogy nem viszonzuk a hallgatók bizalmát azzal, hogy végighallgatjuk sérelmeiket, mégis célszerűbb ezt a megoldást választani. Kétségtelen, hogy vannak olyan felnőttoktatók, akik pedagógusként nem nyújtanak kiváló teljesítményt, hibáikat sokszor emlegetik a hallgatók, ez feltétlen jelzés, de elsősorban a képzést szervezők számára.

Az oktatók véleményezésére sok képzésben alkalmaznak hivatalosan is jól kidolgozott kérdőíves módszereket. Ezek a visszajelzések megbízhatóbb képet adnak az oktató teljesítményéről, mint a kiragadott és egyesek által sérelmezett szituációk. Amennyiben bevett gyakorlat a tanárok értékelése a képzés egyes szakaszaiban, javasolhatjuk, hogy a véleménynyilvánításnak ezt a formáját válasszák.

A szorongó „eminensek”

A felnőtt ember, amikor újra tanulni kezd, meghatározó élményekkel rendelkezik saját múltjából. Akik korábban kudarcokat éltek át a tanulásban, félelemmel, aggodással fognak hozzá a munkához. Ambivalencia jellemezheti a tanulásához való viszonyt azoknál is, akiknek a korábbi élményeikben nem feltétlenül a kudarcok domináltak. Ők is aggódhatnak azért, hogy képesek lesznek-e megfelelni az elvárásoknak. A szorongás valamilyen szinten a felnőtt tanulók többségénél fellelhető⁴, vannak azonban különleges esetek.

Az *eminens* szót nem véletlenül használtuk és tettük idézőjelbe az alcímben. A szorgalmas, lelkiismeretes jelző talán jobban jellemezné ezeket a tanuló felnőtteket, de kevésbé sarkítva mutatná be viselkedésük legjellemzőbb, konfliktusokat is előidéző lényegét.

Az előző fejezetben említett hallgatókkal szemben ők azok, akik nagyon is tisztában vannak felkészültségük hiányaival, vagy alulbecsülik képességeiket, és félnek attól, hogy valamiről lemaradnak, ami számukra hátrányos következményekkel jár.

Helyük rendszerint az első padokban van, hogy mindent jól lássanak és halljanak, főleg le tudjanak jegyezni. Magatartásuk fegyelmezett, pontosan érkeznek, és az utolsó pillanatig ott maradnak a foglalkozásokon. Az oktató kérdéseire önként csak akkor válaszolnak, ha egészen biztosan tudnak valamit. Ha körülöt-

⁴ Brookfield, S. D. (n.d.): *Understanding and Facilitating Adult Learning*. San Francisco, Jossey-Bass Publishers

tük minden ilyen ideálisnak tűnik, milyen konfliktusok keletkezhetnek velük? A legnagyobb problémájuk, hogy a tanár minden szavát pontosan le akarják írni. Ez általában nem sikerül, ha csak nem a diktálást választja az andragógus a tananyag kifejtése helyett. Mit tesznek tehát? Folyton megszakítják a tanárt, kérdéseik azonban nem a tananyaggal kapcsolatosak, hanem arra vonatkoznak, hogy ismétljük el újra az elhangzottakat, tegyük vissza a fóliát. Ha egy foglalkozás során minduntalan ismétlődnek ezek a kérések, az oktató előbb-utóbb türelmét veszti, és reakciójával is kifejezi idegességét. Ha a jelenség okait keressük, minden bizonnyal felismerjük benne a rossz tanulási technikákat. Időnk azonban ritkán van arra, hogy tanulási képességeket fejlesztő gyakorlatokkal cseréljük fel szakmai témáinkat, de néhány egyszerű eljárás mégis segíthet. Ha zavar bennünket, hogy újra és újra ugyanúgy ismételni kell megállapításainkat, ne tegyük. Javasoljuk inkább, hogy hallgassák először végig mondandónkat, aztán saját szavaikkal jegyezzék le az általunk kiemelt lényegét. Ne számítsunk gyors sikerre, mert a hallgató nemcsak a tananyagot tanulja, hanem akaratlanul lényeg kiemelési, emlékezetfejlesztési, értelmezési gyakorlatokat is végez.

Ugyanez a hallgatói csoport szokott előállni olyan kérésekkel, hogy mondjuk el a vizsgakérdésekre adandó válaszokat, vagy diktáljuk le a szigorlati tételeket. Eleget tenni ennek a kívánságnak nagyon gyors, egyszerű megoldás, ami ráadásul növeli az oktató népszerűségét és a sikeres vizsga esélyét, mégis szegényíti a tanulási folyamatot: nem ösztönzi a hallgatókat önálló feltáró és feldolgozó munkára, elemzésekre és szintézisalkotásra. A felnőttképzés alapelvei közt kiemelt helyen említett önálló munkától, az aktivitás lehetőségétől fosztjuk meg tanítványainkat.

A szereplni vágyók

Ahogy az értekezleteken vannak olyanok, akik állandóan hozzászólnak, bármi legyen is a téma, a tanfolyamokon is megjelennek a véleményüket mindenképpen kifejtetni akaró résztvevők. Konfliktust magatartásuk mindaddig nem okoz, amíg mások érdekeit nem sértik. Probléma keletkezhet a hozzászólásra felhasznált idő mennyiségéből és a mondandó tartalmából, esetleg mind a kettőből. Amint észrevesszük, hogy csoportunkban vannak „beszédkényszeres” egyének, a konfliktust nem nehéz megoldani: mindenkire érvényesen korlátozzuk a szereplés időtartamát éppúgy, mint hozzászólási alkalmak számát. Kínos helyzet áll elő azonban akkor, ha a többiek nem is törekszenek arra, hogy egyes kérdésekben állást foglaljanak, így minden beszélgetés ugyanarra a néhány emberre korlátozódik.

A sokat beszélő résztvevő problémájának megoldásához ad részletes tanácsokat Weidenmann⁵.

Az andragógus módszertani tárházának gazdagsága segíthet olyan munkaformát találni, amibe mások is bekapcsolódhatnak.

Konfliktusok a hallgatók együttműködésében

A felnőttek gyakran csoportokban tanulnak. A csoportmunka kedvelt oktatási forma, mert a tanuló aktív közreműködésére épít, benne megoszlik az egyének

⁵ Weidenmann, B. (1995): Sikeres tanfolyamok és szemináriumok. Pécs, JPTE-Német Népiskolai Szövetség. 205-218. O.

felelőssége, együtt nagyobb feladatok megoldásába vágnak bele, mint külön-külön. A csoporton belül természetesen a viták, a nézetkülönbségek, amik általában konszenzussal végződnek, hiszen a csoport célja, hogy az oktatói elvárásoknak megfelelően közös eredményt produkáljon.

Ismeretes, hogy a csoportmunkában nem ugyanolyan intenzitással vesz részt minden hallgató, ez a munkaforma egyeseknek jó alkalom arra, hogy kívül maradjanak a tevékenységen. Amíg a csoportmunka a belső kooperációt segíti, a csoportok közötti versengés viszont ellenséges érzelmeket hívhat elő.

A csoportmunka értékelésének ellentmondásos jellege éppen abból adódik, hogy az egyéni teljesítmények között meglehetősen nehéz különbséget tenni, ugyanakkor az osztályzatokkal történő minősítést mindenki egyénileg birtokolja.

A vitakultúra hiánya

A megbeszélés és vita a felnőttképzésben gyakran alkalmazott módszer. Feltételezzük, hogy a felnőtt embernek van tapasztalata a kultúrált vitatkozásban, tud érvelni és hajlandó mások álláspontját elfogadni, ha meggyőzték annak igazáról.

A vita könnyen vezethet konfliktusokhoz, nemcsak azért, mert ellentétes érvek csapnak össze benne. Mindannyian ismertünk megszállott vitatkozókat, akik sokszor csak a vita kedvéért mondanak ellent partnereiknek.

A vitatkozás alapja az érvelés, a bizonyítás és a cáfolás szabályainak ismerete és betartása. Sajnos, a felnőtt emberek sem mindig felkészültek a korrekt vitára. Konfliktusok származhatnak abból, ha a vita átmegy személyeskedésbe, nem az érvek csapnak össze, hanem az egymás jellemzését szolgáló jelzők. Az eredmény ilyenkor a kölcsönös megsértődés, az önérzet megbántása. Néha maradandó emlékeket hagy egy-egy rossz mederbe terelődött vita a résztvevőkben. A vitavezetőnek, aki általában a felnőttképző, kulcspozíciója van a vita mederben tartásában, a szélsőséges és bántó megnyilatkozások korlátozásában.

A felnőttképző személyiségéből adódó konfliktusok

Szerepzavar, szereptévesztés.

A pedagógusszerep értelmezése körüli ellentmondások

A pedagógus és az andragógus vagy felnőttoktató munkája közti különbséget már a kétféle elnevezés is jelzi. A pedagógusképzésnek nagy hagyománya van, a felnőttoktatók képzése kevésbé megoldott.

Az andragógus képzés magyarországi helyzete nem teszi lehetővé, hogy minden felnőttképzéssel foglalkozó szakember megszerezze a neki megfelelő formában az andragógusi kompetenciákat.

Egyes oktatók a pedagógus pályát cserélik fel a felnőttképzésért, mások valamilyen speciális tudás vagy szakma birtokában vállalkoznak erre a feladatra. A felnőttek tanítására vállalkozóknak ad fontos instrukciókat Apps.⁶

Az alábbiakban olyan tipikus konfliktusforrásokat vizsgálunk meg, amelyek a tradicionális tanárszerephez ragaszkodó és a pedagógiailag képzetlen oktatók magatartásából fakadnak.

⁶ Apps, J. W.: A felnőttek tanításának mestersége. In: Maróti Andor (szerk.) (1997): Andragógiai szöveggyűjtemény II. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 71-88. o.

Ahogy említettük, a felnőttképzésbe beléphetnek tanárok, akik elméleti és gyakorlati tudással rendelkeznek az iskoláskorú gyermekek neveléséről. Nekik nagy problémát jelenthet az új szituáció, melyben a felnőtt-gyermek aszimmetrikus kapcsolatot felváltja a felnőtt-felnőtt egyenrangú viszonyára épülő együttműködés.⁷

Az iskolai képzésben bevált modellek követésére törekedhet az a szakember is, akinek se pedagógusi végzettsége, se tanítási tapasztalata nincsen, vannak viszont emlékei arról, hogy őt hogyan tanították. Az oktatással megbízott személy mindkét esetben bonyolult konfliktusokat idézhet elő.

Mindenki ismeri azt a tényt, hogy a gyermek nem kicsinyített felnőtt, de gondolnak-e a felnőttképzésre vállalkozók arra, hogy a felnőtt nem nagyra nőtt gyermek. Míg a gyermek elfogadja, hogy cselekvésének, viselkedésének szabályait a felnőtt határozza meg, addig a felnőtt, aki autonóm személyiség, tiltakozhat egy másik felnőtt hatalmának érvényesítése ellen.

A felnőttképzéssel kapcsolatos szakirodalom hangsúlyozza, hogy az andragógus partner, aki segíti a tanulási folyamatok eredményességét.

Okoz-e konfliktust a partneri viszony kialakítása? A tradicionális pedagógiához szokott tanulóknak és tanároknak nagy valószínűséggel lesznek nehézségeik. Elgondolkodtató az a kijelentés, amellyel egy, az élethosszig tartó tanulást szó szerint gyakorló, sokadik oklevelét szerző hallgató lepte meg tanárát, amikor az oktató éppen azon fáradozott, hogy bebizonyítsa, partnernek tekinti tanítványait. Véleménye szerint mindaddig csak látszategyenlőség állhat fenn a tanár és a tanuló között, amíg az oktatónak kizárólagos joga a tanuló teljesítményét értékelni. Talán a rossz tapasztalatok szólaltak meg az „örök diák” szájából?

Kommunikációs formák

A tanár-diák viszony kialakulása az ismerkedéssel kezdődik. Ekkor óhatatlanul felvetődik a tegezés-magázás problémája. A felnőttképzésben, különösen a felsőoktatásban elterjedt a kölcsönös tegeződés. Ne feledjük, hogy a kommunikációs formák tisztázatlansága egyesek számára komoly gondot okoz: nem tudják, hogyan szólítsák meg a tanárt, esetleg akarataik ellenére túl bizalmaskodóra sikerül a közlés. A konfliktus elkerülhető illetve megelőzhető, ha az első találkozáskor kölcsönös egyetértésre jutunk abban, hogy ki várja el és engedi meg a kölcsönös tegeződést, ki igényli a nagyobb távolságtartást kifejező magázást. Ügyeljünk azonban arra, hogy ne erőltessük a tegeződést akkor, ha a hallgatók és az oktató között túl nagy a presztízsbeli vagy életkori különbség. Egy idősebb, tekintélyes professzor nyilván nem fogja felajánlani a frissen érettségizett fiataloknak a pertut, ugyanakkor furcsa lenne, ha egy pedagógus továbbképzésen a hasonló státusú kolléga oktatói mivoltát hangsúlyozva magázná azokat, akikkel egyéb körülmények között a tegeződés természetes lenne. Nem mindennapi, de nagyon tanulságos a következő eset: Egy idősebb házaspárt gyermekük rávett arra, hogy iratkozzanak be egy tanfolyamra, ahol megismerkedhetnek annak a vallási csoportnak az elveivel, amelyhez ő is tartozik. Az első foglalkozáson többszörös sokk érte az ötvenedik évüket jócskán túllépett embereket. Nemcsak a szerepjáték volt

⁷ Knowles, M. S. (1980) *The Modern Practice of Adult Education. From Pedagogy to Andragogy.* Englewood Cliffs, NJ: Cambridge Adult Education

számukra idegen, de szóhoz sem tudtak jutni, amikor egy alig 18 éves ifjú hölgy közölte, hogy itt mindenki tegeződik, természetesen a nagyszülők korú csoporttagokat is tegezni fogja. Ezt a szituációt az idősebb generáció tagjai már nem tudták elviselni, ezért többet el se mentek az összejövételre.

A megszólítás mellett még nagyon sok olyan konfliktussal találkozhatunk, ami egészen más jelentéssel bír felnőtt és gyermek tanulók között. Valamennyit felsorolni lehetetlen, de néhány tipikus problémát bemutatunk.

Fegyelem

Vegyük például a fegyelem értelmezését az iskolában és felnőttképzésben. Az iskolai fegyelem értelmezéséhez hozzátartozik, hogy a diák nem késik el, nem mehet ki az óráról, nem eszik és iszik, nem beszélget, csak akkor szólhat, ha erre engedélyt kap. A felnőttképzésben ezeket a tiltásokat nem egyszerű érvényre juttatni.

A felnőtt érkezhet késve, mert beteg a gyereke, be kellett mennie a munkahelyére és még számtalan, saját hibáján kívüli okból. Vannak oktatók, akik nem tudják elviselni az ilyen típusú „fegyelmezetlenséget”, a késve érkezőket kitessekelik a teremből, és megtiltják, hogy szünet előtt bárki belépjen. Hasonló a helyzet a távozással is. Ha negyed órával korábban el kellene menni hallgatónknak, veszítsen órákat azért, mert zavar bennünket a mozgás? Senkit nem lehet arra kényszeríteni, hogy kezelje rugalmasan a jelenlétet, különösen akkor, ha úgy érzi, nem tud az oktatómunkára koncentrálni a jövés-menés közepette, de az elvárható az andragógustól, hogy a csoporttal világosan közölje elvárásait, ne szégyenítse meg tanítványait azért, mert nem találták ki saját maguk azokat a szabályokat, amelyek betartását kívánja tőlük.

A felnőttek számára szervezett tanfolyamokon megszokott látvány a padon az üdítő, a rágesálnivaló. Az iskolában ezt aligha engedjük meg, de az időhiánnyal küzdő, folyton rohanó, hosszú órákat szünet nélkül végigülő felnőttől nem vehetjük tiszteletlenségnek, ha előadásunk alatt egy korty kávéval élénkíti magát. Ha ragaszkodunk a szokásos iskolai rendhez, akkor ragaszkodjunk ahhoz is, hogy rendszeresen, pl. óránként szünetet tartunk.

A foglalkozások alatti fegyelem is más jelentést kap, mint az iskolában. Sok előadó megszakítja monológját, ha hallgatók egymással is beszélgetnek. E finom jelzés helyett azonban rászólhat, megjegyzést tehet a „rendbontóra”. Valóban nagyon kellemetlen a zsongás vagy akár csak a suttogás miközben világos logikával próbáljuk kifejtetni gondolatainkat. Az ilyen megnyilvánulásoknak mindig jelzés, sőt visszajelzés értéke van. Mielőtt hangot adnánk sértettségünknek azért, mert nem tisztelnek meg bennünket hallgatóink figyelmükkel, kíséreljük meg értelmezni a zaj okát. Néhány lehetséges magyarázat: Hosszú vagy nehéz anyagot tanítottunk, hallgatóink figyelme lanyhult, a fáradtság jelei mutatkoznak. Egyszerű megoldása a problémának az első adandó alkalommal beiktatott szünet. Más lehetőség: sikerült valami olyant mondanunk, amit a hallgatók szeretnének azonnal megerősíteni, vagy vitatkoznának velünk. Ha a vita nem fér bele az előzetesen eltervezett foglalkozás menetébe, ha az idő szorításában nem tudjuk meghallgatni a kikíváncozó véleményeket, biztosítsuk hallgatóinkat arról, hogy visszatérünk a témára egy későbbi beszélgetés kapcsán. A résztvevők egymás közti kommunikációja jelezheti azt is, hogy nem tudták követni az előadást, és egy-

mástól próbálnak magyarázatot, segítséget kérni. A megoldás ebben az esetben sem bonyolult, az ismétlés vagy a bővebb magyarázat rendszerint segít a hallgatóknak. Netán az is előfordulhat, hogy unalmas az óra? Nem szívesen foglalkoznak felnőtt hallgatóink olyan témákkal, amelyek semmi újat nem jelentenek számukra, de az érdeklődésüktől, tapasztalataiktól távol eső elméleteket sem feltétlenül kedvelik. A gyakorlott andragógusok bizonyára tapasztalták, hogy ugyanaz a foglalkozás, ami egy hallgatócsoportban nagy érdeklődést és aktivitást vált ki, más közegben teljes érdektelenséggel és passzivitással találkozik.

Ne feledjük tehát, hogy azok a fegyvelmezési, viselkedési módok, amelyeket gyermekek természetesnek tartanak, felnőttek között csődöt mondhatnak.

Az andragógus szakmai tudása

A tanártól általában elvárják, hogy szaktudományának kiváló ismerője legyen. Ugyanez érvényes az andragógus szaktudására is. Csakhogy a felnőttképzőnek sokkal nehezebb dolga van, mivel a tanítványok között lehetnek olyanok is, akik bizonyos területeken és témákban több gyakorlati tapasztalattal vagy elméleti tudással rendelkeznek, mint oktatóik. A klasszikus tanárszerepet modellnek tekintők meglehetősen nehezen viselik ezt a szituációt. Vannak olyanok, akik továbbra is ragaszkodnak a látszat fenntartásához, nem vallják be, hogy kevésbé tájékozottak az adott kérdéskörben, mint tanítványuk. A konfliktus elfojtásához különböző, de csak átmeneti hatást eredményező magatartásformákat választanak. Ilyen például, hogy a szakértőt nem engedik szóhoz jutni, nem adnak lehetőséget vitára, vagy belekötnek legkisebb hibájába, hogy csoporttársai előtt csorbítsák a tekintélyét. Ezek a reakciók feltehetően nem következnének be, ha a képző ismerné és elfogadná, hogy a felnőttoktatás kölcsönös tanulási folyamat, melyben gazdagodik, gyarapodik tanár és diák. A tanári tekintélynek kevésbé árt, ha beismerjük, hogy az adott témában tanítványunk jobban tájékozott, meghallgatjuk, elismeréssel nyugtázzuk információit. Természetesen nem hagyatkozhatunk arra, hogy valaki majdcsak pótolja azt a tudást, amivel mi nem rendelkezünk. Ha minduntalan olyan helyzetbe kerülünk, hogy tanítványaink jobban ismerik a tanfolyam témáját mint a mi, megkérdőjeleződik a képzés értelme, de magunknak is feltehetjük a kérdést, hogy szabad-e az adott témában oktatói feladatot vállalnunk.

Rugalmasság, alkalmazkodóképesség hiánya

A fenti két tulajdonság a felnőttképző legfontosabb személyiségjegyei közé tartozik. Ha nem rendelkezik az oktatásra vállalkozó személy ezekkel a jellemzőkkel, igen sok nehézséggel fogja szembetalálni magát.

Minden csoporttal való találkozás előtt átgondolhatjuk, hogy kiket fogunk tanítani. Kezdhethetnénk az elmélkedést akár onnan is, hogy az egyének különböznek egymástól öröklött adottságaikban, az adottságokat képességgé formáló környezet hatásaiban, neveltetésükben. A már gyermekkorban kialakult különbségek a felnőtt élete során még határozottabbá válnak a munka, a család, az élettapasztalatok következtében.

Amikor szembetaláljuk magunkat a tanítványokkal, annyi egyéniség, elvárás és élettapasztalat formálja a helyzetet, ahányan csak vannak a résztvevők. A felnőtt általában határozott céllal, többé-kevésbé konkrét elképzelésekkel és igé-

nyekkel vállalkozik a tanulásra. Az andragógia szakértői egyetértenek abban, hogy a felnőtteket be kell vonni a tanulás megtervezésébe. Ez a közreműködés biztosíthatja, hogy a képzés tartalma, módszerei, szervezeti keretei és a kliensek igényei a lehető legközelebb kerüljenek egymáshoz. Akkor is vállalkozhatunk oktatásra, ha nem tartjuk fontosnak, hogy foglalkozunk a csoport egyéni jellemzőivel, de sokkal több akadályba fogunk ütközni. Néhány várható konfliktus: Elégedetlenséget vált ki a hallgatókban, ha nem vagyunk hajlandók meglévő tudásukat figyelembe venni. Mikor arra készülünk, hogy egy számunkra idegen csoportnak tartsunk foglalkozásokat, általában csak feltételezéseink vannak arról, hogy mit tanultak már a szóban forgó témáról. Nagyon kínos helyzetbe kerül a felnőttoktató, ha kiderül, hogy valaki már megtanította azt, amire ő készült. Ha mégis ragaszkodik ahhoz, hogy vállalt kötelezettségét teljesíti, nem csodálkozhat a hallgatók elégedetlenségén, de azon sem, ha távozásukkal fejezik ki véleményüket. Meg lehet-e előzni a hasonló kínos szituációkat? Ha megelőzni nem is tudjuk teljes biztonsággal, de az előfordulás valószínűségét csökkenthetjük azzal, hogy ha előadássorozatról vagy több különböző kurzusból álló képzésről van szó, tájékozódunk a programról, megnézzük a képzési curriculumot, és megkeressük témánk lehetséges kapcsolódási pontjait, az átfedési lehetőségeket. Tapasztalatom szerint viszonylag kevés felkért oktató él ezzel a lehetőséggel. A dokumentumokban megjelölt címek még mindig nem jelentenek biztosítékot arra, hogy a kollégák nem beszéltek már azokról a kérdésekről, amit mi szerettünk volna kifejteni. Mit tehetünk ilyenkor? Bemutathatjuk az adott témát más aspektusból, ha előadást terveztünk, módszert változtatva bíztathatjuk hallgatóinkat egy-egy őket érintő probléma megvitatására, saját tapasztalataik mozgósítására. A nagyobb tapasztalattal rendelkező andragógusnak általában van a tarsolyában olyan téma, amit „csemegének” szán az óráin.

Egyes területeken előfordul, hogy ugyanazt a témát kell megtanítani különböző előképzettséggel, felkészültséggel rendelkező hallgatóknak. Ha csupán elővesszük a jegyzeteinket, és elmondjuk a szokásos szöveget a máshol bevált módon, a feladatot megoldottuk, de az eredmény már kétséges.

Konfliktusok az értékelésben

A felnőttek vizsgáztatásában, minősítésében a legtöbb konfliktust az igazságtalanság vagy annak vélelme okozza. Milyen tipikus esetekben érzékel igazságtalanságot a hallgató?

A követelmények pontos meghatározásának és közzétételének elmaradása számtalan problémával járhat. A hallgatók nagy erőbevetéssel készülhetnek a megmérettetésre, amikor a vizsgán kiderül, hogy mégsem azt kérdezik tőlük, amit tanultak. Ilyen esetben természetesen különböző negatív reakciók jelentkeznek a hallgatók részéről. Az önbizalomvesztéstől, az elkeseredéstől, szélsőséges esetben a tanulás feladásától a hangos elégedetlenségig és a panasztételig sokféle megnyilvánulásra lehet számítani. A konfliktus elkerülhető az egyértelműen megfogalmazott követelmények nyilvánosságra hozásával.

Az értékelés elméletében némi, de nem elegendő jártassággal rendelkező oktató hallott már a normál eloszlásról, és úgy gondolja, hogy akkor lesz korrekt az értékelés, ha az osztályzatok a Gauss-görbével írhatók le. Így megeshet az, hogy

néhány jó osztályzat után már várható, hogy gyengébb értékelések következnek. Ezekben az esetekben nem feltétlenül igazságtalanul állapítják meg a minősítéseket, „csupán” a követelményszintet változtatják az egyes vizsgázók között. A szóbeli vizsgák után a hallgatónak esélye sincs, hogy problémáját orvosolják, legfeljebb abban az esetben, ha jogsértés történt a vizsgán.

A tanár részéről a félreértések és konfliktusok oka az, hogy nem veszik figyelembe, hogy a teljesítmények normál eloszlása csak nagy populációra érvényes. Valamilyen szempontból válogatott csoport, így például adott területen kiemelkedő teljesítmény, különleges érdeklődés vagy magas szintű előképzettség alapján összeállított tanulóközösség tagjai nagy számban nyújthatnak kiemelkedő teljesítményt anélkül, hogy a vizsgáztatót alacsony követelményszinttel vagy felületes értékeléssel kellene vádolni.

Gyakori félreértés a vizsgáztatók részéről, hogy akkor magas szintű a képzés, ha kevés hallgató képes jó eredményt produkálni. A „félelmetes” vizsgáztatók híre elterjed a jelöltek között, egyesekből különös szorongást, félelmet kiváltva. Közismert az idegesség, a stressz teljesítményt csökkentő hatása, így a kegyetlen vizsgáztatónak már a hírére is nagyobb energiákat köt le a vizsgától való félelem, mint amennyi a felkészülésre marad. A hallgatók megkísérelnek menekülni az eleve kudarcosnak vélt helyzettől, nem jelennek meg a vizsgán, megkísérelnek másokhoz kerülni, esetleg feladják a tanulást. Az értékelésben a hallgató kiszolgáltatott, ezért a képzés felelőseinek kellene odafigyelniük a szélsőséges vizsgaeredményekre. A vizsgák látogatásával, bizottságban történő vizsgáztatással lehet közel objektív képet kapni arról, hogy a tanulók teljesítménye alacsony-e, avagy a követelményszint indokolatlanul magas.

Önmagát beteljesítő jóslat a teljesítményekben⁸

Az oktató és hallgató között kialakult személyes konfliktusok, az ellenszenv vagy az előítéletek valamely hallgató iránt könnyen működhetnek a rossz teljesítményben megjelenő „önmagát beteljesítő jóslat”-ként. Az önmagát beteljesítő jóslat lényege, hogy egy alaptalan feltételezés – ami adott esetben rendszerint a hallgató gyenge képességeire, felkészületlenségére, tanulási nehézségeire vonatkozik – az oktató viselkedése, reakciói következtében valóra válik. A tanár, különösen ha rendszeresen értékeli is a hallgató teljesítményét, különböző verbális és nem verbális jelzésekkel közvetíti elvárásait a tanulói teljesítmények minőségét illetően. Ha valakiről feltételezi, hogy nem tud a követelményeknek megfelelni, akkor a tanuló produkcióiban általában megtalálja azokat a hibákat és hiányosságokat, amelyek igazolják feltevéseit. Az erőfeszítései ellenére állandó negatív visszacsatolásban részesülő hallgató egy idő után feladja, és önmaga is elhiszi, hogy nem képes jobb teljesítményekre. Később már nem is igyekszik magasabb szintű eredmények elérésére, így a tanári elvárás valóra válik.

Ez a konfliktus legfeljebb az első szakaszban jár nyílt összeütközésekkel, amíg a hallgató igazát keresi, a későbbiekben vagy elfogadja a vesztes pozíciót, vagy megszakítja a konfliktust olyan módon, hogy kilép a képzésből.

⁸ A témáról bővebben: Cserné Adermann Gizella (1986): „Önmagát beteljesítő jóslat” a pedagógiában, Budapest, Tankönyvkiadó

A konfliktusok a felnőttképzés szükséges velejárói. A fentiekben nem vállalkozhattunk arra, hogy teljes körű áttekintést adjunk a legtipikusabb konfliktusokról, arra még kevésbé, hogy megoldási recepteket adjunk, mivel minden konfliktust csak a maga kontextusában tudunk vizsgálni és megoldani. A konfliktusok kezelésének képessége a felnőttoktató alapvető kompetenciái közé kell, hogy tartozzon.

NÉMETH BALÁZS

A lifelong learning-koncepció történeti gyökerei

A lifelong learning-koncepció gyökerei a 20. század elejére nyúlnak vissza, amikor az USA-ban több neveléstudományi szakember (Dewey 1916-ban és A. L. Smith 1919-ben) újraértelmezte a felnőttek tanításának – nevelésének tartalmát, melynek idősíkját kiterjesztették az alapoktatás utáni időre, és azzal szervesen összekötötték (*lifelong education*). Eszerint a tanulás az élet egészére kiterjed és hozzákapcsolódik a szellemi, anyagi és biológiai növekedéshez.¹

A.L. Smith a híres 1919-es felnőttoktatási jelentést elkészítő bizottság vezetőjeként ugyancsak rámutatott arra, hogy „a felnőttoktatás nem a kivételezettek valamiféle luxusa, nem is csak rövid idejű tevékenység, hanem permanens nemzeti szükséglet, az állampolgári léttől elválaszthatatlan tényező, mely épp ezért egyetemes és *lifelong*.”² Később Lindeman folytatta e reformgondolatok további kifejtését a *The Meaning of Adult Education* (A felnőttoktatás jelentése) c. munkájában.³

Mivel ezeket a reformgondolatokat sokáig nem vették figyelembe a felnőttek oktatásának, nevelésének modernizálásában érintett ún. oktatáspolitikák, ezért azok hosszú ideig ideálok maradtak. Majd 1929-ben egy Yeaxlee nevű kutató visszatért ezen gondolatokhoz és azzal állt elő, hogy „az élethosszig tartó tanulás az ember természetéből fakadó szükségletekben lényegiesül, de nem elválasztható a szocializációs folyamatoktól”.⁴

Bár ez utóbbi gondolat már az Egyesült Királyságban születik, további csendes évtizedek következnek, melyekben nem kerül elő a felnőtt életkorra vonatkozó oktatás-nevelés, vagy akár a felnőtt tanulásának sajátosságait elemző tudományos igényű gondolat.

A II. világháború után, az újjászülető, modernizálódó és lassacskán demokratizálódó és globalizálódó nemzetek közösségében (lásd ENSZ és szervei, szervezetei) kap fontos szerepet az élethosszig tartó oktatás-nevelés (*lifelong education*) koncepciója, mely nemcsak a *lifelong learning* koncepció előképe, de más, és egyben újabb társfogalmak (pl. permanens nevelés (*permanent education* – *éducation continue*) *rekurrens oktatás*, folyamatos oktatás (*continuing education*), további oktatás-képzés (*further education*), közösségi oktatás

¹ Dewey, J. (1916) *Education and Democracy*, New York: The Free Press.)

² Smith A.L. (1919) *Introductory letter* para xi:5

³ Lindeman, E. (1926, 1961) *The Meaning of Adult Education*, Montreal: Harvester House

⁴ Yeaxlee B.A. (1929) *Lifelong Education*, London: Cassel

(*community education*) és a '80-as években felkapott tanuló társadalom (*learning society*)) szülőanyja is.

Az ENSZ által létrehozott UNESCO első jelentős felnőttoktatási konferenciáján Montreálban jelenik meg a permanens nevelés-oktatás (*permanent education – education permanente*), mely részben az előbb megjelenített nézeteket karolta fel, de visszanyúlt a 18. és 19. századi skandináv felnőtt-tanítási tradíciókhoz is (ezek mind a mai napig tovább élnek és meghatározzák a felnőttoktatás-tanítás-tanulás hármasságának liberális értelmezését, az ún. nem-formális felnőttoktatás-tanulás egyenjogúságának eszményét!).

Tehát a *lifelong education* fogalmát először a felnőttoktatásban használják, s a montreáli UNESCO konferencia 1965-ben megjelenő ajánlása – ezt Lengrand csoportja fogalmazza meg⁵ – hozza elő az említett permanens oktatás-nevelés fogalmát, mely szinonimája a *lifelong education* fogalmának. 1967-ben, a Norvégiában működő ún. Ottesen-bizottság programot dolgozott ki a munka utáni oktatás megvalósítására (*postwork education*), annak vonatkozásában, hogy elkerülhetően az ismeretek, sőt a szakismeretek megújítása. Ugyanakkor érdekes adalék, hogy a rekurrens oktatás (*recurrent education*) gondolatának megfogalmazója a későbbi svéd szociáldemokrata miniszterelnök Olof Palme oktatási miniszter volt, aki az Európai Oktatási Miniszterek 1969-es versailles-i konferenciáján ismertette elgondolását a felnőttoktatással kapcsolatban.⁶

A *lifelong learning* koncepció előképei véglegesen 1970-től erősödtek meg igazán, s ettől kezdve integrálódtak ténylegesen a szakmai köztudatba részben az UNESCO, részben – egyértelműen gazdasági megfontolások alapján – pedig az OECD tevékenysége révén. A fent említett Lengrand-jelentés megjelenését követően az oktatás-nevelés fejlődését vizsgáló nemzetközi bizottságot, melyet E. Faure vezetett, s mely bizottság 1972-ben megjelentette az ún. Faure-jelentést „*Learning to be: The world of education today and tomorrow.*” címmel. Ezt a munkát az UNESCO irányításával végezték, s ez a felnőttkori tanulást az emberi jogok közé emelte. Ez teljesedett ki a további UNESCO-konferenciák ajánlásaiban, melyek a demokrácia lényegéhez kapcsolták az oktatás és a tanulás reformját, nyitottá tételét.

Az OECD 1973-ban bocsátotta ki jelentését „*Recurrent education: a strategy for lifelong learning.*” címmel, mely a felnőttek tanítását a gazdasági fejlődés lehetőségéhez kapcsolja. Nem sokkal később a *lifelong learning* koncepciója tovább kristályosodott a RÓMAI KLUB kutatói által a hetvenes években készített jelentésekben T. Husén, J. Botkin⁷ és A. Peccei gondolataiban⁸, akik a politikai, gazdasági stabilitás és demokratikus társadalom fejlődésének egyik kulcsát szintén az oktatásban látták.

Annak ellenére, hogy több koncepció is megjelent a hetvenes évek elejére, mégis a gazdasági recesszió és az annak következményeként jelentkező költségvetési szigor nem segítette elő a felnőttoktatás további államilag támogatott in-

⁵ Lengrand P. (1970) *An Introduction to Lifelong Learning*. Paris, UNESCO.

⁶ Hasan A. *Lifelong Learning* (1996) In A.C. Tujnman(ed.): *The International Encyclopedia of Adult Education and Training* (1996), Pergamon

⁷ In T. Husén – J. Botkin: *No limits to learning: bridging the human gap. A Report to the Club of Rome.*

⁸ Peccei A. (1984) *Kezünkben a jövő*. Budapest: Gondolat Kiadó

tenzív fejlesztését. Ehhez hasonló folyamatok váltak jellemzővé az USA-ban is, ahol bár 1976-ban egy ún. „Lifelong Learning Act”-et, azaz törvénytervezetet megszavazott a Capitolium, mégis az akkori szakemberek számára – mint Peterson – már 1979-ben úgy tűnt, hogy ha időszerűnek is tűnt a törvény, mégsem követte azt jelentős felnőttoktatási aktivitás és be kellett látniuk, hogy „az élethosszig tartó oktatással és tanulással kapcsolatos politikák elsősorban külföldön válnak ténylegesen népszerűvé, például a skandináv országokban, itthon (az USA-ban! *Sic*) pedig a görcsös és fellazuló fejlődés tapasztalható.”⁹ Igaz jelentkeztek olyan sajátos és példaértékű törekvések is, melyek például az időskori tanulás intézményesítésével kívántak annak létjogosultságot adni (pl. az ún. *elder hostels* – idősek otthona mozgalom! *Sic*).

Érdekes jelenség, hogy a felsőoktatás is éppen a hetvenes évek második felétől kezdve kellett hogy megtapasztalja a felnőttek főiskolai és egyetemi keretek között folytatandó tanulási igényének radikális növekedését, mely a tanulási idő és tér dimenzióját egyértelműen a levelező, majd pedig a távoktatási, felnőttoktatási és tanulási formák felé tolta el. Ugyanakkor a hagyományos elitértelmiségi gondolkodású egyetemek közül a többség nem volt felkészülve az olyan, felnőttoktatási és tanulási formák megváltozó tartalmából fakadó kihívásokra, mint amelyet a *lifelong education* magában hordozott. Ez pedig kísértetiesen hasonlít arra a lassú, 1990-től mindinkább érzékelhető folyamatra, ahogy napjaink Magyarországnak egyetemei is csak „nyögvenyelősen” fogadják el a felnőttoktatás és képzés létjogosultságát, s azt is elsősorban fiskális megfontolásokból teszik, s még a társadalomtudományok művelői sem engedik egykönnyen integrálódni a tudományos közéletbe a felnőttoktatással és képzéssel foglalkozó oktató – kutató kollégákat.

Az amerikai és kanadai egyetemeken persze elfogadtak mindenféle *lifelong education and learning* nyilatkozatokat, irányelveket, de a felsőoktatás nem tudott lépést tartani az elsősorban a gazdasági életben jelentkező globális, a humán erőforrásokkal szemben új és új kihívásokkal, vagyis voltak intézmények, melyek felismerték az új koncepció lényegét, de voltak olyanok is, melyek mereven elzárkóztak a felnőttek felsőoktatási keretek közötti (nem nappalis *Sic*) oktatási és képzési formáitól. Kulich 1982-ben érzekelte ugyan, hogy a kanadai egyetemek hamar válaszlépéseket tettek¹⁰, de a nyolcvanas évek végéig nem következett be áttörés a felsőoktatási felnőttképzés gyakorlatában, mivel éppen hogy a nyolcvanas évek gazdasági és társadalmi változásai, valamint a számítástechnika és a virtuális tér fogják kikényszeríteni a felsőoktatási felnőttoktatás és képzés radikálisan új formáit. Ez pedig már nem csak kihívás, de egyben üzlet, tehát verseny is a tanulni szándékozó felnőttek vonatkozásában, amelyet Williams idejekorán (1977) úgy értelmez, hogy a *lifelong education* az egyetemi oktatás új köntöse.¹¹

A *lifelong learning*-koncepció fejlődéstörténetéhez szervesen kapcsolódó, az azt megalapozó *lifelong education* gondolata érdekes fejlődésen megy keresztül,

⁹ Peterson, R.E. (1979) *Lifelong Learning in America*, San Francisco: Jossey Bass, p. 423.

¹⁰ Kulich J. (1982) 'Lifelong education and the universities: a Canadian perspective', in *International Journal of Lifelong Education* 1 (2).

¹¹ Williams, G. (1977) *Towards Lifelong Education: A New Role for Higher Education Institutes*, Paris: UNESCO.

de legalább ennyire nehéz meghatározni, definiálni, magának a két koncepciónak a fogalmát.

A *lifelong education* tartalmát sokan próbálták meg értelmezni már a hetvenes évek közepétől, a nyolcvanas évek elejétől. Dave szerint az élethosszig tartó oktatás-nevelés „az individuum egyéni, társadalmi és szakmai fejlődését élethosszig biztosító eszköz, mellyel az egyén és közösségének életminősége biztosítható.”¹² Lawson ezzel szemben óvott attól, hogy az oktatás-tanítás koncepcióját ennyire tágan értelmezzük, mert „így nem tudnánk megkülönböztetni a formatív befolyások, hatások tömegeit az egyéni alkalmazkodáshoz, eligazodáshoz szükséges alapműveltség megszerzésétől.”¹³

Lawson rámutatott, hogy pontosabb definíció szükséges a *lifelong education* értelmezéséhez, mint Dave túl általános definíciója, mégsem mutatott fel alternatív definíciót. Úgy tűnik, hogy a kettő között határvonalon találtak valamiféle elfogadható értelmezést. Jarvis szerint ez pedig nem más, mint hogy a *lifelong education* „egyrészt bármely elhatározott eseménysor, amelynek humanisztikus alapjai vannak és amely a résztvevő élete végéig jelentkező tanulását és megértését, értelmezőképességét irányítja, másrészt pedig olyan koncepció és eszmény, amely mindaddig tartalmatlan, amíg nem realizálódik.”¹⁴ Ezért nem meglepő, hogy adott helyen és időben más és más értelmezést kapott, mivel különböző politikai, gazdasági és társadalmi tényezők sajátos tartalmi elemeket, intézményi formákat stb. toltak előtérbe, így az alapkoncepcióból kiágazó és dolgozatomban elején ismertetett új koncepciók is megjelenhettek, megerősödtek. Ez vezetett a *lifelong education* fogalmának háttérbe kerüléséhez és az *education* helyett a *learning* (tanulás) központba helyeződésével, azaz a nyolcvanas évek végére, a kilencvenes évek elejére a *lifelong learning* koncepció dominanciájához. Ez utóbbi koncepció integráns részként fogta fel saját fejlődéstörténetét és attól nem elszakadni, hanem azzal együtt továbbfejlődni akart.

De az élethosszig tartó tanulás fogalma nemcsak a felnőtt egyén szerepének, felelőségének a tanulásban is jelentkező megerősödést tükrözte, de beépült abba a politikába is, mely – Nyugat-Európa tekintetében a Delors-jelentés szerint is – mind a gazdasági, mind a társadalmi stabilitást az egyén aktív cselekvési igényében, még pontosabban az ismeret, a tudás és a szakértelem megszerzésében, bővítésében és megújításában látta.¹⁵ Boshier maga is úgy vélte, hogy az élethosszig tartó tanulás definíciójának elterjedése, általánossá válása a felnőttoktatásban és képzésben valóban az egyéni felelőséget hangsúlyozza, de mégsem tudott és/vagy akart lemondani arról, hogy az egyéni felelőséget a tanulási lehetőségek megerősítésének, kiterjesztésének megvalósításával kell összekapcsolni.¹⁶ Ezért fontosnak tartja a *lifelong education* fogalmának megtartását, használatát, hogy

¹² Dave R. (1976) *The Foundations of Lifelong Education*, Oxford: Pergamon Press., p. 34.

¹³ Lawson, K.H. (1982) 'Lifelong Education: Concept or policy?' in *International Journal of Lifelong Education* 1 (2), p. 103.

¹⁴ Jarvis P. (1995) *Adult Education. Theory and Practice.*, London: Routledge, pp. 24-25.

¹⁵ Delors J. et al. (1996) *Learning: the treasure within..* Report to UNESCO of the Internat. Comm. on Education for the 21th century. Paris. UNESCO.

¹⁶ Boshier, R. (1998) *Edgar Faure after 25 years: down but not out..* In Holford J. et. al. *International Perspectives on Lifelong Learning*. London, Kogan Page., pp. 3-20.

az oktatáspolitikai, egyáltalán a költségvetés tartalmazza a felnőttoktatás különböző formáinak támogatását.

Ma is sokan használják a *lifelong education* fogalmát, mások pedig inkább a *lifelong learning* (lebenslange lernen) fogalmát használják, mert számukra negatív értelmezhetősége is lehet az előbbi fogalomnak annak kapcsán, hogy a felnőttek tanítását magában rejtő fogalom az ismeretek felnőttkorban történő pótlása tekintetében „lenéző gondolkodásmódra” (*Sic*) ad alkalmat. A *lifelong learning* koncepció egy lassan körvonalazódó definíció és tartalom mentén¹⁷ fokozatosan beépült az Európai Unió politikájába, annak egyik központi elemévé vált, melynek szignifikáns jele volt az 1995-ös FEHÉR KÖNYV a tanuló társadalom akkora már tíz esztendő koncepciójának integrálásával, majd pedig az AGENDA 2000, mely visszatérően utal arra, hogy a globális világban a *lifelong learning* egyszerre eszköz, forma és cél a felnőtt társadalom és benne az egyén megújulásához.

¹⁷ *Lifelong Learning: the contribution of education systems in the Member States of the European Union. Result of the EURYDICE Survey, 2000.*, p. 17.

SÁRI MIHÁLY

A művelődési otthonok négy generációja

Minden társadalomban megfogalmazódnak össztársadalmi célok és szükségletek, amelyek szerint az állam és a társadalom létre hozza az intézményi felépítményét, amely rendszer-specifikus és állandó vagy általános struktúrákra tagolható.(1) A szisztéma-specifikus felépítményi alrendszerek sajátos működési modellel rendelkeznek, s huzamos ideig abban a társadalomban képesek fennmaradni, amely a formálódásukat kiváltotta, determinálta. Ezzel szemben az állandó intézményi felépítményi rendszerek elemei a folyamatosan és szervesen egymásra épülő társadalmi és állami formák „építőkövei”, amelyek nélkülözhetetlenek az adott korban létező szükségletek megoldásában, az államszerű működésben. Az utóbbi szerkezeteket nevezhetjük társadalom- és államfenntartó struktúráknak, az egymást követő társadalmi formák és államformák mindegyike használja – némi szerkezeti módosítással, a működési mechanizmus megváltoztatásával – azokat céljai eléréséhez, az össztársadalmi igények megoldásához. Ilyen állandó intézményi alrendszer az iskolarendszer, a történelmi nagyegyházak rendszere, az adóhatóság szervezete, az állam kormányzata és a törvényhozása stb.

A magyarországi rendszerváltás óta (1989) a művelődési szakemberek körében a „művelődési otthon-kérdés” politikai-szakmai viták ösztüzében áll. Az egyik szélsőséges nézet szerint a művelődési otthonok a sztálinista-rákosista kommunista kultúra megkövesedett maradványai, így szocialista rendszerspecifikus szervezeteknek tekinti. A másik álláspontot vallók ezt az intézményi formát mint a kulturális intézmények egyik lehetséges létezési módját értik, amely a felvilágosodás korától szervesen fejlődik, átalakul, újabb funkciókat vesz fel, adaptálódik a változó társadalmi szerkezetekhez. Ez az elméleti vita korántsem formális és jelentéktelen. A pártok és szakminisztériumok programjában számolnak a művelődési otthonok hálózatával, mozgalmak, nonprofit szervezetek próbálják átvenni a helyüket, költségvetési hiányokkal küzdő önkormányzatok bezárják és feleslegesnek mondják a művelődési otthonot, miközben az az iskolán kívüli képzés, művelődés egyik legnagyobb hálózata maradt máig. (1965-ben 388 művelődési otthon működött az országban, 1996-ra 2664 intézményről tudunk (2) hazánk 3126 településén.

A művelődési otthonok napjainkban a nem-formális helyi felnőttképzés biztos pontjai, amelyek a munkaerőpiac aktoraiként fontos szerepet töltenek be. Több, mint 9000 öntevékeny kulturális közösség, 7000 kurzus kapott helyet ezekben az intézményekben, és az 1996-ban az iskolán túli felnőttképzés területén szakmai kvalifikációt nyert 103.800 főből részben itt szereztek a munkanélküliek szakmai képesítést.(3)

A nyolcvanas években még fellelhetünk néhány kutatást, amelyek a művelődési otthonok tevékenységét vizsgálták. A rendszerváltás időszakában a felnőttképzés és intézményeinek kutatása lelassult, csupán a kilencvenes évek közepén kap új lendületet, a korábbi ismert tudós-generáció után (Vitányi Iván, Durkó Mátyás, Maróti Andor, Csoma Gyula, Soós Pál., Hidy Péter, Zrinszky László stb.) a fiatalabb (?) kutató-oktatók vették át a feladatot (Fekete Éva, Mezei István, Koltai Dénes, Pordány Sarolta Lada László, Rubovszky Kálmán, T. Kiss Tamás, Péterfi Ferenc stb.).

Az alábbiakban áttekintjük a művelődési otthonok „genézisét”. Hipotézisünk szerint a művelődési otthonok eltérő megnevezéssel, formában, ám funkcióikban kontinuitást mutatva a társadalmi rendszerváltásokkal összhangban fejlődtek. Nem éltek át mélyebb változásokat, mint az iskolarendszer vagy a civil társadalom nonprofit szektora, s képesek voltak minden korban szerkezeti és funkcionálisan hozzáigazodni a korszak által determinált műveltségi követelményekhez, a kultúrákövetítés hasznos esatornáit építették ki a lakosság felé. Négy rendszerváltás-fejlődési periódust feltételezünk:

1. Átmenet az agrártársadalomból az ipari társadalomba (feudalizmusból a polgári társadalomba) a XVIII. század utolsó harmadától a XX. század elejéig
2. Az intézményesült szervezetek korszaka (1920-1949)
3. A szocialista intézményrendszer és professzionalizmus korszaka (1949-1989)
4. Az 1989-től kezdődött rendszerváltás és új terméke : a művelődési otthonok negyedik generációja.

Az első periódus szervezeti formáit a szakterület kutatói korábban feltárták. (4) A „köz művelődés”-nek művelődési otthoni intézményei a köztérben társadalmi vagy foglalkozási rétegenként, világnézeti csoportonként kristályosodnak ki. A klubok, a magyar művelődéstörténetben közismert kaszinók (úri kaszinó, polgári kaszinó stb.), különféle célú (például sport, művészeti, „városszépítészeti”, színházpártoló, jótékonyági, oktatási stb.) egyesületek, olvasóköri, pártszerű szervezetek otthonai (pl. munkásotthon), vallásos közösségi formák a plurális kulturális demokrácia jegyében, egy-egy érintett társadalmi réteg szükséglete szerint jelenítették meg a művelődési otthoni funkciókat.

A magántér a XIX. század közepére hazánkban is elkülönül a köztértől, a köztér nem tolerál bizonyos intimebb emberi magatartás- és cselekvésformákat. (5) Az elkülönült magántérben viszont megjelennek azok a közenteriőrök, amelyek összekötik a köz- és magántéri emberi viselkedést és akciókat. A főnemesi-középnemesi szalonok tradíciói tovább élnek polgári körökben, a magas kultúra fogyasztói gyakran ennek a magántéri közenteriőrnek az aktív résztvevői. A hagyományai máig hatnak, otthonainkban elkülönítjük ma is a „nappali”-t, a hallt, ahol a magánterünkben a közenteriőrben szokásos interakciókat fogadunk el.

Az aktorok társadalmi hovatartozása is jellemző: a „köz művelődésében” ott találjuk nem csak a néptanítót, hanem a főiskolai és egyetemi tanárokat, tudósokat, művészeket, politikusokat, papokat, katonatiszteket, az „emberbaráti felvilágosítókat”, a vidéki közhivatalnokokat.

A művelődési otthonok második generációja az intézményesített szervezetek korszakában is megtalálta funkciórendszerét. Ez a korszak 1920–1949 közé esik.

Noha a két világháború között működő nonprofit szervezetek száma igen magas, meghaladja a 16.000-es számot, mégis jellemző tendencia az, hogy a köz művelődése főként a közentriörökben, intézmények falai között zajlik, intézményes kereteket kap.

A szocializmus korszakát úgy tekintjük, mint az intézményesített közösségi nevelés periódusát, s a korszakot bíráló tanulmányok nem kerülnek el a „tiszteletkört”, amelyben elmarasztalják az állam által fenntartott, egy párt által ideológiailag meghatározott kulturális intézményrendszer bírálatát. Az „intézményesített”, az állam által befolyásolt szervezetek széles körét leljük fel már a két világháború között is. Az 1920 körül lezárult „szabadoktatás” korához képest „keményebb” művelődési struktúrák eredetére érdemes lenne egy újabb tanulmányt szentelni. Hipotetikusan feltételezzük, hogy a Tanácsköztársaság kulturális intézményi felépítése, a közeli és épp, hogy létre jött Szovjetunió, annak művelődési-intézményi modellje és a fenyegető, baloldali mozgalmaktól való félelem egyaránt gerjeszthették a „feszesebb” állami-ideológiai meghatározottságú intézmények születését.

A közművelődés aktorai főként a katolikus és református egyházak papsága, néptanítók, levente-oktatók, katonatisztek, írók, szociográfusok, szociológusok, felsőfokú intézmények tanárai, falufejlesztők, de számos orvos, jogász, közgazdász, művész is fellelhető a soraikban.

A szervezetek rendszerint felvállalnak egy-egy fő művelődési funkciót, s amellet egyéb „kísérő” funkciót is. A teljesség igénye nélkül az intézményeket és működési területeiket az alábbiakban lehet szemléltetni:

Működési terület	Intézmények
szakmai képzés	szakiskolák iskolán kívüli kurzusai
mezőgazdasági ismeretek nyújtása	népfőiskolák, szakiskolák
politikai képzés	munkásotthonok, pártok politikai kurzusai
vallásos nevelés	rendek, egyházi mozgalmak, katolikus és református kultúrház, kultúrotthon
állampolgári képzés	egyesületek, népfőiskolák, szakkollégiumok,
katonai képzés	ifjúsági félkatonai szervezetek, Levente- otthon
faluvezető-képzés	református népfőiskolák
művészeti nevelés	egyesületek, munkásotthonok, mozgalmak, kaszinók, olvasóköri

A művelődési otthonok harmadik korszakát a professzionalizmus és a szocialista intézményrendszer kialakulásával jellemezhetjük. A magyarországi professzionizmus párhuzamosan fejlődik a nyugat-európai szakmások jelenségeivel, ebben a tekintetben legalább összhangban vannak a hazai és fejlett tőkés államok iskolán túli művelődés trendjei.

A korszak kezdetén, 1945 februárjában az Ideiglenes Nemzeti Kormány 25 politikai-katonai szervezetet szüntetett meg rendeleti úton, amelyet követett 1948-ban az egyházi iskolák államosítása, 1949-ben pedig felszámolták az egyesületeket, népfőiskolákat, a nonprofit szektor minden lehetséges formáját, amely magában hordhatta a horizontális önszerveződés lehetőségét. 1948-51 között a

kultúraközvetítő intézményrendszer tartalmi folyamatait vizsgálta felül a pártállam, s a közvetítendő tartalmat a marxizmus-leninizmus világnézeti alapjára helyezte. Az egyesületeket, alapítványokat, egyházi rendezeteket, olvasóköröket, kaszinókat, népfőiskolákat stb. megszüntetve mindezen szervezetek tevékenységi körét, funkcióit egyetlen intézmény „tetőszervezete” alá kényszerítette, amelyet *szocialista művelődési otthon*-ként határoztunk meg. Ez az intézmény örökölte a korábbi sokféle rendeltetésű quasi-művelődési otthonok épületeit, felszerelését, munkamódszereit, tevékenység-köreit. Az első művelődési otthont a Békés megyei Békésen alapították, amely intézményi forma rendkívül gyorsan elterjedt, s hálózattá vált.

Az iskolán kívüli művelődés új rendszerében a működési mechanizmust alapvetően négy tendencia határozta meg:

- csakis állami kulturális intézményrendszerben lehet gondolkodni,
- az intézményi rendszer és irányításának központosítása és hierarchizálása,
- az intézményrendszer totális kontrollja, a lokális autonómia visszaszorítása,
- A politikai-ideológiai és kulturális tevékenység tartalmi „összemosása”.

Ez időtől kezdve a művelődési otthonok fő funkciói a szocialista tudat formálása, a munkásosztály kultúrájának gazdagítása, a dolgozók munkakultúrájának a fejlesztése és a „szocialista emberhez méltó” szórakoztatás.

A kulturális munka aktorai kezdetben a politikailag megbízható kommunista pártkáderek voltak, de 1956-tól egyetemi népművelés szakon (Debrecen, KLTE), 1960-tól főiskolai szakon is megindult az iskolán túli művelődés szakembereinek a képzése. A művelődési otthonokat társadalmi vezetőség kormányozza (105/1960 MM.sz. és 3/1979. MT sz. rendeletek), s nagyságuk, a feladatuk kiterjedtsége szempontjából három típusát különítette el:

- a klub-könyvtárat,
- a művelődési házat,
- a művelődési központot;

a működés terület szerinti típusai:

- lakóhelyi művelődési otthon,
- munkahelyi művelődési otthon,
- területi feladatokat ellátó művelődési otthon,
- egy-egy speciális szakterület művelődési otthona.

A 20 éves intézményrendszer funkciói tovább bővültek, átvették részben az üzemek és termelőszövetkezetek belső szakmai képzését, a helyi és regionális kultúra ápolását (népművészeti, honismereti, diákszínházi, ifjúsági klub, szocialista brigád mozgalmak) egy-egy művészeti vagy tudományág területén módszertani feladatokat kaptak.

1980-tól lehetővé válik hogy a lakónegyedben üresen álló lakóházakat, egyéb tereket a lakók és egyéb térhasználók kulturális célra használhassák, így születnek a pinceklubok, lakóházi közösségi klubok. Ugyanebben az évben a kistelepüléseken és lakónegyedekben a közoktatás és közművelődés funkcióit magában hordó új intézmény is gazdagítja az intézményrendszert, az általános művelődési központ. A hatvanas-hetvenes években már létező közművelődési komplex intézmények mellett (könyvtár-művelődési otthon-filmszínház) ez az intézmény

közoktatási-közművelődési komplex intézmény, amely a permanens művelődés – permanens nevelés funkcióját vállalta fel. Vészi János (6) az általános művelődési központokat (*α-modellek*) a szakmai autonómia-gazdálkodás tekintetében három típusra bontotta.

- Az *α-kumulációban* a közművelődés és oktatás intézményei a közös fenntartás költségeit elkülönült költségvetésben jelenítik meg, bevételeik elkülönült intézményi bevételek, a szakmai feladataikat egymástól függetlenül tervezik meg.
- Az *α-föderáció* típusú szervezetben a költségvetések még elkülönülnek, az intézményi fenntartás közös, a művelődési folyamatokat összehangoltan tervezik
- Az *α-integrációban* egyetlen költségvetés és komplex közművelődési és közoktatási terv létezik, a bevételek más költséghelyen is felhasználhatók, mint a forrás költséghelye.

A komplex intézmények a tevékenységtartalom-intézménytípus szerint is rendszerbe foglalhatók. Megkülönböztetünk tisztán közművelődési komplex intézményeket (pl. könyvtár-művelődési ház-filmszínház), közoktatási – közművelődési komplex intézményt (könyvtár, művelődési ház, kiállító terem, múzeum általános iskola), köznevelési-közművelődési komplex intézményt (bölcsőde, óvoda, általános iskola, középiskola, művelődési ház, könyvtár, sportsarnok: ilyen a pécsi Apáczai Csere János Általános Nevelési Központ szerkezete), de létezik a közművelődési-sport komplex intézmény, a közművelődési-idegenforgalmi komplex intézmény, a közművelődési-információs központ, vagy a közművelődési-szociális típusú intézmény is. Az utóbbi időben étterem, kávéház, szolgáltató szervezetek (fodrászat, virágbolt, ékszerkereskedés, ingatlanközvetítés, sportszer kölcsönző, videotéka stb.) is megjelent a közművelődés intézményi terében.

Ugyanebben a korban a közművelődési intézmények kísérletei is megbontották a korábban homogén és mereven tagolt intézményi tipológiát. A hetvenes évek végén indult a „nyitott ház” kísérlet(egyik sikeres intézménye a dombóvári művelődési központ volt, korabeli elméleti kimunkálója Balipap Ferenc), amely a kínálati demokráciájával új utakat formált a köz művelődésében, s a nyolcvanas évek elején számos *demokratizálási kísérlet* kapott szárnyra az Alföldön is (Litauszki Tibor kísérletét érdemes kiemelni, amely öt megyét érintett, s a lakosság öntevékenységének fejlesztésére alapozott intézményi munkában gondolkodott).

A művelődési otthonok negyedik generációja a nyolcvanas évek „terméke”. Már az 1976. évi V. törvény a közművelődésről (Pozsgai Imre művelődési miniszter nevéhez kötjük a törvényt) megengedett kikapukat, amelyeket a közművelődés szakemberei és a települések vezetői ki is használtak: ifjúsági házak, faluházak közösségi házak sora keletkezett ebben az időszakban. A korszak művelődési otthona a tájba és hagyományokhoz illeszkedő közösségi ház (Makovecz Imre a „szerves építészett” képviselőjeként számos közművelődési célú épületet tervezett). Az 1997. évi CXL. törvény a kulturális javak védelméről és a muzeális intézményekről, a nyilvános könyvtári ellátásról és a közművelődésről szabad lehetőséget kínál újabb intézményi formák alakítására. A törvény IV. rész II.

Fejezetének 78. § (1)-a így hangzik: „A települési önkormányzat a közművelődési tevékenységek folyamatos megvalósíthatósága érdekében közösségi színteret, illetve közművelődési intézményt biztosít.” A törvény szerint a főváros minden kerületében és a városokban kötelező művelődési otthon típusú intézményt működtetni, más településeken elegendő közösségi tereket (iskolai tanterem, könyvtár, polgármesteri hivatal terme, étterem, stb.) működtetni. A rendszerváltás után tíz évvel megtaláljuk mindazon művelődési otthoni formákat, amelyek a harmadik generációban jelen voltak, a harmadik évezred kezdetén újabbakkal bővül ez a struktúra. A fenntartó szervezetek között megjelent a nonprofit szervezet, s ma már vannak egyesületi, alapítványi, közhasznú társaság által üzemeltetett és vállalkozó által működtetett intézmények is. A közművelődési közenterőrök fenntartásához és programjaihoz az önkormányzat támogatást ad. A nagyobb városokban a megszűnő művelődési központok helyett szabadidő-centrumokat, művelődési-szabadidő-turisztikai központokat, művészeti házat alapítanak az önkormányzatok. Az apró- és törpefalvak is keresik a „kitörési” útvonalakat, a népességmegtartó képesség és képességmegtartó népesség formálása érdekében újabb integráció-változatokkal találkozunk. A „sulinet” és a „teleház” a kislavakat összekötik az Interneten át a világgal. Az iskolai közösségi térben kap helyet a sulinet, könyvtár, művelődési otthon, a polgármesteri hivatal a teleház székelye. A helyi önkormányzatok gyakran kényszerhelyzetben vannak, amikor a művelődési otthonokat más intézményekkel összevonják (a normatív támogatás csekély ahhoz, hogy az intézményeiket továbbra is fenntartsák).

A művelődési otthonok negyedik generációjának aktori köre kiszélesedett. A szakképzés nappali és levelező, távoktatási képzései a *tömegoktatás elvei* szerint évente sok ezerrel növelik a közművelődési szakember-állományt, amelyet más szervezeti faktorok is szívesen alkalmaznak. (Vállalatok managementje, nonprofit szervezetek, elektronikus és írott média stb.) *A közművelődési szakma mára kiterjedt szakmacsoporttá vált*, amelyben a *szakosodás, specifikáció* a jellegzetes trend. Másrészt felismerhető, hogy a szakterület expertéi mellett a laikus „művelődésszervezők” hatalmas köre jelent meg, s egyre bizonytalanabb a határ a laikusok és experték között.

A közművelődés ma sokszínű, rendkívül tagolt, a művelődési otthonok-közösségi terek szervezetenként, tartalmilag, funkcionálisan, a fenntartás, a területi hatókör, az integráció foka, az alkalmazott technológiák szerint áttekinthetetlen, ám hasznos rendszert képeznek. Mai funkcióikat kutatva a művelődési otthonok a XIX. századi alakzatokra és funkcióikra emlékeztetnek abban, hogy ahány szervezet, annyiféle „arculatot” lehelünk fel, így a funkciók csak absztrakcióval emelhetők ki az egyes szervezetek funkciócsoportjaiból.

Ebből emeljünk ki néhány fontos funkciót:

- Közösségfejlesztő funkció
- Helyi társadalom és regionális társadalom fejlesztő funkció
- A globális-lokális rendszereket összekötő funkció
- Társadalmi nyilvánosságteremtő funkció
- A civil kurázsit kibontakoztató funkció
- Politikai öntevékenység képességeit formáló funkció

- Helyi, regionális és nemzeti értékeket őrző és alkotó, továbbadó funkció
- Kisebbségi kultúrákat támogató funkció
- Társadalmi integrációs funkció
- Szociokulturális animáció
- Felnőttek általános képzésének funkciója
- Szak-, tovább- és átképző felnőttképzési funkció
- Plurális világnézet-formáló funkció
- Személyiségi képességeket kibontakoztató képző funkció
- A személyiség belső harmóniáját és egyensúlyát , a környezet és szervezet egyensúlyát biztosító funkció
- Szolgáltató funkció
- Ernyőszerkezet funkció

A művelődési otthonok két évszázad alatt számtalan változatban éltek meg a társadalmi rendszerek változásait, a társadalmi átalakulási folyamatokat. A köz művelődésének strukturái szervesen egymásból következnek, a szervezeti formák genézisét nyomon tudjuk követni. Az egymást követő társadalmak adaptálják a művelődési otthoni szervezeteket, intézményi felépítményükbe beépítik, s társadalmi szükségletek intézményes- civil megoldására teremtenek sajátos funkciókat, s vesznek át általános, régi funkciókat. A művelődési otthonok „hajlékony” szervezetek, amelyek képesek funkcionálisan-struktúrájukban alkalmazkodni a változó helyi, nemzeti, regionális és globális kihívásokhoz. (7) Nem jobban, mint a gazdasági rendszereink, s nem rosszabbul, mint a köznevelés, a szakmai oktatás vagy a felsőfokú oktatás szisztémái.

Irodalom:

- Robert K. Merton: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. Bp. 1980. 192–198.p.
- Harangi László: A non-formális felnőttoktatás helyszínei és aktorai. In: Felnőttképzés a közművelődésben. (Szerk.: Harangi László-Pordány Sarolta) Bp. MMI 2000. 19–20. p.
- Polónyi István: Demográfia és oktatás. Debrecen, 2000. 141. p.
- Kovalecsik József: A kultúra csarnokai I-II-III. Bp. 199..
- Gyóni Gábor: A városi mikroterek társadalomtörténete. Tér és Társadalom, 1990/1. sz. 1–13. p.
- Véski János: Alfa születik. Bp. 1980.
- Fónay Mihály :A népművelőtől a kulturális menedzserig. Nyíregyháza, 1991.

ANDRÓCZI MÁRIA

Kistérségi társulások Zala megyében

„A társadalmi élet bizonyos, nagyságában és formájában meghatározott bázison zajlik le. Ezt a bázis a társadalommá egyesülő emberek tömege, a földterületen való eloszlásuk módja, s a kollektív emberi viszonyokra hatást gyakorló különféle dolgok jellege és elrendezése alkotja. Attól függően, hogy a népesség csekély vagy nagyszámú, városokba tömörült vagy falvakban szétszórta, hogy miként építi városait és házait, hogy szűkebb vagy tágabb a társadalom által elfoglalt terület, a területet körülvevő határoktól és a rajta átvezető közlekedési utaktól függően, mindezekről és még más tényezőktől függően az egyik társadalmi bázis különbözik a másiktól.”

E. Durkheim

A hazai kistérségi szervezeteket életre hívó folyamatok erős rokonságot mutatnak a '70-es évek nyugat-európai folyamataival. Magyarországon, mint a kelet-közép európai országokban is, a '80-as években még részben a nehézipari lobby és a kormányzat összefonódása, részben a társadalmi feszültségek, legfőképpen azonban a demokrácia hiánya gátolta a korábbi gyakorlattal gyökeresen szakító választások megfogalmazását. A politikai rendszer változása viszont megteremtette a lehetőséget ezen akadályok megszüntetésére és előtérbe állította az önkormányzást és más demokratikus értékeket.

Magyarországon az Önkormányzati Törvény egyrészt megteremtette a települési önkormányzatok autonómiáját, vázolta az önkormányzatok együttműködésének egy lehetséges formáját (önkormányzati társulások) és lehetőséget adott a korábbi erősen hierarchizált településközi „kényszerkapcsolatok” megszüntetésére. Ezzel biztosította az önkormányzatok új típusú kistérségi szerveződésének kialakulásának lehetőségét. A szervezetek létrejöttét nem a szabályozásban megnyilvánuló szándék, hanem éppen az önkormányzati szabályozás hiányosságai ösztönözték.

Az önkormányzati vonallal párhuzamosan, a civil szervezetek társadalmi szerepét is felismerték. Az egyesületekre és társadalmi szervezetekre vonatkozó törvény megjelenése után számtalan civil szerveződés jött létre, melyek alapvetően a falusi társadalmak újjáélesztését tűzték ki célul. Ezek a szervezetek, ugyanúgy mint a közösségfejlesztés, ill. a területi tervezés szakemberei maguk is felléptek kistérségi társulások kezdeményezőiként.

A két lényeges társadalmi csoport, a helyi önkormányzatok és a civil szféra kistérségi szerveződésének jogi lehetőségei és egyéb ösztönzői mellett a gazdaság folyamatainak alakulása, ill. a rendszerváltozás után a területfejlesztés napi gyakorlata is elősegítette a magyarországi kistérségi szervezetek megjelenését.

Az infrastruktúrát üzemeltető nagyvállalatok szétesése, privatizálási gondok, a munkanélküliség növekedésének az önkormányzatoknál való lecsapódása, a vállalkozások élénkítése iránti igény és általában a források beszűkülése az önkormányzatok összefogásának nem csupán lehetőségét, de szükségességét is jelentette. A központi források szűkülése és ugyanakkor a területi válság jegyeinek szélesebb körű jelentkezése, a hagyományosan elmaradott térségek mellett a gazdasági szerkezetváltás következményeiként depressziós térségekként végképp ellehetetlenítette. Előtérbe került a térségek önerős fejlődésének, belső válságkezelő stratégiáinak kidolgozása. A szervezetek kialakulásának ösztönzése mellett – a területfejlesztési stratégia hiányában – nem vált világossá, hogy a kormányzat mit vár el az általa szorgalmazott szervezetektől, hol helyezhetők el ezek a területfejlesztés intézményrendszerében.

Nagy problémát okozott a gazdasági struktúrának a rendszerváltást követő összeomlása *Zala megyében is* – az aprófalvas településeken –, ami a nagymértékű létszámleépítéseken keresztül érintette leginkább a lakosságot. Az elmaradott térségi helyzet, a gazdaság jelentős visszaesése folytán bekövetkezett nehézségek miatt a települési önkormányzatok nagy része már az 1990-es évek elején felismerte, hogy más önkormányzatokkal történő közös összefogással, társulással tudja megoldani az azonos gondokat, a feladatokat eredményesen kezelni. Az így létrejött szerveződések – az önkormányzatok önkéntes társulásainak – jogi alapját pedig a helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény adta meg.

A megyében (az 1990-es évek elején) az országos átlaghoz képest kiemelkedő intenzitással indult meg a kistérségi társulások megalakulása. Ekkor az elmaradottnak minősített aprófalvas önkormányzatainak társulásai kezdték meg működésüket. E fejletlen, elmaradott térségek lettek a legnyitottabbak az újonnan kialakult szerveződési elvek és módszerek átvételére. Ezt az is magyarázza, hogy e térségek a fejlesztés, az új piaci kereslet-kínálat tekintetében hasonlóan kedvezőtlen feltételekkel rendelkeztek, a vállalkozói kultúra, a munkaerő szakmai összetétele, az üzleti szolgáltatások, a külső piaci érdeklődés stb. 1992 és 1996 közt a megyében – kisebb vagy nagyobb térségre kitekintő – 10 társulás alakult. Majd fokozatosan a megye szinte minden területén létrejött egy-egy kistérségi társulás, eleinte a civil társadalom erősítésére, külső források, támogatások szerzésére (konkrét beruházásra, intézmény fenntartásra) koncentráltak. Később megjelenik a társadalompolitikai, szociális gondok kistérségi megoldásának gyakorlata. Jelenleg egyre erősebben tör a felszínre és fogalmazódik meg a gazdaságfejlesztés, az ehhez kapcsolódó programok kidolgozásának és megvalósításának szükségessége, kellő szakértelemmel és intézményi háttérrel.

A kistérségi társulások szerveződések számottevő hányadában nem található városi, illetőleg városias központ, mintha azokat szándékosan hagyták volna ki tagjaik köréből, attól félvén, hogy a város vagy egy vonzásközpont a falvak jogait, lehetőségeit csökkentené. Pedig sok esetben éppen a hiányzó gazdasági tényezők, adottságok miatt nem képesek terveik megvalósítására.

A társulások mindegyike alapvető célként fogalmazta meg:

- A térség gazdasági – társadalmi helyzetének feltárását, a lehetőségek számbavételét,
- A kistérségi településközi közös érdekek megfogalmazását, képviselését,

- A térség infrastruktúráinak közös fejlesztését, a lakossági ellátás segítését,
- Térségfejlesztési stratégiai terv elkészítését,
- Foglalkoztatási problémák kezelését, a gazdaság fejlesztésének segítését,
- Együttműködési lehetőségek feltárását, kihasználását,
- Idegenforgalom fejlesztését,
- A környezeti és természeti értékek védelmét, megőrzését stb.

A területfejlesztésről és területrendezésről szóló 1996. évi XXI. számú törvény azonban már egyértelműen deklarálta, hogy „A települési önkormányzatok képviselő-testületei megállapodással a települések összehangolt fejlesztés, közös területfejlesztési programok kialakítása, a fejlesztések megvalósítását szolgáló közös pénzalap létrehozása érdekében *önálló jogi* személyiséggel rendelkező területfejlesztési társulást hozhatnak létre.” A törvény elfogadásával és hatálybalépésével alakult ki a területfejlesztés és területrendezés alapvető intézményes rendszere. Előzményeként már az önkormányzati törvényben megfogalmazódott, hogy a jövőben a területfejlesztési feladatok, illetőleg a kormányzati területi fejlesztési programok összehangolását a megyei területfejlesztési tanácsok végzik. Azonban az önkormányzati törvényi rendelkezéseket és elvárásokat a területfejlesztési törvény bontotta ki, elsősorban a területfejlesztési tanácsok feladatainak és összetételének szabályozásával. Ebből két dolgot fontos kiemelni: egyrészt a területfejlesztés és a területfejlesztés jogi szabályozottságának különválasztását, másrészt a területfejlesztési tanácsok összetételének többszektoriságát. Az első elemből következik, hogy a területfejlesztési törvény elsősorban a térségi összefogásra épülő vagy a települési határokon túlnyúló (kistérségi, megyei, regionális, országos) fejlesztésekre koncentrálnak. A második elemből következik, hogy a területfejlesztési tanácsok összetételében a megyei önkormányzatok képviselője mellett helyet kapnak a megyei választásokból az önkormányzati rendszerben kiszorult megyei jogú városok és kistérségek képviselői is. E képviselői szisztéma a delegációs elvet érvényesíti, ezért a területfejlesztési tanácsok nem közhatalmi és közigazgatási egységek. Ebből adódóan a törvény együtt szabályozza a területfejlesztési és rendezési feladatokat, de a döntési jogosítványokat szétválasztja aszerint, hogy ahhoz közhatalmi jogosítványok (jogok és kötelezettségek megállapítása) tapadnak-e.

A fentieknek megfelelően a területfejlesztési döntések a konszenzusos demokrácia szabályai szerint a területfejlesztési tanácsokhoz kötődnek, míg a területfejlesztési döntésekre épülő területrendezési jogosítványok (rendezési tervek jóváhagyása) a közhatalmi szervekhez (helyi önkormányzatok képviselő-testületei, kormány, országgyűlés) tartoznak.

A területfejlesztési törvény a területfejlesztési és területrendezési feladatok ellátását az állami szervek, az önkormányzatok, a természetes személyek és szervezetek, a gazdálkodást végző szervezetek és az érdekvédelmi szervezetek, valamint más intézmények egymással összehangolt együttműködésére építi. Ugyanakkor a jogi státusz pénzalapok létrehozását is lehetővé tette a települések összehangolt fejlesztésére, közös programok kialakítására, a fejlesztések konkrét megvalósítására (az önkormányzatok anyagi hozzájárulásaiból, állami pénzeszközökből, támogatásokból és pályázati pénzeszközökből).

A területfejlesztési törvény kiemelkedő jelentőséggel bír az ország kiegyensúlyozott területi fejlődésére és a térségi gazdasági-, társadalmi-, kulturális fejlődésének előmozdítására, valamint az átfogó területfejlesztési politika érvényesítésére, az országos és a térségi területfejlesztési és területrendezési feladatok összehangolására, megalapozására, alapelveiben alkalmazkodva az Európai Unió regionális politikájához.

A NUTS-rendszer szerinti meghatározásban az önkormányzatok a legkisebb jogi egységek, melyek egyes társulásai átlépik a statisztikai kistérségek, valamint a megyék határait, olyan közösségeket hozva létre, melyek az egyes célok által motivált tevékenységek mozgatóivá váltak.

A KSH által kialakított statisztikai kistérségek értelmezése: „A statisztikai kistérségek rendszere az ország egész területét átfogó, megyehatárokat át nem lépő rendszer. Egy-egy kistérség olyan földrajzilag is összefüggő települések együttese, amely a települések közötti valós munka-, lakóhelyi, közlekedési, közép-fokú ellátási (oktatás, egészségügy, kereskedelem) stb. kapcsolatokon alapul. A kistérségi rendszerben a települések kapcsolataik révén egy vagy több központi településhez vonzódnak. A rendszerben minden város egyúttal vonzasközpont (társközpont), de vannak községi jogállású vonzasközpontok is. Megnevezésük a központi település neve alapján történt.”

A területfejlesztési kistérségi társulás értelmezése: „*kistérség:* a települések között létező funkcionális kapcsolatrendszerek összessége alapján behatárolható területi egység, egymással intenzív kapcsolatban lévő, egymással határos települések összessége.” (1996. évi XXI. tv.)

Zala megyében a törvény megjelenésének évében (1996) még 10 társulás alakult, melyek már a megye döntő részét lefedték, számuk további eggyel 1998-ban, majd kettővel bővült 1999-ben. A 23 jelenleg funkcionáló társulásnak 291 tagja van. A területfejlesztési társulás tagjainak száma több mint a megye önkormányzatainak a száma (257), mivel egy-egy település több társulásnak is tagja. A Kis-Balaton Térségi Területfejlesztési Társulásnak még további 9 Somogy megyei község a tagja, míg Vas megyéből egy község integrálódik a Zalalövő és Térségének Gazdasági és Idegenforgalmi Fejlesztési Társulásához. A jelenleg funkcionáló területfejlesztési kistérségi társulások száma 23. A leírtakat az 1. táblázat is szemlélteti.

A szervezetek területi lehatárolása történhetett:

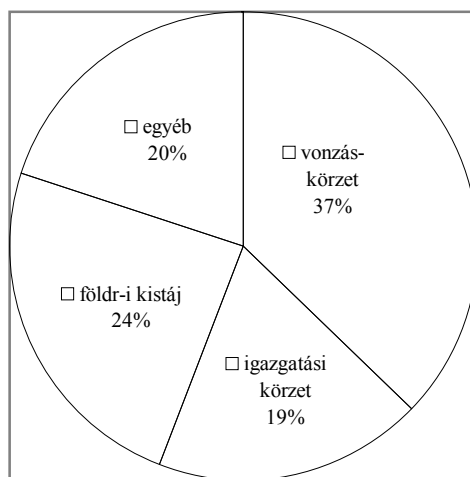
- földrajzi, ugyanakkor kulturális azonosságot is magában hordozó kistáj szerint (39%-ban),
- „város és vidéke” típusként valamely város vonzása alapján (26%-ban),
- a korábbi igazgatási körzetbeosztáshoz igazodva (13%-ban),
- a földrajzilag szomszédos, hasonló gazdasági adottságokkal vagy más, azonos érdekekkel rendelkező települések területének összeadásával (30%-ban),
- s néhány esetben kulturális vagy egyéb alapon összetartozó települések lehatárolásával. (14%-ban). 1. ábra.

1. táblázat A kistérségi szerveződések számának változása 1990-2000 között

Megnevezés	Alapítás éve
ZALA-KAR	1993
Őrség-Göcsej-Hetés	1993
Mura Menti Nemzetiségi	1993
Dél-zalai Murahíd	1993
Kis-Balaton	1993
Kerka Menti	1993
Tátika-Rezi	1994
Keszthely-Hévíz	1994
Közép-zalai	1994
Zalavölgye	1995
Principális Mente	1996
Zalakaros Környéki	1996
Közép-Zala	1996
Északnyugat-zalai	1996
Felső-Göcsej	1996
Göcsej Becsvölgye	1996
Zalaapáti-Háti	1996
Gellénháza Térsége	1996
Nagykanizsa és Környező	1996
Észak-zalai	1996
Zalalövő	1998
Válicka-völgye	1999
Salomvár – Zalaháshágy	1999

Forrás: Zalai Falvakért Egyesület

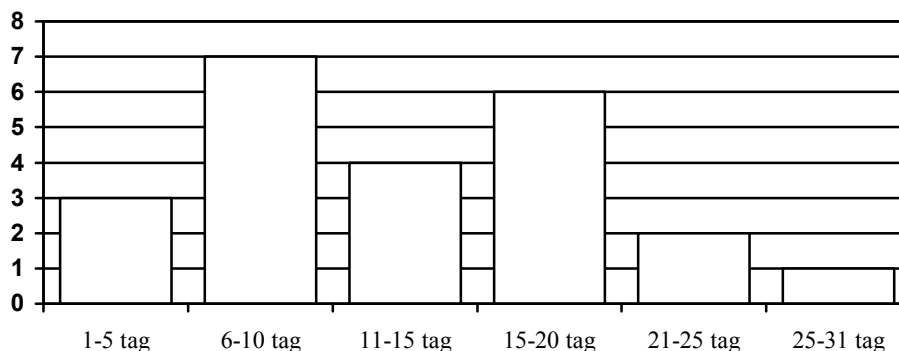
1. ábra Kistérségi szerveződések regionális alapjuk szerint

Nagyság szerinti típusok

Egy-egy kistérségi társuláshoz tartozó települések száma is rendkívül változó. Van olyan, melybe csak 1-2 település tartozik, de van olyan is, amelyik 31 települést foglal magában. A leggyakoribb a 6-10 település összefogásával megvalósult együttműködés. 2. ábra

2. ábra Kistérségi szerveződések tagtelepüléseinek száma szerint

A megye 257 települése közül jelenleg mindössze 4 település nem tagja egyetlen társulásnak sem, bár számuk időről időre változik. A társulásba a ki- és belépés alapszabályaik alapján lehetséges, ami azt jelenti, hogy e közösségek nem zártak.

Zala megyében a kedvezményezett települések száma 91, a megyében lévő összes település 35,4%-a, melyből 81 elmaradott, 43 magas munkanélküliségű és 33 elmaradott és magas munkanélküliségű települések közé tartozik. Ha összehasonlítjuk az országos mutatókat a megyei adatokkal, láthatjuk, hogy a kedvezményezett települések száma 1485, (az összes település 47,4%-a), melynek 6,1%-át teszik ki a zalai települések. A kedvezményezett települések lakónépességének aránya országosan 18,2%, a megyei adat 8,8%. A fent leírt adatok vizsgálatakor összegzésként is megállapíthatjuk, hogy Zala megye jellemző mutatóinak aránya az országos átlagot nem haladja meg. Azt, hogy mely kistérségek adják a legtöbb kedvezményezett települést, illetve hol magasabb lakónépességük hányada, természetesen a települések fejlettségének mérőszámával, illetve a munkanélküliségi arány alakulásával függ össze. A települések fejlettségének mérőszáma országosan 3,91%, a megyei 3,89%. A munkanélküliségi arányszám átlagtól való eltérése sok hasonlóságot mutat a település fejlettségi átlagos mutatóinak alakulásával. Zala megye helyzete a munkanélküliek arányát tekintve az országos átlagnál kedvezőbb. E települések területi eloszlásának a megyei, de leginkább a kistérségi szintű vizsgálata visz közelebb a problémák megjelenéséhez.

A megyében lévő 6 statisztikai kistérség – NUTS 4 szintű – közül a lenti, a letenyei és a zalaszentgróti társadalmi-gazdasági szempontból elmaradottak közé tartozik. Ugyanakkor a többi térségből is számos település jogosult kedvezményekre valamilyen szempontú elmaradottsága miatt. A területfejlesztési tanácsok hatáskörébe került területi kiegyenlítést és céltámogatást szolgáló pénzügyi forrásokra a társulások zöme jó eséllyel pályázott, hiszen a kedvezményezett státusz

a megye településeinek többségét érinti. A társulások községei többnyire lefedik a megyében lévő kedvezményezett térségeket és településeket, így viszonylag jelentős összeghez jutnak a pályázatok értékelése során.

A kistérségek fejlettségi típusainak vizsgálatához, meghatározásához a gazdasági-társadalmi helyzetüket és fejlődésüket jól jellemző nyolc mutatót alkalmazhatunk:

1. Külföldi érdekeltségű vállalkozások külföldi jegyzett tőkéje egy lakosra
2. Személyi jövedelemadó alapot képező jövedelem egy lakosra,
3. Működő gazdasági szervezetek ezer lakosra jutó száma
4. Működő gazdasági szervezetek száma
5. Munkanélküliek aránya,
6. Vándorlási különbözet ezer lakosra jutó száma,
7. Távbeszélő főállomások ezer lakosra jutó száma,
8. Személygépkocsik száma ezer lakosra.

A felsorolt mutatókkal mérhető a térségi munkavállalók munkaerő-piaci és jövedelmi helyzete, a jövedelmi pozícióik változása, a gazdasági fejlődést leginkább befolyásoló külföldi működő tőke jelenléte, s a vállalkozói szféra aktivitása, alkalmazkodási készsége.

A mutatók alapján öt fejlettségi típust alakíthatunk ki:

„erősen fejlődő” térségek, ahol a mutatók zöme több mint 10%-kal meghaladja a vidéki átlagot, (Zalaegerszegi, Keszthelyi)

„fejlődő” térségek, ahol a mutatók zöme a vidéki átlag felett van, de annak mértéke nem haladja meg a 10%-ot, (Nagykanizsai, Lenti)

„felzárkózó” térségek, ahol a mutatók zöme közelíti a vidéki átlagot, s ezt mutatják a növekedés jelei is, (Zalaszentgróti)

„stagnáló” térségek, ahol a vidéki átlagtól való elmaradás a mutatók zömét eléri, illetve közelíti a 10%-ot, (Letenye)

„lemaradó” térségek, ahol a mutatók zöménél a vidéki átlagtól való elmaradás legalább 15%.

A vidéki átlaghoz való viszonyítás szükségességét igazolta, hogy a főváros kiugróan magas súlya olyannyira megemeli az országos átlagot, hogy annak alkalmazása nem adna értékelhető eredményt.

A kedvező „erősen fejlődő és fejlődő” térségekben él a megye népességének több mint 87%-a, a vidéki népesség közel kétszerese. A kitörési esélyeket is felmutató „felzárkózó” térségekben a vidék népességének több mint a 13%-a él, míg a „stagnáló” és a „lemaradó” térségek a vidéki népességből 14%-ot képviselnek.

A fejlődő térségek a nagyvárosi funkcióik alapján, a külföldi működő tőke telephelyeként, korábbi iparukat továbbfejlesztve, vagy annak munkaerőbázisán, idegenforgalmi adottságaikat kihasználva helyezkednek el. A felzárkózó térség (Zalaszentgrót) a fejlettebb térségek peremén, azok vonzásában, illetve a kisvállalkozások fejlesztésével igyekszik megkapaszkodni, nem kevés sikerrel. A stagnáló térség besorolást kapta a volt jugoszláv határ mentén elhelyezkedő Letenyei kistérség.

A társulások közül kilencben van városi jogállású alapító tag, sőt a város köré a városkörnyéki településekből szerveződött a társulás. E társulásokban olyan közös célkitűzések fogalmazódtak meg, amelyekben a város szerepe a többi tele-

püléshez hasonló, mind a célokat, mind a megvalósítást illetően, vagy éppen a város húzóereje miatt jött létre az együttműködés.

Az egyes társulások népességét a város jelenléte döntően befolyásolta. A városokat is tartalmazó társulások népessége több mint kétszer nagyobb, mintha csak a községeket vesszük figyelembe. A városok nélküli átlagos népességszám 580 fő volt, hasonló az 540 fős községi átlaghoz. E mutató jelentős sávban szóródik a társulások között. Az Őrség-Göcsej-Hetés Térségi Területfejlesztési Társulás például a megye legelaprózódottabb térségét öleli fel, s a magába foglalt 31 településből 13 száz fő alatti népességű, aminek következménye a 187 fős átlagnépesség. Ugyanakkor a Keszthely-Hévíz Térségi Társuláshoz a nagyobb lélekszámú Balaton-parti települések tartoznak, aminek következtében az 1170 fős átlagnépessége a felső szélső értéket képviseli.

2. táblázat A társulások fontosabb adatai

Megnevezés	Települések száma	Népesség		Városok nélküli népesség	
		száma	átlaga	száma	átlaga
ZALA-KAR Térségi Innovációs Társulás	18	8871	493	8871	493
Őrség-Göcsej-Hetés Térségi Területfejlesztési Társulás	31	15822	510	5782	187
Mura Menti Nemzetiségi Területfejlesztési Társulás	11	9905	900	9905	900
Dél-zalai Murahíd Térségi Területfejlesztési Társulás	20	15632	782	10810	541
Tátika-Rezi Kistérségi Társulás	11	7829	712	7829	712
Kis-Balaton Térségi Területfejlesztési Társulás	25	16995	680	15557	622
Keszthely-Hévíz Térségi Társulás	7	33390	4770	8193	1170
Közép-zalai Kistérségi Társulás	16	12934	808	12934	808
Kerka Menti Települések Szövetsége	12	13592	1133	4930	411
Zalavölgye Térségi Terület	7	10962	1566	3258	465
Principális Mente Térségi Területfejlesztési Társulás	16	7654	478	7654	478
Zalakaros Környéki Települések Területfejlesztési Társulása	10	8695	870	7257	726
Közép-Zala Kistérségi Társulás	10	4805	481	4805	481
Északnyugat-zalai Kistérségi Társulás	16	7214	451	7214	451

Kistérségi társulások Zala megyében

Felső-Göcsej Kistérségi Társulás	5	1327	265	1327	265
Göcsej Becsvölgye Kistérségi Társulás	6	2752	459	2752	459
Zalaapáti-Háti Kistérségi Társulás	3	1847	616	1847	616
Gellénháza Térsége Kistérségi Társulás	7	3007	430	3007	430
Nagykanizsa és Környező Települések Területfejlesztési Társulása	17	60927	3584	8764	516
Észak-zalai Területfejlesztési Önkormányzati Társulás	21	81368	3875	20335	968
Zalalövő és Térségének Gazdasági és Idegenforgalmi Fejlesztési Társulása	6	4791	799	4791	799
Válicka-völgye és Térsége Területfejlesztési és Idegenforgalmi Társulás	11	7970	725	7970	725
Salomvár – Zalaháshágy és Térsége Területfejlesztési Társulás	5	1947	389	1947	389
Összesen	291	340226	1169	167739	576

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal 1999. Évkönyv, Zalai Falvakért Egyesület

A társulások működésének hatékonyságát nagymértékben befolyásolta/ja munkaszervezetük léte, illetve formája. A szervezetek működésének technikai feltételei a szervezeti formával és a funkciókkal szintén szoros összefüggést mutatnak. Saját irodája kezdetben csak kevés szervezetnek volt, csakúgy, mint fizetett alkalmazottja. Az alkalmazottak foglalkoztatása részben közmunkásként, részben célpályázatok során elnyert támogatásokból történt, ill. történik.

A vezetőség hatásköre, mandátumának időtartama, kiválasztásának módja, a vezetők személyes tulajdonságai ugyancsak érdekes eltérést mutatnak. Míg az önkormányzati együttműködési formák esetén természetesen polgármester, esetleg jegyző lehet a szervezetek tisztségviselője, a közösségi jellegű szerveződések többségében „civiliek” kerültek vezető pozícióba.

A programrendszerű finanszírozás széles körű elterjedésével egyidejűleg egyre több helyen alkalmaznak térségmenedzsert, a kiemelkedően jól működők főfoglalkozásúit, a többiek megbízottat, illetve néhány esetben a társulás csak formálisan működik. A jó személyi háttérrel rendelkezők, illetve az önkormányzatok saját érdeküket felismerve hatékonyan kapcsolódtak/nak be a különböző programokba. Az elnyert pénzeszközök olyan programokat eredményeztek, melyek folyamat jellegűek, a lakosság széles rétegeit, másrészt a kistérségek megismerését, a térségek fejlesztését szolgálják. Kedvező jeleket tapasztalhatunk a felgyorsult infrastruktúra fejlődésében, kiépülésén a kisebb településeken is. Ezen belül a víz-, a gáz-, a telefon-, a hulladék-elhelyezés-, szennyvíz csatorna

megoldására irányuló beruházásokban figyelhető meg kistérségi koordináció, együttes fellépés. Hasonló gyakorisággal szerepeltek a gazdaságélénkítő, munkahelyteremtő, foglalkoztatást elősegítő programok is a kistérségek eddigi munkájában.

Érdemes kiemelni a központilag preferált, a szerveződések célkitűzései között eredetileg nem szereplő képzési programokat. E tevékenységi terület mutatja leginkább, hogy a kistérségi társulások napi tevékenysége, megvalósított programjai elsősorban a központilag preferált akcióktól, s csak utána az alakuláskor lefektetett célkitűzésektől, vagy a saját stratégiától függ. Ettől függetlenül egyre több szervezet látta szükségesnek közösségfejlesztési programok indítását, melyek egy konkrét térségfejlesztési cél megvalósítását segítő eszközként, vagy önálló célként, a későbbi programok társadalmi megalapozásaként jelennek meg.

Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül agrárgazdaságunk nehézségeit sem. A tulajdoni, a termelési, a piaci, a pénzügyi, az intézményi, a települési válság súlyos terhet jelent a vidék számára. A térségeket, településeket a piaci zavarok azért is érintik érzékenyen, mert – főleg a kisebb egységekben – alig van olyan család, amelyeket a mezőgazdasági termékek értékesítésének gondjai ne nyomasztanának. E probléma orvoslását jelentheti a vidékfejlesztés fontosságát hangsúlyozó és azt támogató SAPARD program, mely kifejezetten a vidékfejlesztést, a vidéki társadalom és gazdaság problémáinak enyhítését szolgálja. Az unióhoz való előcsatlakozás során ez olyan pénzeszközöket jelent, ami a mezőgazdaság és a vidékfejlesztésre használható fel. Zala megyéből 14 pályázat érkezett az FVM által meghirdetett pályázatra. E 14 pályázat 19 kistérségi társulást érintett, 189 település részvételével.

A pályázati kiírások közül a legnépszerűbbnek a különböző PHARE-os pályázatok bizonyultak. Emellett nagy jelentőségűek az OFA, a TEFA és a különböző megyei alapok. Az Európai Unióhoz való csatlakozásunk felkészülési időszakában Magyarországnak is el kell készítenie a különböző fejlesztési (foglalkoztatási, vidékfejlesztési stb.) terveket, melyek keretet, pénzügyi támogatást adnak a kistérségek fejlesztési programjainak (pl.: SAPARD, ISPA, LEONARDO, Széchenyiterv stb.).

A program készítése célja, az abban foglalt prioritások megvalósításával hozzájáruljanak a kistérségekben élő népesség életminőségének javulásához, hogy a kistérség vonzó lélettérré váljon az ott élők és ott letelepülni vágyók számára, ami csak úgy lehetséges, ha megfelelő infrastrukturális szint mellett munkalehetőséget is kínál.

Gróf Széchenyi István örökérvényű gondolatai mottóként szolgálhat mind a társulások vezetői, mind tagjai és a térségben élő lakosság számára stratégiájuk, céljaik megfogalmazásakor, érdekeik érvényesítésekor: „A legnagyobb áldás nem abból származik, hogy ingyen kenyér adassék a szegény népnek, hanem, hogy lehetőleg mindenkinek munkaalkalom nyitassék, amelyben talán fárasztó dologgal, de biztos és megérdemelt kenyeret lehessen szerezni.”

CZUCZOR JÓZSEF

Diplomások a munkaerőpiacon

A felelősen gondolkodó oktatási intézmény-vezetők, oktatás-szervezők és fejlesztők, valamint oktatók akkor tudják kellően motiválni hallgatóikat vagy tanulóikat, valamint hatékonyan végezni képző tevékenységüket, ha tudatában vannak annak, hogy a végzetteik elhelyezkedési – vállalkozási lehetősége elsősorban a hazai munkaerőpiacon döntő többségében biztosított, vagy várhatóan biztosítható, azaz a képzés nem a „vak világba” történik.

Egyes szakértői vélemények szerint a ma uralkodó rövid távú stratégia miatt a képző intézmények többsége input-orientált, azaz elsősorban (látszólag) a tanulók és hallgatók megszerzésében érdekelt. Az életképességük fenntartásához azonban hosszabb távon elengedhetetlen elv a kimenet-központúság, azaz a szak-képzett pályakezdekők mennyisége, ismerete, kialakított készsége, személyisége stb. meg kell, hogy feleljen a gazdaság és a munkaerőpiac aktuális, ill. prognosztizálható követelményeinek.

Az alapvető probléma elsősorban abban rejlik, hogy a gazdaság (és a társadalom) képes-e megfogalmazni aktuális és várható munkaerő-igényeit a képző szervezetekkel és a leendő pályakezdekőkkel szemben, a képzők pedig le tudják-e fordítani azokat a képzés nyelvére, kellő rugalmassággal és gyorsasággal reagálni azokra, és azok változásaira. Lényegében több fajta igény ütközik ebben a kontextusban: a munkaerőpiac kifejezi azonnali igényét a munkaerőpiaccal (képzőkkel) szemben, elvárja, hogy *ott, olyan, és annyi* munkaerő álljon a rendelkezésre, (vagy gyorsan mobilizálhatóan), *ahol, amilyen és amennyire* szükség van, vagy (várhatóan) lesz. A képzők, ill. a pályakezdekők elvárása az, hogy álljon rendelkezésre az őket befogadni képes gazdaság, azaz legyen megfelelő minőségű és mennyiségű munkahely, legyenek meg a vállalkozások indításának megfelelő körülmények, mégpedig azokkal a kondíciókkal, amelyek megítélésük szerint a munkavállalók munkaerő-piaci értékének megfelelnek.

A munkaerőpiac egyébként meglehetősen radikális módon jelzi a képzőkkel és a pályakezdekőkkel mindezekről a mindenkori véleményét. Ez abban nyilvánul meg, hogy befogadja-e a pályakezdekőket a munkaerőpiacra, azaz munkavállalóként, vagy vállalkozóként munkafeladatot biztosít-e számukra, vagy sem. Amennyiben valamely szempontból nem felelnek meg, akkor elutasítja a pályakezdekő munkavállalókat, és munkanélküliként kezdenek aktív életüket, vagy kiegészítő (át)képzésre kényszerülnek. Egy részük pedig az elvárhatónál nagyobb kompromisszumokkal tud csak munkahelyet találni. (Ezért is végez egyre több oktatási intézmény ill. szervezet önszántából – néhány pedig pl. a munkaügyi központok, kötelezően – monitoring-vizsgálatokat, nyomon követve volt tanulóik, hallgatóik, támogatottjaik munkaerő-piaci sorsát, milyen munkaerőpiaci pozíci-

ciót töltenek be, mi lett velük a képzés befejezése után a munkavállalás-vállalkozás szempontjából.)

A képzettség

A munkaerő-piaci vizsgálatok és elemzések egyértelműen bizonyítják Európa valamennyi országához hasonlóan hazánkban is, hogy a munkavállalók és állás-keresők munkaerő-piaci pozícióját elsősorban a képzettségi szint határozza meg, azaz a magasabban képzettek, a többet tudók nagyobb eséllyel, rövidebb idő alatt, a legkisebb kompromisszumokkal képesek a *nekik leginkább megfelelő* munkahelyet elnyerni, megszerezni. A 2000. év háromnegyed évi adatai szerint Baranya megyében a munkanélküliek körében a 8 osztályos általános iskolai (ill. 10 osztályos alapiskolai) végzettséggel, vagy azzal sem rendelkezők aránya 46%, és növekvő mértékű. Szakmunkásvégzettséggel rendelkezik 37%, szakközépiskolai végzettséggel 10%, gimnáziummal 6%, felsőfokú végzettséggel pedig 2,2% (mintegy 400–450 fő). A képzettség azonban nem csupán végzettséget jelent, hanem teljesítményképes tudást, valamint a munkáltatók elképzeléseinek megfelelő munkavállalói *személyiséget* is.

További jellemző, hogy Baranya megyében 2000-ben a munkanélküliek körében az egy éven túli ún. tartós munkanélküliek aránya átlagosan 26-27%, és a döntő részük szakképzetlen, alacsony iskolai végzettségű.

A diplomás munkanélküliek elhelyezkedési-munkavállalási helyzetét a felelősséget vállaló képző intézmények, igazgatási-irányító-munkaerő-gazdálkodó szervezetek is a társadalom neuralgikus problémájaként kezelik, közülük is leginkább a pályakezdőket. Az első munkavállalási siker vagy kudarc egész életre kiható mentális és szakmai következményekkel járhat, egzisztenciális és szakmai karriert, átmeneti, vagy tartós lecsúszást indíthat el.

Ma a gazdaságilag fejlett országokban is történik a munkaerő tervezése, a szakmai tartalomnak, a létszámoknak közvetlen és indirekt eszközökkel történő befolyásolása és működik a piac szabályzó szerepe is. Az egyik elv szerint minél szűkebb és alacsonyabb szintű a megszerezhető szakképzettség jellege, annál inkább meg kell felelnie a környezet aktuális munkaerő-igényeinek. Igaz ennek az ellentettje is, minél általánosabb, sokrétűbb a képzés szakmai aspektusa, minél szélesebb a személyiség tudatos formálása, minél több szakmai és általános műveltségelemet tartalmaz, annál tágabb az alkalmazási lehetőség, így a képzés nem csak az aktuális igényeket képes kielégíteni, hanem perspektivikus szükségleteket is, és a képzettek sokfajta munkafeladatra beállíthatók, időközönként átállíthatók – ismereteik adaptálásával, kiegészítésével. (Ez a munkavállalói kényszer-magatartás a diplomásokra is igaz: aktív életük során 3-5 alkalommal kell új munkafeladatra felkészülniük, újat megtanulniuk, átállniuk és váltaniuk – lehetőleg a személyiségük sérülése nélkül.)

Általános elv az is, hogy azok a szakképzési formák a legelfogadottabbak munkaerő-piaci szempontból, amelyek a képzés befejező szakaszára teszik a speciális szakmai ismeretek oktatását, így az a képzés legflexibilisebb szakasza, amely igazodik a mindenkori, azaz az aktuális munkaerő-piaci igényekhez.

A követelmények

A '90-es évek elejétől kezdődően a piacgazdasági viszonyok a diplomások iránti elvárásokat alapjaiban változtatták meg. A korábbiakhoz képest más fajta szaktudást, és más személyiséget vár el a munkaerőpiac. Ebben a legnagyobb generáló erő a multinacionális cégek, a nemzetközi gyártó, szolgáltató, pénzügyi, marketing stb. vállalatok megjelenése volt. (Kezdetben a munkaügyi szervezet is nehezen tudta kezelni azokat az igényeket, miszerint egy sor területre a szakosításuktól függetlenül kerestek diplomásokat, amikor a felvétel kizárólagos feltétele a diploma, és nem annak a jellege, szakosítása volt.)

Ez felveti az adekvát munkahely, az ún. *képzettségének megfelelő munkakör*, munkafeladat problémáját is. A tradicionális hazai középfokú szakképzésben egyértelműen, a felsőfokú oktatásban pedig jól körülhatárolhatóan megnevezték, megnevezik az ellátható munkakörök fogalmát. Ezek pl. megjelenhetnek végzettségbeli előírásokban is (pl. minősített hegesztő, szakvizsgával rendelkező orvos vagy köztisztviselő stb.), azaz voltak, vannak olyan szakképzettséggel szorosan összefüggő munkakörök, elvégzendő munka-feladatok, amelyek meghatározott szakképzettséget, iskolai végzettséget követelnek meg. (Jellemzésül: a korábbi struktúrában egy nagyvállalat főmérnöke lehetett általános iskolai végzettséggel is, ill. jelenleg a gyűjtőfogalmú „menedzser” vagy „ügyvezető igazgató” is független az iskola végzettségtől!)

A *technikai jellegű állasközvetítést* végző szervezetek – elsősorban azt államiak, amelyek a hozzájuk benyújtott állás kínálatokhoz keresnek ki az adatállományukból „megfelelő” szakembert – alapvetően az állás *szakosítási* igényét és az álláskeresők *szakképzettségét* vetik össze. Amennyiben ezek elnevezésben tökéletesen fedik egymást, akkor látszólag könnyen lehet a kettőt párosítani. Probléma akkor keletkezik, ha egy új, vagy megváltozott és új elnevezésű szakosítás indul a szakképző intézményben, és ezzel azonos elnevezésű FEOR név nincs, ill. munkakör sem ismert. Ez a mechanikus párosítás, ill. *párosító munkaközvetítés* nem, vagy csak részleges sikerrel működik. Holott közelálló munkafeladatoknak széles skálája létezik a gazdaságban. A munkaközvetítő szervezetek munkatársai konkrétumokban és evidenciákban gondolkodnak elsősorban. (Kivételt képeznek a speciális ismerettel rendelkező Job Klub-ok szakemberei. Ennek is köszönhető, hogy náluk pl. Baranyában a sikeres elhelyezkedési arány 70%-os, mivel ők az álláskeresés működő, s nem a technikai közvetítés terepei.)

A technikai közvetítés gyakran nem tud mit kezdeni olyan, Nyugat-Európában elterjedt munkakörökkel, munkafeladatokkal, amelyek a hazai szakosítási listákon nem szerepelnek, szakmai terminológiában is újdonságoknak számítanak, és csak más elnevezéssel, esetleg körülírással fogalmazhatók meg. (Ezek elsősorban külföldi cégek álláshirdetéseiben jelennek meg – többek között az Internetes állasközvetítő web-lapokon. Ilyenek pl. copywriter, account executive, kay account manager, junior sales, logisztikus, stb.)

Egy sor további tényező is nehezíti a közvetítést. A munkaadók előítéllettel rendelkeznek a hosszabb ideje elhelyezkedni nem tudókkal szemben, sokan vegegyesen ítélik meg, ha egy diplomás munkanélküliként regisztráltatja magát a munkaügyi szervezetenél, és annak segítségével keres állást. Holott ez pl. pályakezdők esetében indokolt is lehet. A hazai kultúránkban a nem pályakezdő mun-

kavállalók, köztük a diplomások is, a megszokott környezetükön, életritmusukon nem, vagy csak nehezen hajlandók változtatni. Tanulási szándék ma már jellemző, a területi- és a szakmaváltási mobilitás azonban kevésbé. A diplomások körében egyre inkább elfogadottabbak és preferáltak az ún. *atipikus foglalkozások*, az otthon végzett munka, távmunka, bedolgozói forma, szabad mozgással járó, önszervezésen alapuló tevékenység. Ezek köre azonban még meglehetősen szűk, bár egyre több jelenik meg a munkaerőpiacon. Természetesen ennek is megvannak a hátrányai, amelyek az értelmiségi lét egyébként fontos elemei: pl. társas- és munkakapcsolatok, a mobilitás, személyes információszerzés stb.

Probléma az is, hogy a diplomás pályakezdőknek a szülőhelyétől távol végzett felsőfokú tanulmányok után visszatérve újra fel kell építeniük kapcsolatrendszerüket, információs bázisukat, vagy új környezetben települve kell ezt ott kialakítaniuk. Ennek azért is fontos a szerepe, mivel a statisztikai adatok szerint az üres állások mintegy 80%-át részben ismeretségi körön belül, részben kapcsolatokon, szakmai lapokban megjelentetett újság hirdetésekén keresztül töltik be, nem pedig hivatásos állásközvetítőkön keresztül, és a jelentős részük nem is kerül nyilvánosságra. A személyes ajánlások egy bizonyos fokig garancia vállalását jelentik a leendő munkáltató számára, mivel az ajánló felelősséget is vállal ezzel.

A megfelelő munkahely

Felmerül a kérdés, a *szakképzettségének megfelelő* beosztás során a szakképzett-ségét milyen arányban használja fel. Ennek eldöntése meglehetősen bonyolult, a munkafeladat jellege határozza meg, mivel egyre több munkafeladatban a *teljes személyiség vesz részt*, így annak formálása a képzés során gyakran egyenértékű a szakképzéssel. Vannak olyan jelek, melyek szerint a multinacionális cégek egy sor területen a szakképzettségi szintnél lényegesen magasabbra értékelik a *lak-helyelhagyási és a szakmaelhagyási* készséget.

Egyre bővül az állás elnyerésének technikái között a pályázati mód is. A munkáltatók igyekeznek a nekik leginkább megfelelő munkatársakat ezen az úton kiválasztani. Ennek egyik első és fontos eleme az önéletrajz. Az önéletrajz valójában a leendő munkáltató számára jelent valamiféle tükröt a jelentkezőről. A közhiedelemmel ellentétben a pályakezdőknek is van mit kínálniuk, akár a múltjukból, akár a jövőre vonatkozóan. A pályakezdők önéletrajza ún. *funkcionális életrajz*, amelyet olyan álláskeresőknek ajánlanak, akik a megcélzott állással kapcsolatban még nem rendelkeznek munkatapasztalattal. Ebben az esetben a képzés során szerzett tudásukról, speciális, az átlagostól eltérő ismereteikről, szakmai gyakorlataikról, pl. külföldi tanulmányútjairól, különleges érdeklődéséről indokolt írnia. Fontos a megcélzott állással összefüggő egyéni adottságok, érdeklődési körök kiemelése. Érdemes az adottságokból eredő és a sikeres munkavégzést szolgáló jövőbeli tervekről is szólni. Tehát míg egy tapasztalt munkavállaló a szakmai múltjával kínálja magát, addig a pályakezdő az ismereteit, személyiségét (adottságait), jövőjét (szakmai céljait) ajánlja.

Komolyabb vállalatok, szervezetek ma már inkább nagyobb összegeket fizetnek ki fejevadász cégeknek, hogy olyan szakembert vehessenek fel, aki hosszú távon is megfelel, beválik. A versenyszerű eljárás során mérik a jelentkezők emberi képességeit és tulajdonságait, azaz a személyiség feltérképezése folyik. A

fejvadász vállalkozások a legkülönbözőbb mérési módszerekre alapozva vállalják a garanciákat a felvételre javasolt(ak) szakmai és emberi képességeiért. A munkáltatóval közösen fogalmazzák meg az ún. pályaprofilit, azaz azokat a fontos tulajdonságokat, és követelményeket (képességbeli, pszichikai, fiziológiai) amelyek az adott munkakör betöltése esetén elengedhetetlenek. Egyre gyakrabban kitérnek a szélsőséges magatartásra való hajlamosság pl. deviancia, megvesztegethetőség vizsgálatára, esetleg szenvedély-betegség jelzésére is. Amennyiben kézírásos levelet, vagy önéletrajzot kérnek, akkor a pályázónak számolnia kell azzal, hogy ott „bevetik” a grafológia eszközeit is.

Egy felmérése szerint országos szinten a pályakezdő diplomások 5%-a lesz munkanélküli, 2/3-uk tovább tanul, az elhelyezkedettek harmada azt állítja, hogy képzettségi szintje alatti munkát végez. A baranyai tapasztalatok szerint a diplomás munkanélküliek rotációja lényegesen nagyobb, mint az alacsonyabban képzetteké, a regisztrált munkanélküliségük átlagos időtartama pedig rövidebb.

Vannak olyan jelek, ami szerint a diplomások pályaelhagyása egyes foglalkozási körökben véglegesnek tekinthető, és a munkáltatói-fenntartói kényszer egyéni szándékkal is párosul. Ilyenek pl. a pedagógusok. (A pedagógusok 30%-a elhagyja-elhagyta pályáját, vagy el sem kezdi azt.) Pályaelhagyó diplomások 4/5-ödének van megalapozott számítógépes ismerete, 80% tud angolul, 53% németül, 10% franciául! Ezek jelentik számukra a biztonsági alapot a további álláskereséshez.

A regisztrált diplomás munkanélküliek aránya (2000. augusztus) országosan 3,6%, Baranyában 2,6%, Somogyban 3,0%, Tolnában 3,0%, Zalában 4,3% a Dél-Dunántúli régióban 2,8%. Baranya szempontjából kedvezőnek ítéltető adat, mivel látszólag az országosnál alacsonyabb a diplomás munkanélküliségi arány annak ellenére, hogy nagy számban történik a megyében felsőfokú képzés. A valóságban ez azonban abból (is) ered, hogy a fiatal diplomások körében az alacsonyabb képzettségűekhez viszonyítva magasabb a *lakhely-elhagyási készség*. A tapasztalatok szerint a kistelepülésekről a megye városaiiba, a kisvárosokból Pécsre, ill. az egész megyéből más megyékben, más megye nagyvárosaiiba települnek át. (Győr, Székesfehérvár, Budapest) A törvényes külföldi munkavállalásban (Németország, Svájc, Luxemburg) jelenleg nem a diplomások a jellemző résztvevők, hanem a középfokú szakképzettek (vendéglátás, építőipar), ill. szakképzetlen idénymunkások (segédmunkások). Államközi egyezmények alapján gyakornokként külföldön dolgozók viszont diplomások, de létszámuk meglehetősen alacsony.

A munkaerő-piaci problémákkal foglalkozók szeretnék hinni, hogy a felsőfokú intézmények területi-országos beiskolázási rendszere is szerepet játszik abban, hogy Baranyában az országosnál alacsonyabb a diplomások munkanélküliségi rátája. 2000. novemberében a megyénkben a diplomás munkanélküliek többsége pedagógus (36%), mégpedig egyszakos általános, vagy középiskolai tanár, ill. gyógypedagógus, óvónő. Őket követik létszámban a mezőgazdasági mérnökök (6%), és az egyéb mérnökök (gépész, építész, környezetvédelmi) (13%), majd a közgazdászok (4%), diplomás ápolónők, ápolók (3%). A többi diplomás munkanélküli szakosítás 1% alatt van, 1-7 főt jelentve megyei szinten (humán tevékenységre képesített, képzőművész, földmérő mérnök, könyvtáros, bányamérnök, humánpolitikai szervező, vegyészmérnök).

Az 550 álláskereső diplomással szemben a munkaügyi központnál mindösszesen 40 bejelentett állás kínálat volt a megyében 2000. novemberében, 10 fő általános iskolai tanár, tanító (kistelepüléseken), szakorvos (3 fő), gyógypedagógus (2 fő), a többi 1-1 főt jelent. Az iskolák ma úgy szerveződnek (kötelező óraszám, egyosztályos évfolyamok stb.), hogy elsősorban a többszakos pedagógusokra építenek, sőt a kistelepüléseken az eltérő, többszakos házaspárokra.

Meglepő ezzel szemben, hogy van baranyai kisvárosi középiskola, amely nem, vagy csak nagy nehézségekkel kap pedagógust – szolgálati lakást is kínálva. Elterjedőben van, hogy az ország keleti részéről, sőt az országhatáron kívüli magyar lakta településekről jönnek pedagógusok, népművelő, zenetanár stb., a migráció elveit követve.

JAKAB TAMÁS

A felsőoktatási minőségmenedzsment és minőségbiztosítás kérdéséhez

1. Miért éppen minőségmenedzsment?

Döntően extern folyamatok, mégpedig kényszerként megélt processzusok indították el azt a folyamatot, amely a közösségi szolgáltatások területén is felszínre hozta a minőségelkötelezett vezetés, irányítás és szervezet igényét. A magyar fejlődés nem új, hiszen – természetesen évekkal megelőzve a hazait – a nemzetközi tapasztalatok is azt mutatják, hogy ez az igény a fejlett piacgazdaságokkal rendelkező államokban is felmerült, sőt nyilvánvalóan még erőteljesebben jelentkezett, jelentkezik a hazai folyamatoknál. A különféle folyamatokat alapvetően két csoportba lehet osztani:

- extern folyamatok (az adófizetők, az állam vagy más állami jellegű szervezetek által kikényszerített követelmények),
 - intern folyamatok (jobbára a vezetés igény(esség)e nyomán elindult belső szervezetfejlődés, szervezetfejlesztés).
- Az extern folyamatok közül az előbbiek emelhetők ki:¹
- az állami szerepvállalás, fellépés az adófizetők pénzével történő hatékonyabb gazdálkodásért: állami standardok, előírások megfogalmazása,
 - az öntudatos, jól informált fogyasztó (úgy is, mint adófizető állampolgár) minimális minőségi elvárásainak fokozódása,
 - a fogyasztói, érdekvédelmi szervezetek célja a gyenge, nem megfelelő teljesítmények kiszűrése,
 - a médiának szintén egyik alapvető célja, a gyenge, alacsony minőségű teljesítmények felkutatása és kiszűrése: ez újabban a közösségi szolgáltatásokra fokozottan igaz,
 - az egyes felsőoktatási szolgáltatók is versenyeznek egymással: a magasabb minőség versenyelőny.

Az intern folyamatokat a következő tényezők jelentik:²

- a felsőoktatási szereplők közötti verseny piaci versenyként jelenik meg: a vevőorientáltság döntő tényezővé válik,
- a piaci versenyben a minőségi szolgáltatás biztosítása és bizonyíthatósága versenyelőny,
- a hatékony szervezeti munkával kapcsolatos igény is megjelenik,
- minőségileg magas értékű szervezeti szint biztosítása,

¹ Vö.: Bumbacher [1998]

² Vö.: Koch-Söhner [1998], Marik [1997]

- saját felelősséggel való rendelkezés biztosítása adott szervezeti területen (szervezeti kompetencia erősítése).

A külső (jórészt kényszerítő) és belső (jórészt igényként fellépő) folyamatok indukálták, illetve indukálják a felsőoktatási szervezetekben a minőség menedzsment térhódításait, és a minőség menedzselését.

2. Csak címszavak?

Felvetődik a kérdés, hogy a minőség iránti elkötelezettség milyen kézzel fogható eszközökben, jelenségekben, folyamatokban nyilvánul meg. Kétségtelen, első és egyik leglátványosabb megnyilvánulási formája a felső vezetés kinyilvánított deklarációja, a minőség elkötelezettség iránt. Ez a deklaráció jól hangzik, a médiák számára könnyen eladható, éppen ezért viszonylag rövid idő alatt korán sikert lehet elérni általa: a vevő is úgy éli át a deklarációt, hogy egy minőség iránt elkötelezett szervezettel áll kapcsolatban.

A bizalom nő a szervezet iránt, az általuk kínált szolgáltatások kereslete akár látványosan meg is ugorhat, azaz úgy tűnik, a minőség iránti elkötelezettség sikeres volt. Valóban csak címszavak elegendők a minőségi szolgáltatásokhoz? Nyilvánvaló, hosszú távon nem tartható fenn a minőség iránti elkötelezettség=deklaráció egyenlete. A továbblépést a minőségmenedzsment bevezetése jelenti.

A minőségmenedzsment bevezetésének kiindulópontja lehet a felsőoktatási szervezetekben már meglévő, a minőséget biztosítani kívánó folyamatoknak az integrálása: ilyenek lehetnek a különféle teljesítménybeli eljárások és eszközök, a felsőoktatási oktatási egységek újabb szervezetfejlesztései, új szervezeti egységek (pl. a marketing csoport) megjelenése a felsőoktatási egységekben stb. A minőségmenedzsmentnek ezeket a külön egységeket össze kell fognia, összekapcsolásukkal egyetemben pedig hálózattá kell kiépítenie azokat. Ezek alapján kettős célt kell szolgálnia: minden releváns tevékenység minőségét biztosítani és folyamatosan javítani kell.³

Az így kialakított minőségmenedzsment rendszer

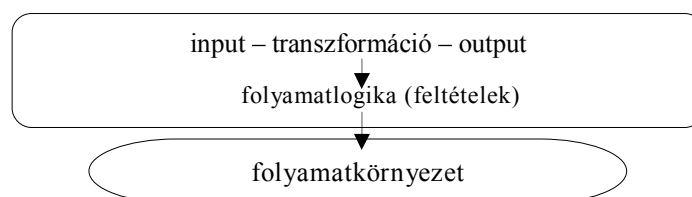
- a minőség konstitutív előfeltételét jelenti szervezeti oldalról,
- a minőség személy független biztosítását segíti elő,
- a belső igényű minőségelkötelezettséget erősíti,
- a folyamatok átláthatóságát szolgálja.

Általánosan megfogalmazva, a minőségmenedzsment rendszerhez a folyamat menedzsment (process management) követelményeit kell kielégítenie.

A folyamat menedzsment, illetve a folyamatok menedzselésének módszere alkalmas a minőségi követelmények érvényesítésére – nem véletlenül vannak nagyon szoros összefüggésben egymással. A folyamat menedzsment minden olyan feladatra vonatkozik, amely a tervezés, irányítás, ellenőrzés folyamatait befolyásolja. A folyamat menedzsment lehetőségeit így a források (inputok), termékek/szolgáltatások (outputok), funkciók (transzformációk), szervezeti keretek és feltételek együttesen határozzák meg, ahogy az 1. ábrán is látszik.⁴

³ Lásd ehhez Knoll [1998]

⁴ Vö.: Schmidt [1999]

1. ábra

Az egyes folyamatok, részfolyamatok mindegyikének minőség ellenőrzése, illetve minőség fejlesztése a tervezés, ellenőrzés (minőség)biztosítás eszköztárával elérhető. Ezek alapján elérhető az is, hogy a minőség menedzsment rendszere a folyamatok menedzselése segítségével megvalósítsa az adott szervezet minőség elkötelezettségét, szervezeti aktivitásainak minőség biztosítását és minőség fejlesztését egyidejűleg.

A minőségmenedzsment ez által a

- fogyasztó/megbízó igénye szerinti célkitűzések elkészítését
- a célok költség hatékony és effektív teljesítéséhez konkrét tevékenységekben történő megjelenését, és
- a célok és teljesítmények folyamatos, konzekvens felülvizsgálatát egyszerre jelenti.⁵

Másképp megfogalmazva, az alcímben feltett kérdésre a minőségmenedzsment folyamatszempéleti alkalmazásával nemleges válasz adható.

3. A minőség fogalma

Ahhoz, hogy elemzésünk, a magasabb minőségi követelmények átöltése a felsőoktatásba, illetve általában a közösségi szolgáltatások szektorába lehetővé váljon, a világosan látáshoz, a minőségelkötelezettséghez tisztázni kell néhány alapfogalmat, ezek között is elsődlegesen a minőség fogalmát. Azon kívül, hogy a minőség fogalmi tisztázása az elemzők hálás-háládatlan örök témája, fontos gyakorlatorientált kérdéseket adhat meg, nevezetesen, egy jól értelmezett, „jól kitalált”, saját magára alkalmazott minőségdefiníciója az egész minőségügyi rendszer kiépítését, elfogadtatását és működtetését nagymértékben elősegíti és gyorsítja.

A polémiát látszólag oldaná meg, vagy legalább is egyszerűsítene, hogy idézzük a világszerte elfogadott ISO 9000-es szabvány csomag által is használt, az ISO 8402-es szabványban rögzített minőség definíciót: „Az egység azon jellemzői összessége, amelyek befolyásolják képességét, hogy meghatározott vagy elvárt igényeket kielégítsen.”⁶

Akarmelyik nyelvű definíciót is nézzük, két alapvető, általánosan hangoztatott kifogás mindenképpen felmerül:

- túl általános, és
- nehezen értelmezhető a szolgáltatásokra.

⁵ Bumbacher [1998]

⁶ MSzT [1996]

A teljesség kedvéért a definíció angol ill. német nyelvű szövege:

Quality: The totality of characteristics of an entity that bear on its ability to satisfy stated and implied needs.

Qualität: Die Gesamtheit von Merkmalen einer Einheit, bezüglich ihrer Eignung, festgelegte und vorausgesetzte Erfordernisse zu erfüllen.

Marik [1997] a privát szolgáltatási szférához közelítve elemzi a minőség fogalmát. Megállapítja, hogy a minőségfogalom vevő orientált kell, legyen, hiszen a közösségi szolgáltatásokat ellátó szervezetek tevékenysége leginkább a privát szolgáltatókéhoz hasonlítható. Ennek alapján megállapítja, hogy akkor beszélhetünk minőségről a szolgáltatások, így a felsőoktatás mint speciális, közösségi jellegű szolgáltatás (jószág) területén, ha a szolgáltatás vevő által észlelt színvonala a vevő elvárásait kielégítette.

A minőséget 3 részminőségre, alkotóelemre bontja. Megkülönböztet:

- potenciálminőséget,
- folyamatminőséget,
- eredményminőséget.

A potenciálminőség ismérve alá a rendelkezésre álló dologi, személyi, szervezeti előfeltételeket helyezi. A folyamatminőség részkatóriája alatt a szolgáltatás előállításának összes aktivitását érti. Végül eredményminőség alatt a nyújtott szolgáltatás színvonala és a kitűzött célok teljesítése, valamint a vevői elvárások kielégülése konzisztenciáját vizsgálja. Fogalmi elhatárolásával együtt, részben a szabvány által adott minőségfogalommal párhuzamosan a következő mérési problémákat emeli ki:

- nehéz értelmezni közvetlen interakciót a szolgáltatás kínálója és hasznélvezője között – alapvetően abból a megfontolásból, mivel a közösségi szolgáltatások externáliát is kiváltó kollektív javaknak minősülnek,
- az előző pontból következően a minőség mérése jobbra az eredményminőség mérésére vonatkozhat,
- némely hasznélvezők még az eredményminőséget sem tudják esetenként megítélni.

Ugyanakkor több különbséget is megemlít a privát szolgáltatók és a közösségi szolgáltatásokat nyújtók minőségmérésekor:

- a minőségmérés lehetősége meglehetősen korlátozott a közösségi szervezeteknél (ez evidens akkor, ha a szolgáltató monopol vagy kvázi monopol helyzetben van),
- az eredményminőségnek van a legnagyobb értéke a potenciálminőséggel és a folyamatminőséggel szemben,
- a hasznélvezők mellett az állam (vagy más közületi szervezet) is adhat kötelező minőségstandardokat a közösségi szolgáltatók felé.

Osswald [1996] a minőség fogalmát úgy ragadja meg, hogy az egy működő, megbízható termék/szolgáltatás előállítását jelenti, a vele szemben támasztott műszaki és egyéb paramétereket kielégíti és meghatározott követelményeknek és normáknak megfelel. Ennek eléréséhez ún. belső minőség szükségeltetik, amely a menedzsment számára a következőket jelenti:

- szervezeten belüli együttműködés hangsúlyozott támogatása,
- participatív vezetői stílus, amely a munkatársak saját kezdeményező készségét és felelősségvállalását segíti elő, valamint
- javító folyamatok állandó biztosítása.

Arnold [1994] képzési területre vonatkozó minőségkonceptiója megkülönböztet inputminőséget, throughput minőséget és output minőséget. Az inputminőség alá mindazok a feltételek és szempontok tartoznak, melyet a működéshez biztosítani kell. Ezek a minőségterületek a következők:

- koncepció,
- tervezés,
- kínálat.

A throughput minőség köréhez mindazok a szempontok/tényezők tartoznak, amelyek egy tevékenység során kihatnak a minőségre:

- infrastruktúra,
- oktatói gárda,
- didaktika.

Végül az output minőség fogalmát azok a tényezők képezik, amelyek egy tevékenység elvégzése után hatnak:

- vizsga (követelmények),
- vevői elégedettség,
- a személyiség kibontakozása.⁷

A fentebb leírtaknak megfelelően a felfogások folyamatszempléltűek, és a szolgáltatási, képzési specifikum fogalmi beágyazására törekszenek. A képzési, felsőoktatási specifikum fogalmi megjelenítése azonban azért nehézkes, mert a minőséget mérő (így a fogalmat, definíciót kifejező), a tudásátadási folyamat minőségét meghatározó mértékegységet még nem fejlesztették ki.⁸ Hozzá kell tenni, a felsőoktatási terület másik nagy részterületére, a kutatási szférára vonatkozóan, a megállapítás fokozottan érvényes. A képhez az is hozzátartozik, a nyugat-európai és észak-amerikai felsőoktatásban a közületi szervek éppúgy, mint a médiák (elsősorban az írott sajtó) évtizedek óta kísérleteznek teljesítménymérési eszközök, teljesítménymérők alkalmazásával, és ennek alapján az egyes felsőoktatási intézmények minőségének mérésével.⁹ Az intézmény értékelés-teljesítménymérés-minőség hármásának vizsgálata azonban e munkának nem tárgya és célja, a koncentráció jelen pillanatban egy minőség-fogalom összeállításán van.

Kétségtelen ki lehet abból indulni, hogy a szolgáltatások, és még inkább a közösségi szolgáltatások területén a minőség megadásának legfontosabb, legmérhetőbb (leglátványosabb) területe a végeredmény, a szolgáltatás színvonala. A helyzetünk azonban nyomban bonyolultabbá válik, ha ezt a minőség-fogalmat a felsőoktatási szolgáltatás esetében a vevő-eladó-szolgáltatás fogalmak segítségével akarjuk meghatározni, ugyanis ekkor rögtön elének kerül az alapvető szereplők és folyamatok definiálásának problematikája.

4. További súlyponti fogalmak

Minimum három kérdéssel kell folytatni a fogalmak tisztázását, hogy egyértelműbb képet kaphassunk a felsőoktatási szféra alapvető minőség-követelményeiről.

A kérdések a következők:

Ki a vevő?

Mi a termék?

Mi a folyamat?

⁷ Forrás: Arnold [1999]

⁸ Lásd a kérdéshez Koch-Söhner [1998]

⁹ A könyvtári anyagból most lásd példaként Bölsenkötter [1976] 34. oldal, 292-293. oldal, valamint Peter [1993] 426. oldal

A kérdések eredményes megválaszolása lehetőséget biztosíthat az ISO szabvány-csomag minőség fogalmának sikeres szervezeti aktualizálásához, egyben a szervezet tagjainak és a szervezettel kapcsolatban állóknak a pontos tájékozódáshoz.

4. 1. Ki a vevő?

Koch-Söhner [1998] a vevő definiálásával az ipari és a felsőoktatási helyzetet hasonlította össze. Ezek szerint az a különbség a két ágazat között, hogy míg az iparban a vevő a termékért

- fizető, vagy azt
- igénybe vevő,

addig a felsőoktatásban ez három részre bomlik:

- az állam (társadalom) mint fizető,
- hallgató mint igénybe vevő, és
- a munkaerőpiac szintén mint igénybe vevő.

Hasonló kategóriákat állapít meg a vevő fogalmának tisztázására Dreehsen-Kaminski-Weiland [1998] is. Ludwig-Weseslindtner [1996] azonban korlátozza értelmezésében a vevőt, a tanórán részt vevőkre. Knoll [1996] is a hallgatót értelmezi elsősorban vevőként, de a vevő fogalmát kitérítve bevezeti a közvetett haszonélvezők fogalmát, melyekre a leendő munkaadók csoportját, a tanulmányi időtartam alatt közreműködő munkatársak körét, és az oktatási tevékenység elvégzésére megbízókat („a társadalom” – sic) sorolja példaként.

4. 2. Mi a termék?

A termék fogalma alatt most a nem tárgyasult terméket, a szolgáltatást értjük, jóllehet Knoll [1998] szétválasztja a két fogalmat, amikor szolgáltatásként a felsőoktatási oktatást, kutatást, illetve a felsőoktatási szervezet menedzsment tevékenységét nevezi meg. A termék fogalma alatt viszont egy konkrét tanórát, vagy kurzust ért.

Ezt a szétválasztást nem hajtja végre Ludwig-Weseslindtner [1996] amikor a termék/szolgáltatás fogalma alatt a tanórát, vagy tágabban az oktatási rendezvényt érti. Dreehsen-Kaminski-Weiland [1998] az előzőekétől gyökeresen különbözőnek ható definíciót ad a termékre. Ezek szerint a termék az átadott tudást mint értéket jelenti. Meg kell jegyezni, hogy csak elsőre tűnik különbözőnek a definíció az eddig ismertektől, hiszen a tudás átadása alapvetően a tanórán történik meg, így a definíció megalkotásánál legfeljebb hangsúly eltolódásról beszélhetünk, amennyiben az oktató tudásán van inkább a súlypont a tanóra pusztán túl.

Koch-Söhner [1998] szerint a terméket, azaz az előállított szolgáltatást az egyes szakok, mint képzési területek jelentik. Figyelembe véve, hogy itt is azt mondhatjuk, hogy egy szak alapvetően tanórákban ölt testet, itt is hangsúly eltolódásról van szó, amennyiben a tanórák mellett egy szakot más eszközök (pl. tankönyvek) is kifejezhetnek.

A két utóbbi definíció ezekkel a hangsúly eltolódásokkal mindenesetre egyértelműen bővíti a Ludwig-Weseslindtner [1998] által adott legszűkebb definíciót.

4. 3. Mi a folyamat?

Koch-Söhner [1998] esetében a folyamatot a szolgáltatás előállítása jelenti. Ezen belül megkülönbözteti a fő folyamat fogalmát, amely nem más, mint a mindenkori tanulmányi kínálat előállítását foglalja magában, azaz egy adott szakot, mint terméket tekintve a szakra vonatkozó érvényes tantervet.

Dreehsen-Kaminski-Weiland [1998] a folyamat meghatározásánál a képzés egészét emelik ki, beleértve ebbe az igazgatást, és más, a termék hatékonyságát biztosító szolgáltatást. Figyelemmel Koch-Söhner [1998] fő folyamat megkülönböztetésére, a két definíció tartalmilag ekvivalensnek tekinthető, Ludwig-Weseslindtner [1996] folyamat alatt a termelést, a folyamatirányítást valamint a vevőszolgálatot érti. A termelést a tanórával, a tanítással teszi egyenlővé, a folyamat irányítás ebben a szemléletben a szolgáltatás elvégzése, azaz a tanóra megtartása. Vevőszolgálat alatt a szolgáltatás utáni ellátást érti. Ezek alapján a Ludwig-Weseslindtner [1996] féle definíció sem tér el lényegét tekintve az eddiektől, azokkal identifikusnak tekinthető.

Knoll [1998] a folyamat fogalmát a folyamatorientáltság fogalmával ragadja meg. Ennek alapján a teljes tanulmányi időszak folyamatait értelmezi a definícióban. Ezzel talán e legtágabb értelmű konkretizálását adja a folyamat fogalmának a felsőoktatási területen.

5. Egy fogalmi elhatárolás kísérlete

Jelen sorok szerzőjének is volt alkalma szembe kerülni a definiálás problémájával, hogy ennek segítségével egy oktatási szervezet folyamatait, tevékenységét már könnyebben leírhatta. A szakirodalom a részletes fogalmi elhatárolásnál gyökeres különbségeket, mint azt láthattuk, nem tesz. A mostani kísérlet sem fog éppen ezért forradalmian újat hozni, a szemléletmódja azonban eltérő: logikai alapon próbálja az eladó-termék-folyamat-vevő láncolatot megragadni.

Kiindulópontként az eladó definiálása szolgál. Ez elég egyértelmű, hiszen az oktatási/felsőoktatási szervezet tekinthető annak. Közelebbi lehatárolást tekintve, a közvetlen eladónak az oktatási gárda tűnik. Amennyiben ezen okfejtésben haladunk tovább, akkor könnyebb meghatározni a vevő fogalmát is. Az oktatói gárda ui. kínálatát a hallgatóknak adja el. Ennek alapján vevőnek a hallgató minősül ebben a rendszerben. A folyamat szempontjából, azaz az eladandó kínálat szemszögéből ugyanis mindegy, hogy ki a végső vevő, a végső vevőt abban az értelemben vizsgálva, hogy ki fizet a szolgáltatott kínálatért. Magát a kínálatot a hallgató szívja fel, vevőként ez a társadalmi csoportosulás jelenik meg. Az előbbi definíciók többszereplős vevő definíciókkal operáltak. Valóban, olyan értelemben vevő lehet mindenki, aki közvetlenül, vagy közvetve fizet a felsőoktatási szervezet kínálatáért. A közvetlenül fizetők köre a tandíjat (költségtérítést) effektíve kifizető szülőket, a közvetlen képzési támogatást nyújtó államot a hallgatóval előzetes tanulmányi szerződést kötő leendő munkaadót, vagy éppen a saját képzéséért, saját forrásból fizető hallgatót jelenti.

Ezen az ösvényen tovább lehet haladni, hiszen, ha kimutatható, hogy a szülők vagy éppen az önfinanszírozó hallgató kölcsönből fedezte kiadásait, akkor belépnek a fizetők (a közvetett fizetők) körébe a hitelszervezetek is. Ezen az alapon, végső soron a közvetett fizetők körét gyakorlatilag az egész társadalomra ki lehet

terjeszteni, hiszen egyrészt a hitelszervezetek is gyűjtik a kihelyezhető forrásokat, másrészt az állami fizetés a beszedett adókból és/vagy hitelből történik, a lánc utolsó tagja így vagy úgy, egy adott társadalom egésze. Sőt külföldi hallgatók jelenléte esetén más államokra, illetve további társadalmakra lehet kiterjeszteni a vizsgálódást. Meg kell azonban különböztetni a kínálatot elfogyasztók, azaz a vevők és a fogyasztást finanszírozók csoportját. Az állam, a hitelszervezetek, a szülők, a leendő munkaadók nem közvetlen fogyasztói, nem közvetlen vevői a felsőoktatási szervezet kínálatának. Igaz, ezek a finanszírozók értelmezhetők a kínálat közvetett fogyasztóiként, közvetett vevőiként. Az oktatási, illetve a technikai haladás következtében, különösen a felsőoktatási tevékenységnek, úgy is mint kollektív jószágnak¹⁰, kihatása van a felsőoktatási tevékenység cseréjében részt vevőkön kívül egy harmadik (negyedik stb.) félre is: ez a fél összefoglalóan a társadalom. Ez a kihatás, externália,¹¹ alapvetően pozitív, hiszen a felsőoktatási szervezet által átadott tudást a hallgatók a későbbiekben a társadalom aktív szereplőiként hasznosítják, ezáltal a társadalmi fejlődést, a technikai haladást támogatva.¹² De nem tekinthetők a felsőoktatási szervezet keresőinek, mert a felsőoktatási szervezet tevékenységét nem az államnak, a hitelszervezetnek, a leendő munkaadóknak, a szülőknek, hanem a hallgatóknak, illetve az első beiratkozás előtt a leendő hallgatóknak kínálja.

Az eladó-vevő pár fogalmi tisztázása után helyzetünk könnyebbé válik a termék, illetve a folyamat fogalmi elhatárolását illetően. A termék/szolgáltatás definiálásánál azt kell figyelembe venni, hogy mi az a keret, az a forma, amelyben megjelenik a felsőoktatási szervezet fő tevékenysége, az oktatás. Ez a fő keret a forma, maga az adott szak, a szakleírás és a tanterv dokumentációjával. Hiszen az egyes aktualizált órarendek, ennek alapján megrendezett különböző oktatási események, mind-mind részegységei a tantervnek, illetőleg a szakleírásnak, mely dokumentumok reprezentálják az adott szak egészét.

A gondolatsort tovább folytatva, a folyamat definiálása ezek után már „kizárásos” alapon megtörténhet: folyamatként magát az oktatási eseményt, azaz az oktatási rendezvényt, (tanóra, előadás, szeminárium, labormunka, terepmunka, stb.) megtartását lehet értelmezni.

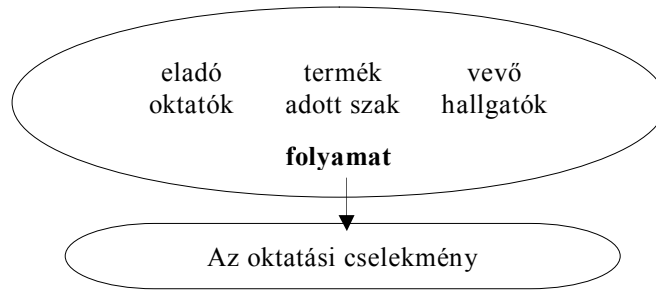
Összefoglalva az elmondottakat, a következőket lehet megállapítani. A felsőoktatási szervezet tevékenységében az eladó az oktatói gárda, a kínálat (a termék) az oktatót/oktatni kívánt szak(ok), a vevő a hallgató, aki beiratkozott a szak elvégzésére, a folyamat pedig az oktatási cselekmény, azaz oktatási rendezvény megtartása. A vevőként (is) értelmezhető társadalmi csoportok finanszírozóként vannak jelen a struktúrában. A rendszert a 2. ábra szemlélteti.

¹⁰ A kollektív jószág fogalmát lásd pl. Szabó Z. [1995]

¹¹ Az externália fogalmához lásd Buchanan [1992]

¹² Vö.: Friedman [1992]

finanszírozók:
állam,
szülők,
bankok,
munkaadók,
egyéb.

2. ábra

A súlyponti fogalmak tisztázása után visszatérhetünk magához a minőség fogalmának a kibontásához. A fentebb elmondottakból is látszik, a központi kérdés a vevő kiszolgálása, a vevő igényei szerint elvárt, megfelelő minőséggel. Ennél a pontnál több kérdés is bővítheti látókörünket. Ki szolgálja ki a vevőket? Hogyan állapítjuk meg a megfelelőséget, a megfelelő színvonalat? Hogyan ellenőrizzük, hogy valóban megtörtént-e a (megfelelő minőségű) kiszolgálás? A kérdések eredményes megválaszolása eljuttathat egy olyan minőségdefinícióhoz, fogalomhoz, amely a közösségi szolgáltatások, így a felsőoktatási szervezetek számára is elfogadható, értelmezhető.

A vevők kiszolgálása, a szolgáltatás tulajdonképpeni elvégzése a munkatársak feladata. Ennek megfelelően a minőségmenedzsment fontos feladata kell, legyen a munkatársak bevonása a minőségi szolgáltatás biztosításába, a minőség-elkötelezettséget tehát a munkatársaknak is magukévá kell tenniük. Általánosítva, minden munkatárs felelős a nyújtott szervezeti teljesítmény minőségéért.¹³

Az általános kijelentés, mely itt kérdés formájában vetődött fel, az egyik legnehezebb problémája a tudatos minőségi termelésnek/szolgáltatásnak. A megfelelő színvonal elérésének objektív megállapításáról, azaz a minőség, a minőségi teljesítmény méréséről van szó. Az ipari termelésben könnyebb a helyzet, hiszen a különböző hitelesített mérőberendezések segítségével tudják mérni a valós teljesítményt. Nem tárgyiasult szolgáltatások esetén ilyen mérőberendezés nem áll rendelkezésre. Ugyanakkor jogos igény annak ismerete, hogy a vevői igényeket valóban a vevő által elvárt szinten sikerült kiépíteni és ha nem, akkor egyidejűleg jogos igény a hibák pontos feltárása, valamint a hibák kijavítására tett intézkedések megtételének lehetősége. Továbbá jogos igény, hogy az egész felmérő, feltáró folyamat költség hatékony legyen. Ezek a jogos igények felvetik, hogy a mérőberendezések hiánya ellenére is a szolgáltatási minőség objektív, vagy legalább is objektíválható mérhetősége biztosított legyen. A fentebb felvetett harmadik kérdés egyaránt a mérhetőségből következik: ellenőrizni kell, hogy valóban megtörtént-e a mérés, és az esetleges hibafeltárás. Másrészt abból az egyszerű tényből indul ki, hogy megelőzni egy hibát mindig könnyebb és olcsóbb, mint a bekövetkezett hibát kijavítani. A hatékony prevenciónak is alapfeltétele tehát az ellenőrzés biztosítása.

¹³ Vö.: Bumbacher [1998]

Az elmondottak alapján minőségdefiníciót kell alkotni, mely biztosítja a vevőorientáltságot, a partnerséget, a mérhetőséget és az ellenőrizhetőséget kritériumait. Ennek alapján akkor beszélhetünk minőségről, amennyiben a vevők elvárt igényeit kielégítő, a munkatársak felelős bevonásával megvalósított, mérhető és ellenőrizhető teljesítményről van szó.

A fent már megállapítottaknak megfelelően a felsőoktatási szervezetek számára a mérhetőség tényezője tűnik sarkalatos és igen nehezen biztosítható pontnak.¹⁴

Irodalomjegyzék

- Arnold, Rolf [1994]: Qualitätssicherung in der Weiterbildung. In: GdWZ, 1. sz.
Bölsenkötter, Hans [1976]: Ökonomie der Hochschule. Nomos, Baden-Baden.
Buchanan, James M. [1992]: Piac, Állam, Alkotmányosság. KJK, Bp.
Bumbacher, Urs [1998]: 10 Thesen über Qualität und Qualitätsmanagement in Nonprofit-Organisationen. In: ZögU, 3. sz.
Dreechsen, Heinz,-Kaminski, Willy-Weiland, Hans-Helmut [1998]: Qualitätsmanagement in der Lehre. In: QZ, 2. sz.
Friedman, Milton [1992]: Kapitalizmus és szabadság. KJK, Bp.
Koch, Rüdiger-Söhner, Daniela [1998]: Die zertifizierte Hochschule. In: QZ, 10. sz.
Knoll, Jörg [1998]: Qualitätsmanagement an Universitäten. Uni-Leipzig.
Ludwig, Alexander-Weselsindtner, Helmar [1996]: Lehre ist Dienstleistung. In: QZ, 2. sz.
Marik, Monika [1997]: Ansatzpunkte für die Messung der Leistungsqualität in gemeinwirtschaftlichen Organisationen. In: ZögU, 2.sz.
MSZT [1996.]: MSZ EN ISO 9000. A Magyar Szabványügyi Testület kiadványa.
Osswald, Elmar [1996]: Wir wollen eine gute Schule sein und werden – Qualität der Schule. In: BuE, 2.sz.
Peter, Sybille [1993]: Hochschulrankings. In: WiSt, 8.sz.
Schmidt, Günther [1999]: Methoden des Prozeßmanagements. In: WiSt, 5.sz.
Szabó, Zoltán [1995]: Államháztartástan. Egyetemi jegyzet, JPTE KTK, Pécs

Rövidítések:

BuE: Bildung und Erziehung

GdWZ: Grundlagen der Weiterbildung

QZ: Qualität und Zuverlässigkeit

WiSt: Wirtschaftswissenschaftliches Studium

ZögU: Zeitschrift für öffentliche und geewirtschaftliche Unternehmen

¹⁴ Lásd 8. l. ábrát

BODÓ LÁSZLÓ

Kufárok templomai*

FIÚ

Anya, rémulten nézem,
 hogy sötétül el a szél
 húsz évnyi keresztény
 életem mögött

Esték, esőáztatta fák,
 távolban játszó kisfiúk,
 anya, nézd: ez volt a föld,
 ahol én éltem.

ANYA (*az Égben*)

Bensőmből miért
 nem ered meg
 a könny, hogy sirassa
 áldott fiamat?¹

A jeruzsálemi körzeti televízió operátora összekapta felszerelését – az akkumulátort kellett leszedni a töltőről, s becsúsztatni a kamerába, s a biztonság kedvéért a pótlámpát is a táskába dobta, hátha megint egy árnyékos, sötét sikátorban lesz a balhé, mint múltkor –, mert fülest kapott, persze nem a templomi körökből, a papok ahhoz megint túl óvatosak voltak, hanem a római századostól, aki nem vetette meg azt a gyantás bort, amire egy-egy tippje után az operatőr fizetett neki, s amit elég drágán fizetett meg, mert az importcikkekre elég magas adót vetettek ki, persze nem ezt mondták, hanem, hogy szállítási költség, meg raktározás, bár találhattak volna valamilyen hűvösebb barlangot is, a múltkori már kezdett ecetesedni (ez a bor még szerepet kap a történetben, néhány hónappal később, bár akkor már ecet teljesen, szivacsot nyom belé majd a százados, a szivacsot dárdájára tüzi majd, s fel fogja nyújtani a szenvedőnek; enyhítő hosszabbítás a kínokhoz), vastagon kötött sapkát tett fejére, bár izzadni fog benne, de alkalmasint védelmet jelenthet a rendfenntartók ütlegelései ellen, ami válogatás nélkül ér, már mindenkit, sajnos szokás szerint részvevőt, szemlélőt és megfigyelőt egyaránt. A vágóasztalról leszedte azt a tekercset, amit názáreti kollegája küldött nemrég, s amin egy értetlen fiatal nő látható, kit kizavart leendő férje, egy egyszerű ács, a házból, mert a lány várandósna bizonyult, a felvétel megmaradt valahogy, noha a megkövezés elmaradt, mert az ács magához vette mégis a lányt, aki szült is neki egy fiút, hetedik hónapra, az esküvő után már akkor is elég sok volt a koraszülött, vagy az esküvő napjára már erőszakkal érintett lány, akit szűznek kellett tekinteni mégis; az ács örülhetett az asszonynak így is, a műhely nem ment valami jól, csak kisebb javításokkal keresték meg a városzéli szegé-

* Hozzászólás Agárdi Péternek a múlt számban megjelent A kultúra esélyei az ezredfordulón című cikkéhez.

¹ Pier Paolo Pasolini: Virágvasárnap (Parcz Ferenc fordítása) = Egy halott énekei, Új Mandátum Könyvkiadó, 1994.

nyek, s fizettek amivel tudtak, ha tudtak. Sejtette, hogy gyereke apja tán egy részeg légionárius lehet igazából, erre vallott, hogy későbbi századok festői enyhén hullámos szőke haját festenek majd neki, a kései festők minden bizonnyal tudnak valamit, azért; szőke, nem szőke, de majd tud segédkezni a műhelyben, forgácsot seperni elébb, majd kereszteteket ácsolni, ha kap rendelést az idegenektől, az igazi apa talán segít megrendelést kapni keresztekre, mert a megszállók rendeltek eleget, csak eddig más ácsoktól jobbadán, fölszegezni rá tolvajt és csavargót, elégedetlenkedő lázítót. A tekercest elzárta a tegnap Betlehemből kapott kettő mellé, még nem nézte át őket, remélte, van rajtuk használható is, nem kidobott pénz a tíz ezüst amit adott értük, s amelyekhez nagy titokban, s bonyolult konspirációk közt jutott hozzá, mert Heródes minden dokumentumot begyűjtetett, s megsemmisítetett a hírhedt gyerekgyilkosságok után, s talán közülük van ehhez a furcsa figurához, aki állítólag maga is Betlehembben született, jó harminc évvel ezelőtt, amikor a király kardélte hányatott minden két éven alulit, talán mégiscsak túl meleg volt ott a hegytetőbe vájt várban, s agyára ment a hőség meg a nehéz fűszeres illatok, vagy hogy nem fogant, az istennek sem fogant meg új asszonya, pedig csak vele hált már hónapok óta, a többiek marták is kielégítetlenül egymást, meg az újat, mikor áll vissza a régi rend megint.

Az operatőr összekapta holmiját, s rohant fel a templomhoz, majdnem lekészt, alig érte utol a lelkendező tömegben a számárháton felfelé kaptató fiatalembert, felvett néhány jelenetet a lelkendező tömegről, az olajágot lengető gyerekekről, s mikorra beverekedte magát a templom udvarába, az a bizonyos betlehemi születésű názáreti már ott balhézott, fölborította az árusok kosarait, s bár uralkodott magán, kapkodó mozdulatain megveszekedett düh ütött át, az operatőr bekapcsolt kamerával verekedte át magán a bámész tömegen, melynek egy része a fickóra kötött fogadást, ők is nyertek, mert a római katonák nem avatkoztak közbe, belügy, gondolhatták, de ezért a gyengített széntartalmú vaskard markolatán nyugtatták jobbjukat. Elkapta a felrebbenő galambokat, követte őket, szerencséje volt, az erkélyablakban akkor jelent meg néhány főpap, visszasvenkelt a fiatal férfira, aki dühödten kiáltotta az erkély felé: „Az én házam az imádság háza. Nem latroknak barlangja!” A karhatalmistáktól tudta meg, a názáretit a kereskedelmi templom új akciója böszítette fel végképp, s ragadta tettelegességre. A közszolgálati templom látogatottsága ugyanis egyre csökkent, ami nem is volt csoda, az öreg, sokat próbált papokat már mind elüldözték, s hamis, képzetlen, beszédhibás fiatal vidéki álpróféták virítottak a szószéken. Valamennyi látogatottságot csak a gazdag archívumának köszönhetett, de már Ezékiel próféta látomásait is fele közönség otthagya, mondván már nyolcadszor látják egy éven belül. A názáreti többször ostromozta a kereskedelmi templomokat, például mert fertályóránként reklámokkal szakították meg az Úr tiszteletét, de eddig legalább nem helyben árulták rögtön a mentolos és epres ízesítésű pászkát. Most viszont a templom köré épült shoppok beszivárogtak magába a templomba is, s hogy a papok még több jövedelemhez juthassanak, többtermessé alakították át a zsinagógát; párhuzamosan akár nyolc mise is mehet, mindenki kiválaszthatja a magának tetszőt, mondták. Valójában azonban az történt, hogy az egyik teremben az egyiptomi rabságról szóló műsor helyett egyszercsak Isis és Osiris folytatásos vérfertőző családtörténetét kezdték el adni, s már megjelentek a Juppiter-sagát

beharangozó plakátok is – a multikulturalizmus jegyében. Ez háborította fel a názáretit, az aranyborjú imádata mellé a megszállók kultúrájának többistenes istentelensége a sok öncélú erőszakkal és szex-szel.

Az operatőrt lökdötte a tömeg, mindenki jobban akarta látni, amit látni akart, az operatőr az eseményt, a hírt, amin csak a jó nézőpont kiválasztásával kommentálhatott csupán, mert a hír ugyan szent, de hogy honnan forgat, abba nem igen szólhat bele a médiabizottság, ezért aztán, mikor átverekedte magát a sokaságon, levette válláról a kamerát, hasa elé tartotta, a keresőt felbillentette, igen, innen jó lesz, alulról kissé, nézzenek fel csak rá, ha egyáltalán lemegy az adásba, a nézők. A fickó ugyanis tetszett neki, bár nem szimpatizált vele, úgy gondolta, hogy az még az anyját is megtagadná alkalomadtán, de az elszántsága, az a kíméletlen következetessége mégis megfogta, különösen, hogy azokkal a papokkal szállt most szembe, akikkel az operatőrnek is jó egynéhányszor meggyűlt már a baja, akik küldöncökkel üzengettek, hogy nyilatkoznának, a mellékelt kérdésekre, s menni kellett, s feltenni a hülye kérdéseiket, mert ez még egy ilyen kor, még nincs feltalálva a polgári nyilvánosság, mint például 1930 évvel később, amikor egy Pier Paolo Pasolini nevű buzeráns kommunista a Holt-tenger menti barlangok egyikében, nem messze a valaha volt Kumrámtól, törékeny filmtekercseket talál, s összevágja belőlük az 1963-ban bemutatott Máté evangéliuma című filmjét, hogy a papok aztán rögvest indexre tegyék. A felvételek eredetiségét nem merték ők sem kétségbe vonni, az eredeti muszter volt a barlangokban, s azt a gyártó cég szakembere is elismerte, a kazettákat csak egyszer használták, s semmilyen utólagos manipulációt, vagy arra utaló jelet nem találtak rajtuk. Azt sem merték hangoztatni, hogy P.P.P. önkényesen illesztette egymáshoz a jeleneteket, hiszen a bemutatott film elég szoros analógiában állt a szentírás megfelelő könyvével, így végül a „profán zenehasználat”-ban jelölték meg a tiltás okát, meglehetősen a Munkás-gyászinduló borzolta fel a bíborosok idegeit, de mértékadó körök szerint a pravoszláv zene alkalmazása lehet az igazi ok: a hatvanas években még nem dárídózott úgy az ökumenia, mint manapság, de még ma is előbb párbeszél egymással zsidó és katolikus, mint ahogy beszél a római pápa a moszkvai pátriárkával². Arra már csak egészen kevesen mertek gondolni, hogy a bíborosokat éppen az bosszantotta fel, hogy a dokumentum-összeállítás túlságosan is illeszkedett az evangéliumhoz, súlyos aranykeresztet a nyakban (Kohn: – Ha meggondolom, hogy egy szürke számmal kezdték...) nehezen lehet méltányolni, ha valaki a szemébe vágja: könnyebb a tevének átmenni a tú fokán, mint gazdagnak bejutni a mennyek országába.

★

A jeruzsálemi körzeti televízió operatőre természetesen nem létezett, Pier Paolo Pasolini „dokumentum”-filmje viszont létezik. Nem fennmaradt szalagokból állította össze, hanem szabályos mozifilmként forgatta. Címe: *Máté evangéliuma*.

Az anakronisztikus bevezető után a cikk tudálékosabb része arról szól majd, hogy az 1963-ban bemutatott filmet mi jellemzi, miben volt új szemléletű akkor – s azóta is. E cikkben nem foglalkozunk azzal, hogy a kommunista P.P.P. miért

² II. János Pál pápa majd csak 2001. május 4-én kért bocsánatot Athénben Istentől az ortodox hívők ellen az egyházszakadás óta eltelt közel ezer évben elkövetett bűnökért. (Nem az ortodox egyháztól, netán hívőktől!) – Istentől.)

éppen Máté evangéliumát választotta (a négy közül ez a legagitatívabb, ebben a legharcosabb, legforradalmibb a főhős), hogy milyen politikai-világnézeti harcai, konfliktusai voltak (majd minden filmjével magára haragította a klérust – a hívőknek megtiltották, hogy megtekintsék például az idézett művet is – s valóban a profán zenehasználat okán); csak utalunk a hatvanas évek elejének olasz belpolitikájára, a kereszténydemokratának nevezett uralkodó párt botrányaira, korrupcióira, folyamatos kormányválságaira (melynek enyhítésére éppen 1962-ben lépnek koalícióra a Szocialista Párttal), az Olasz Kommunista Párt megerősödésére, melyben nem kis szerepe volt, hogy az OKP lemondott a proletárdiktatúra elvéről, s felváltotta azt a polgári demokrácia játékszabályainak elfogadásával, kiváltva ezzel nemcsak Moszkva és az SZKP, hanem valamivel később az USA külügyminiszterének, Henry Kisingernek haragját is, aki nyíltan megfenyegette Olaszországot, nehogy eszükbe jusson demokratikusan hatalomra juttatni az akkor már eurokommunistasággal önmegnevezett OKP-t. (Politológusnak való feladat lenne annak kikutatása, hogy a Kádár János uralta MSZMP politikájára hatott-e, a „legvidámabb barakk” létrejöttében segített-e, hogy az MSZMP közvetített az Olasz, a Francia és a Spanyol Kommunista Párt, illetve Moszkva között.)

Arra is csak utalunk, hogy a hatvanas évekre kifulladt a főleg a Marsall-segélyre alapozott olasz gazdasági fellendülés (melynek ellentmondásairól, korrupciójáról Csoda Milánóban címmel film is készült); s a hatvanas évekre rendszeressé vált a szervezett munkásság sztrájkokban, tüntetéseiben is megnyilvánuló önvédelmi reakciója. Ehhez a mozgalomhoz csatlakozik majd a főleg középosztálybeli diákok utcárvonulása, az e körből toborzódó radikális baloldali mozgalmak kifejlődése (filmben lásd pl.: Jancsó Miklós: A pacifista). Róluk, nekik írja majd P.P.P. híres-hírhedt szabadversét, Az OKP-t a fiataloknak címmel: „Most a világ valamennyi újságírója (beleértve/a televíziósokat is)/ kinyalja (ahogy még mindig mondják ezt/az aszfalt nyelvén) a seggeteket. Én nem, kedveseim./Túlságosan is papa-fiacskája képetek van./Gyűlöllek benneteket, ahogyan apáitokat is gyűlölöm./Vér nem válik vízzé./Ugyanolyan rossz vágású a szemetek./Félénkek vagytok, bizonytalanok, elkeseredettek/(nagyon helyes!), de tudjátok azt is, hogyan legyetek/hatalmaskodók, zsarolók, magabiztosak és pofátlannok:/kispolgári tulajdonságok ezek, kedveseim./ Amikor tegnap a Valle Giuliaiban összeverekedtetek/a rendőrökkel,/és a rendőrökkel rokonszenveztem./Mert a rendőrök a szegények fiai./Mindig külterületekről jönnek, faluból, városból egyaránt./Ami engem illet, nagyon is jól ismerem,/milyen volt gyermekkoruk és az ifjúságuk,/a becses ezerlírásokat, az apát, aki gyerek maradt/maga is,/a nyomor miatt, amely nem ad tekintélyt...Így hát tegnap a Valle Giuliaiban az osztályharc/egy töredéke zajlott le: és ti, kedveseim (habár/az igazság oldalán), ti voltatok a gazdagok,/míg a rendőrök (az igazságtalanság/oldalán) a szegények. Szép kis győzelem hát/a tiétek! Ilyen esetekben/a rendőröknek jár a virág, kedveseim.”³

Van e versben egy fontos mondatrész: – „beleértve a televíziósokat is” – melybe belekapaszkodhatva rátérhetek érdemi mondanivalómra.

A hatvanas évekre a fő tömegkommunikációs médium a televízió lesz. Jóval nagyobb tömeget ér el, mint a nyomtatott sajtó, s egyre nagyobb arányban zúzza

³ Szkárósi Endre fordítása.

szét a valóság megismerésének eddig a személyes tapasztaláson, illetve a verbális-fogalmi közvetítésen alapuló rendszerét a lakásba hozott mozgókép eszközzel. A mozgókép mindeddig a mozi privilégiuma volt, s arisztokratikus; a moziba el kellett menni, alkalom és esemény volt ez az aktus egyszerre, s noha a legtöbb (európai) országban filmhíradóval kezdődött egy mozielőadás, a mozibamenés a játékfilm kedvéért történt: a valóságként megjelenő fikcióért.

A film „jóságát” alapvetően az az ellentmondás határozta meg, hogy mennyire „valóságos” a megjelenítése a nem valóságnak – a néző ezt kéri számon. A színházban nem reklamál, hogy a várfal vagy a szoba néhány lécsík és festett vászon, hogy a leszúrt hős föláll megköszönni a tapsot, hogy csak markirozzák a csókot a szerelmesek; a moziban elvárja viszont, hogy a igazi várfalról essék le, az igazán meghaló szereplő, miután igazi csókot adott kedvesének – ugyanazon történetben akár. A néző tudja persze, hogy csak a hős hal meg igazából, a színész a színházban egyáltalán nem, a moziban sem, de már legalább a film végéig mégis, addig viszont minél valóságosabban.⁴ Mindez elsősorban az ún. „kommersz” filmekre vonatkozik, de a „művész”-filmekben is kötelező a primer hitelesség. Az ötvenes-hatvanas évek új hullámaira is jellemző ez egyrészt a franciáknál pl. Truffautra, a lengyeleknél Wajdára, a cseheknél Formanra és Menzelre, az angoloknál Richardsonra, de a filmművészet olyan forradalmára, mint Godard, Resnais vagy Jancsó sem mondhat le film képi világának „realitásáról”. A Szegénylegények sánca valóságos sánc, elvontságát, fogalmiságát a film egészére jellemző képi világ, szereplőmozgás és cselekmény-elbeszélés az addigi filmszerkezetektől alaposan eltérő mássága adja meg; ahogy a Tavalay Marienbadban kastélyszállója is nagyonis reális, szürreális a történet elbeszélése által lesz. A játékfilmre a történet hiteles elmesélése a jellemző, a nagy változások a mesebonyolításban történnek; s a filmbéli történetet csak a cselekmény jelenti. Az animációs (rövid)film a nemvalóság és/vagy a nemtörténet színtere: a kanadai Norman McLaren jut el legmesszebb az absztrakcióban az emulzióba karcolt nonfiguratív filmjeivel, és Huszárik Zoltán az Elégiával: az állóképekké visszamerevített mozgáskvantumok érzékeltetésével, a mozgó kamera hosszú expozíciós idővel elért ecetszerűségével.

A hatvanas évek elejére tehát Nyugat-Európában, néhány évvel később Magyarországon is majd minden lakásban ott a televízió. Társadalmi hatása azóta is bulvárlapcikk és tudományos értekezések szélsőséges megítélésű témája. A mozifilmipar is reagál a vetélytárs megjelenésére: szélesvásznúsítja, monumentalizálja, színesíti a filmeket, hogy visszacsábítsa a moziba az akkor még jobbadán fekete-fehér készülékek elől a nézőt. Elkészül például a Kleopátra: a színész-szélesvásznú kiránynői Elizabeth Taylorból Szabó Böske lesz az alul-felül fekete csíkkal szegélyezett gangszürke képernyőn. A mozifilm-művészek is reagálnak: a különféle „új hullám”-ok új tematikákat, új formákat keresnek, melyek azonban

⁴ Nem véletlenül alakul ki az a filmtípus, melynek főcímét a film végére helyezik, újra látjuk, most már szerepben a játszó színészeket: ha már tapsot megköszönni nem tud megjeleneni a vásznon, így emlékeztessenek arra, a színész nem azonos a szerepével. Az sem véletlen, hogy a színházi hagyományokban jóval szegényebb amerikai filmekre jellemző ez a befejezés: nehogy már a színházi tapasztalatokkal nem rendelkező amerikai néző elhiggye, kedvence meghalt, mert még jóval nagyobb reklámköltséggel lehetne csak behozni a következő filmre, elhítenni vele, a színész nem feltámadt, hanem meg sem halt.

csak indirekt reakciói a televíziónak. Pasolini az első, aki mozifilm forgatásakor számol azzal, hogy a mozgókép már ott a lakásokban, s hogy ezzel megváltoztatja az emberek viszonyát a mozgóképhez.

Hiszen eleinte, s főképp Európában a televízió valódi médium is, közvetítő az egyén és a társadalom közt. Megerősíti a személyes tapasztalást: a focimeccs szurkolója este újra megnézheti a gólokat a sporthírekben, s örvendezik egyfelől, hogy valóban jól látta: nem volt les a gól, s örvendezik azért is, mert más szögből látja, mint a lelátóról láthatta, sőt több szögből: oldalról, a kapu mögül, s mindezt lassítva is. Hogy mindebben biztos legyen, másnap reggel megveszi a sportújságot, hogy ellenőrizhesse: valóban jól látta-e személyesen, pontosan közvetített-e számára a tv, hogy nyert a csapata. Igen, nyert: az egyén tudatától függetlenül létező valóság (a focimeccs) lényegét tekintve ugyanúgy tükröződött az egyén tudatában, mint a tv-képernyőn és a kinyomtatott szavakban; ugyanúgy és mégis gazdagabban. Ám nemcsak a szurkoló egyénében: az edző másnap a játékosokkal együtt elemezte a meccset, s a játékvezetői testület is objektívebben ítélkezhetett, menjen-e szemorvoshoz társuk, aki fűjt, amikor nem is volt les, s kettőt is, amikor még a labda nem jutott túl teljes terjedelmével a gólvonalon.

S az esti tv-híradó mozgóképekkel számolt be arról, hogy a Valle Giuliaiban összeverekedtek a fiatalok a rendőrökkel: a fiatalok is és a rendőrök is átélheték újra: látta magát a rendőr, hogy emeli gumibotját, s látja magát a diák, hogyan nyit árkot homlokán a bot, s azt is látja, amit ott nem láthatott: honnan repül a kő a rendőr képébe, kráter vájva szeme helyébe; mindezt nem láthatta ott, mert a kő a háta mögül érkezett, s nem a szemébe csurgó saját vérétől. S látta a verekedést a fiatal diák és a fiatal rendőr apja-anyja, a politikus is látta és a politikus szülei, s látta műanyaggyáros is, aki majd plasztikpajzsot árul az erőszakszervezetnek, megvédendő a rendőr szemét – korántsem rokonszenvből.

S ezek a tv-ben mozgó képek teljesen mások voltak, mint a mozi mozgóképei. A mozifilmes kamerája mindenható: a számára legkedvezőbb pozíciót és látószöveget veszi fel, ha szükségét érzi, darura emelteti magát, vagy helikopterre, gödröt ásat magának, hogy a vágató lovak átugorhassák, a kilőtt revolvergolyó nyomába eredhet, hogy azzal együtt fűrődjon a gonoszba; totem és tabu: nem-hogy a statiszták, még a főszereplők is kikerülnek alázatosan, nemcsak hogy nem érhet hozzá senki, de rá sem nézhet⁵, rezzenetlenül áll (vagy svenkel) a legnagyobb csata közepette is – a dolgok és jelenségek *objektív* rögzítője. A tv-híradó operatőrét viszont kamerástól sodorja magával a tömeg, tolakodnia kell, hogy lássa a látandót, fellöki a rendőrlő, befogják a kamera szemét, kiverik az operatőr kezéből, s ha nem törik össze, a földön fekvő rögzítő szandálok sarkát, s lovak szikrázó patkóját: a történet *szubjektív* szemtanúja.

Aztán a híradónak vége: a reklámban helyreáll a mozgókép akadémikus rendje, visszavezet a moziban megszokott képek rendjéhez és rítusaihoz, hiszen jön az esti főfilm, a moziforgalmazásból kikopott mozifilm sugárzásával („figyelmeztetjük nézőinket, hogy képernyő alján és tetején fekete csíkot is fog látni” –

⁵ A kamera lensésjébe néző színész a nézővel kerül szemkontaktusba – ezzel egyrészt kiesne szerepéből, másrészt megsértené a néző személyes terét: a hagyományos, kanonizált, akadémikus moziban nem lehet a néző a történet részese, csak közvetetten: választhat szereplőt magának, akivel azonosulhat. Richardson Tom Jones-e, Godard Anna Karinája (Éli az életét), Jancsó Kozák Andrása (Csillagosok, katonák), Bergman Liv Ulmanja (Úrvacsora) nézhet csak a néző szemébe.

vagy ha nem, üres táj előtt beszélget két, a képernyőn kívülre rekedt szereplő). A kifejezetten tv-képernyőre szánt, ún. tv-filmek is alig-alig vesznek tudomást a közvetítő médium sajátosságaiból; a több közelivel-kevesebb totállal próbálják csak áthidalni a méretkülönbségeket, s azt, hogy nem közönség, hanem egyén vagy kicsoport a direkt befogadó.⁶

A Máté evangéliumának filmnyelvi eredetisége viszont éppen abban rejlik, hogy a tv(híradó) képi világával készül: a tv-műfaja hat vissza a mozifilmre. Pasolini azonban nem elégszik meg azzal, hogy a filmkamerát úgy mozgattatja, mintha valóban az esti híradó operatőre cseppent volna az események közepébe, hanem a szereplők, elsősorban a Jézust alakító színész is úgy instruálja, hogy ne vegyenek tudomást a kamera jelenlétéről. Ez a tudomásul-nem-vevés azonban más, mint a mozifilm esetében. Pasolini filmjében Jézus igen is tudja, hogy a „tv-híradó” kamerája reá szegeződik: a tanítványokhoz, a jeruzsálemiekhez, a főpapokhoz szól ugyan, de méginkább a „tv-nézőkhöz”: amikor a kamerát közel tudja magához, akkor kisebb hangerővel beszél, mint amikor a kamera távol. (E technikát aztán „lekoppintja” majd néhány ügyes parlamenti politikus, aki csak akkor emelkedik szólásra, amikor a közvetítő kamerák be vannak kapcsolva: látszólag a kormányfőhöz interpellál, képviselőtársait győzködi, de valójában a tv-néző számára szól a produkció, hogy aztán, amikor a kamerán már nem ég a felvételt jelző piros lámpa, visszaroskadjon helyére újságot olvasni.) Nem „reagálja le” a kamera jelenlétét, de tudja, hogy az közvetíti őt az otthonokba.

Pasolini filmjében Jézus gyakorlott „médiaszereplő”: amikor nem észleli a kamera jelenlétét (rejtett kamera), kétségek gyötörte ember, amikor viszont igen, szerepet vesz fel, már-már egy médiasztár szerepét ölti magára, „teátrálisabbak” lesznek mozdulatai, dörgedelmesebb lesz hangja s ritkán, a legfontosabb pillanatokban a lencsébe néz, mert nemcsak a részvevőkhöz, de *mindenkihez* szól.

A Máté evangéliuma stílusváltását Csantavéri Júlia is rögzíti:⁷

„A Máté Evangéliumát rendező, magát ateistának valló költő természetesen nem lehet azonos azokkal a calábriai nincstelennel, akik közé Krisztus történetét helyezi. De tudatosan az ő nézőpontjukra helyezkedve felfedezheti magában az ő hitük nyomait, vagy legalább is a vágyat a kétségek nélküli hitben való feloldódásra...

Míg A csóró, a Mamma Róma, vagy A túró minden kockájukban a hatvanas évek Olaszországának konkrét, kézzelfogható világát idézik, s csak a lírai és képi deformáció révén válnak egyben szakrális-metaforikus jelentések hordozóivá is, a Máté Evangéliumától kezdve ez a viszony megfordul: a mitikus- allegorikus vagy éppen meseszerű alapszöveget telítődik az egyes filmeknél más-más arányban a konkrét valóság elemeivel.”

Ehhez – nem vitatkozva – hozzátehetjük: Pasolini, a magát ateistának valló költő Jézussal azonosítja önmagát, azaz ő szól a calábriai nincstelennel-hez (s a jóházból való diákokhoz, a nincstelennel lett rendőrök, a torinói munkásokhoz, a kereszténydemokrata politikusokhoz – az *osztályharc* résztvevőikhez): önmagukkal azonosítja őket. Az önazonosságot pedig ezzel az új képi világgal te-

⁶ A tv, pontosabban a videó, mint új eszköz és a film összefüggése Antonionit (Oberwaldi titok) és Jancsót (Omega, Omega) is foglalkoztatta.

⁷ Szélfűtta sivatagok képei, Pannonhalmi Szemle (VII/3) <http://pax.osb.hu/Szemle/irasok/pasolin2.html>

remti meg: a film nézője a tv-híradó-szerű képek hatására Pasolini-Jézus kortársra lesz, felfedezheti magát a tömegben, virágot szórhat Jézus lába elé vagy éppen elárulhatja háromszor is, mielőtt a kakas megszólal. A hatvanas évek konkrét valóságát a mozgókép és a néző megváltozott viszonyában találhatjuk meg: amikor Herodes katonái rázúdulnak a barlanglakások gyermekeire, amikor Jézus bevonul Jeruzsálembe, vagy amikor felborítja az árusok standjait, akkor Pasolini kamerája nem ábrázol, nem leír és nem megjelenít, hanem jelen van az eseményeken: sodorja a tömeg, nem ér a legjobb nézőpontot nyújtó helyre, furakodnia kell – miképp kell tennie a 20. századi híradó-operatőrnek Valle Giuliában. A Máté evangéliumának ez a konkrét valósága.

A *szakrális-metaforikus jelentések hordozó*-ja viszont a kép és a hang kontrasztja. A szereplők hétköznapi személyek, Jézus nem az évszázadok során szép szöke árja hercegre kanonizált alakban jelenik meg, hanem egy (zsidó származású?) diák játssza, a táj kopár, rideg, a szereplők sem fehér gyolcs vásznakba, pláne nem selymekben, de durva, szürke ruhákba öltöztetettek. Ám Jézus hangja zengő bariton, már-már időmértékes verses modern olasz – tiszta hang; a *profán zene* pedig Bach és Mozart, pravoszláv férfikórus és spirituálé, Munkásgyászinduló – Jézus hangja mellé emelkedett katarzis. A kép: ilyenek vagyunk; a hang: ilyenek szeretnénk magunkat. A kép: a hatvanas évek valósága, a hang: artikulálása tisztaság utáni vágyainknak.

Pasolini tehát nem úgy tette modernné az evangéliumot és benne Jézust, hogy ma mai korba, mai kosztümökbe öltöztette (jelképesen megtette azt a Csóróban, a Túró-ban, vagy Buñuel a Viridiánában – mindhárom film, tanulsága: a jézusi magatartás ma anakronisztikus, eredménytelen és hiábavaló), mégcsak nem is a nézőt vitte vissza a múltba a történelmi kosztümös filmekhez hasonlóan, hanem a képi világ segítségével szembesítette a kortársat az Írással. A képi világ a múltat szimbolikusan a jelenbe helyezte, Jézust kortársrá tette, s az evangéliummal leváltotta a katekizmust és a magyarázatokat. „Vissza Mátéhoz!” S ez a képi világ a televízió plebejus képi világa.⁸

Negyven év múltával alaposan megváltozott mind a film, mind a televízió társadalmi szerepe: társadalmi kommunikációs médiumból a mozifilm nem a kávéházba, hanem a cola&corn-plazába tér vissza ijesztgetős szórakoztatásul (vesd össze: a vonat megérkezik az állomásra versus a meteor megérkezik a Földre); a televízió az üzleti világ reklámszolgáltatójává züllött (vagy látszik kurvulni).

A televízió a közvetlen tapasztalatszerzés szinte kizárólagos médiuma lett – de egyre kevésbé szól a valóságról, amiben élünk, hanem egyre inkább a mások tudatában létező fikcióvilág közvetítője. A természetfilmekben antropomorfizált állatok igazolják az elhallgatott igazságot (a gonosz cápák megeszik az ártatlan kishalát), kontra: a helyszíni tudósítás utcai randalirozókról szól, akik megzavarják bölcs államférfiak és még bölcsebb pénzemberek a világjót szem előtt tartó tanácskozást. A Dallas még legalább szolgált információval a modern, ámbár kispályás imperialistáról, a JAG-ben viszont már hófehérbe öltözött szép emberek (a nagypályások erőszakszervezetének tagjaiként) szolgáltatnak nem is csak

⁸ A hatvanas évek a „vissza a forrásokhoz” jegyében zajlik. „A katekizmusok helyébe az Írás” még Keleten is lezajlik „vissza Marxhoz” felszólítással, a politikai szeminárium-értelemzések helyébe (mellé) lép a Tőke olvasása – na lássuk, mit is írt valójában az öreg?

jogot, de igazságot az egész világnak (Zsdanov és a Happy End megnyalhatja mind a negyven ujját ekkora propagandaimázs láttán), s aki unja az egészet, annak ott a dáridózó vad angyal... – a kultúra, Tanár Úr, kiszorul a mozgóképi univerzumból: Jancsó és Pasolini, Bergman és Tarkovszkij, Buñuel és Menzel, Fellini, Godard, Wajda s persze Huszárík fekete lyukká lesznek az Álomvilág kemény realitásában. Múló epizód, evolúciós zsákutca, mellékág. A Gutenberg-galaxis, néhány filmről szóló könyvvel összeroskadt fehér törpe valahol a kép-univerzum perifériáján.

A tv-híradóban a katasztrófa a vezető hír, s a helyi háborúk (jó képanyag, főleg, ha valódi hullák képével is szolgál); politikusok gusztustalan ágálásai, hatlábú birka... S ha a szenzációk közé bekeverednek tüntetések képei: rohamsisakok plasztikja takarja a rendőr arcát, s szemnél kivágott, vastag, fekete kötött harisnya a tüntető fején – arctalanná globalizálódott a tv-világ; már senki sem ismer senkire, anya sem fiára, hogy megsirathassa.

Hol egy újszülött, ki majd kikergeti a vizuális kommunikáció templomaiból a kufárokat?

VARGA RÓBERT

Szétforgácsolva, avagy a személyiség küzdelme a túlélésért a harmadik évezred küszöbén*

„Diadalmas kiáltás szakadt fel belőle:
Elvégeztetett!

És ez oly módon hangzott, mintha azt mondta volna: most vette kezdetét
minden.”¹

Több mint harminc éve, hogy megérkeztem, azóta aktív szereplője vagyok ennek a véget nem érő földi szindarabnak. Abban az évben végleg legördült a pohár a pultról és Jack nem ment tovább az ÚTON². Floridában – ahol nemrégiben zajlott minden idők legnagyobb politikai számháborúja – az amerikai elefánttemetőben érte a halál, ahová leginkább meghalni járnak a boldog öregkort és békés elmúlást vágyó kispolgárság átlagemberei.

Mennyire vártuk, hogy a szabadság angyala közvetlen közelünkben lejtse tancát és, hogy békésen kezdje meg egy merőben más, változatos összetételű intellektuális szellemi közeg a munkáját. Kíméletlen verseny vette kezdetét, nagy rohanás, mely leginkább a XIX. -század sietős óráihoz hasonlítható, ahol lovak és szekerek robogtak az utolsó szabad földterületek meghódítására az Újvilágban. Szabadokká váltunk, azonban magunkra maradtunk, és a küzdelemben eleve nem egyenlő esélyekkel indultunk.

Itt, a Vasfüggöny másik oldalán átalakult az emberek erkölcsi és morális értékrendszere. Vagy mindez csak nézőpont kérdése? Ellentétes éppen úgy, mint a bogárhátú Volkswagen amerikai hirdetése 1959-ből, a „Gondolkozz kicsiben!” („Think Small!”) szlogennel, amely a mértéktartásra szólít fel a fogyasztásközpontú világban.

A szabadság nem ellensúlyozta a szegénységet, közömbös maradt a társadalmi igazságossággal szemben. Kamaszkorú demokráciánk lassan kijózanodott álmából és mire körülnézett volna már csak levegő után kapkod és nyeli a felkavart port. Atomjaira hullott a magyar társadalom, csekély a szolidaritás. S közben a metronóm kíméletlen ritmust diktál és meghatározza tánclépéseink és lélegzetvételünk tempóját.

Egyre gyorsul és nagyon úgy tűnik, hogy nem igazán akar megállni. Éppen úgy mint a bolygónkat behálózó szerelvény, aminek dicsőséges útját táblázatok, diagrammok, nyilatkozatok sokasága dicséri, miközben az aktuális helyszín –

* Hozzászólás Agárdi Péternek a múlt számban megjelent A kultúra esélyei az ezredfordulón című cikkéhez.

¹ Nikosz Kazantzakis: Krisztus utolsó megkísértése.

² Jack Kerouac: Úton. Európa Könyvkiadó, Bp., 1983.

Seattle, Prága, Nizza, Davos – pillanatok alatt csatatérré változik. Nem az a kérdés, hogy szeretjük-e vagy utáljuk a liberalizmust és a globális világot. Ez a vonat akkor is száguld, ha lekötözve foglalunk helyet a sínek között – legfeljebb kettévág. Azonban az egyenlőtlenség fennmarad és az emberiség kétharmada kimarad a játszából. A nagy probléma az, hogy még nem született megfelelő válasz a globális tőke logikájára, ami ellensúlyozná ezt az eddig ismeretlen mértékű hódítást, amely egyszerre fog össze és aprít fel.

Igen felkészült, intelligens jelenség, amely gyorsan reagál az aktuális helyzetekre, amely mögött a tudományos és technikai forradalom kínálta lehetőségek elemei sorakoznak önálló hadtestként. Módszeres agymosás „táplálékai” vagyunk, amelynek lényege, hogy a technika segítségével legitimálják a globális tőke céljait. Ezáltal a fogyasztói és társadalmi szükségletek minden korábbinál eredményesebb manipulációja valósul meg.

Lényege és célja: a fogyasztásra és versengésre, az egyéni kiemelkedésre való ösztönzés. Láthatatlan, de olajozottan működő csavarnak lenni a gépezetben, leszokni az álmokról (vagy felszólításra álmodni), majd a véleménynyilvánításról is, jó pénzt keresni, gyermeket nemzeni (most éppen hármat), beengedni a világot az otthonunkba a technika segítségével.

A rábeszélés korszakában élünk. A mindennapok csataterein az egymásnak ütköző pengék helyett csak a tekintet villog, és a mindent behálózó kameraszem. A Nagy Testvér immár visszavonhatatlanul velünk van, az életünk része. Rendkívüli küzdelem folyik figyelmünkért, mert mindegyikünk egy a nézettségi mutatóban.

A „prágai tavasz” ezúttal karácsonykor érkezett. A cseh emberek demokráciáért való kiállása ráébresztheti a régiót arra, hogy a helyzet tarthatatlan. Mi azokat látjuk, akik a színpadon állnak a nyilvánosságban. „Hihetetlenül vétkesek abban, ami itt ma történik, nem töltik be azt a szerepet, amit be kellene tölteniük egy társadalomban. Mert félnek, mert sunnyognak, megalkusznak, kialkusznak, szóval gyávák egy kis balhéhoz.”³

A történelem egyik legszélesebb koalíciója kezd kirajzolódni és ennek a szórványszerű képződménynek egy közös nevezője van: a globalizáció kritikája.

Ebben a szövetségben egymásra találtak az anarchisták, a szélsőbaloldali csoportok, a szakszervezetek és a környezetvédők, a nőszervezetek és az ifjúsági szubkultúrák, a génebeszet és a halálbüntetés ellenzői, a harmadik világ fejlesztéséért harcolók és az Egyesült Államok bírálói. A megoldást mindenki másként képzelel el. Nincs egységes hang, sőt stratégia sem. Azonban úgy tűnik, hogy nem ez a harc lesz a végső.

Az újkori zsoldosok az Interneten szervezkednek, ugyanazt a globális médiát használják céljaik elérése érdekében, ami ellen a másik oldalon harcolnak. Állapot felvenni és kivonulni, ugyanúgy, mint 1968-ban, de micsoda különbség!!

Akkor a hierarchikusan tagolt tekintélyelvű társadalmat egy, az egyenrangú és független egyének párbeszéde által szervezett – intézménymentes – társadalommal szeretnék volna felváltani.

³ Tihanyi Péter: Gyávák a balhéhoz – Interjú: Moldova György író az értelmiségiekről =Hetek 2000.07.29.

Szabadságuk kiteljesedéséhez, a társadalom demokratizálásához tulajdonképpen nem is a világot kell megváltoztatni, hanem mindenekelőtt magunkat, gondolkodásunkat, a hétköznapijainkat – hirdették. E gondolat tekinthető 1968 májusa legfontosabb, máig ható és továbbra is érvényes szellemi örökségének. Ha az „intézménymentes társadalom” utópia is volt, a szolidáris, az emberi méltóságot – akár a (kapitalista) gazdasági racionalitás kárára is – tiszteletben tartó eszméje semmiképpen nem volt az.

Szellemi vérátömlesztésnek tekinthető a múltban való merengés, kapaszkodók keresése. Akad-e a létezésnek egy kitüntetett helye, melyet otthonnak nevezhetünk. A lassan kibontakozó folyamatban, amely során a tér helyett az idő felé fordult az ember érdeklődése, a rabszolga a szabadságra vágyakozott, a polgár az uralkodói körbe. A modern kor embere viszont arról ábrándozik, hogy mi lett volna ha másik időbe születik.

„Az ember még mindig otthonra lelhet »odafönt«, a művészet, a vallás és a filozófia magas régióiban. Amikor embert írok, Európa lakóira gondolok, ugyanis ez a »harmadik otthon« – ha szabad így neveznem – elsősorban európai ember lakhelye.”⁴

Semmi sem számít izléstelennek, minden méltó az értelmezésre. Jelentést tulajdonítani az örömnak, a szenvedésnek. A kor embere vámpírként éli meg mindennapjait, szüntelenül magába szívja és feldolgozza azt a szellemi táplálékot, mely vagy a múltban, vagy a jelenben készült, de mindenképpen egy idegen világban. A világhódító individuum elszakadva minden hagyománytól a saját maga alkotta univerzum középpontjában építi bábeli világát. Létjogosultsága azon nyugszik, ahogy beszél, ahogy megnyilvánul, sajátos értelmezések, pillanatnyi döntések sokszínűsége. Önmaga képére formázza az információkat, interpretációit, melyre billogként nyomja rá képmását. Ezek az egyedülálló világok összességé táplálja mindenevő kultúránkat és egyben garantálja túlélését. A végtelen lehetőségek szép ígérete és a végtelen elszegényedés intelme egyaránt a modern kor valósága.

A pillanat művészei, szabad improvizációk sorozatán keresztül folytonos rögtönzésre vannak ítélve. Nincs oktató, rendező, aki útba igazítja a szereplőt. A színész csak önmagára számíthat. Az ember cél nélkül játszik egy vég nélküli orgiában, ahol csak a partnerek cserélődnek. Ez a szétfacsart lelki világ folyton keresi a kiutat, a megoldásokat, a túlélés lehetőségét. Magányos és idegőrlő harc, és ebben az örült gépezetben mindenki örülteként viselkedik és ez a normális állapot. Van-e még lehetőség kivonulni, vagy már minden hely foglalt? Kikerülni belőle lehetetlen, akár örült vagy, akár normális...

Ismerős helyzet, ugye? Ez a híres 22-es paragrafus csapdája.

Vajon bele kell törődni a valóság egyetlen értelmezésébe? Fernando Pessoa portugál költő tudathasadásos elméjében megsokszorozta önmagát, hogy megtudja, ki is ő valójában. Tisztelem. Ő nem a világot akarta megváltoztatni, hanem saját „kertjében” kezdte meg a munkát.

⁴ Heller Ágnes: Életképes-e a modernitás? 22.p.

Két öregúr beszélget a tűz körül, utolsó mohikánokként próbálják humanizálni a tőkét⁵. Ígérik, hogy amíg egészséggel bírják, kinyitják a szájukat, azonban idejük korlátozott. Felbecsülhetetlen örökség birtokosai ők ... csak legyen kire rábízniuk ezt az édes terhet.

Szintén az „örökösöket” keresték októberben a Múcsarnokban megtartott konferencián, ahol Joseph Beuys a német képzőművész, akcionista – és ahogyan magát nevezte: forradalmár – életművéről beszéltek.

Az érdektelenség tárgyalásakor egy délafrikai nő felállt és azt mondta, hogy sejti, hogy mi a helyzet ma Magyarországon. „A törvények megváltoztak ugyan, a lényeg azonban maradt a régi: egy szűk réteg uralma a többség felett... félig véghezvitt forradalom, és az emberekbe beleragadt az elégedetlenség. Miután megdőlt a gyűlölt rezsim, eltűnt a közösségi összetartó erő.”⁶

Nincs már összetartás, az embereknek fogalmuk sincs, hogy igazából mi a bajuk. Ez az a probléma, amelyet ki kell bontakoztatni.

„Az ember egyszerre szobor és szobrász, aki szabad öntevékenységgel formálja át magát és a világot.”⁷ Felelősség, melyet a kultúra folyamatos létezése, olykor ellentmondásos jelenségei iránt érzett. Beuys szerint a művészetnek inspiráló szerepet kellene játszania abban a folyamatban, amelyben a társadalmi és politikai kapcsolatoknak a brutalitástól, agressziótól, rutintól, egoizmustól való megszabadulásra szólítanak fel.

A modern Európa sámánja és tanítója ösztönözni és provokálni akarta az embereket.

A jól ismert kalapos férfi 1986-ban végleg elment... a problémák viszont aktuálisak maradtak, még ha a megoldásuk le is került a napirendről.

Mindannyian továbbadók vagyunk, menedékházak, amelyekbe betérnek, majd továbbállnak a szellemek. Nyomokat hagyni az ÚTON, régóta ez lenne a dolgunk.

Kissé elfáradtam, agyaram kopnak bár még trombitálni tudok... és persze ÜVÖLTENI!!!

A játék nem játszható egyedül, remélem van, aki hallja... vagy ez is csupán önámítás? Gyanakszom. Lassan mindenre és mindenkire. Energiám jelentős részét emészti fel, hogy óvok, szűrök, tiltok, helyre teszek, magyarázok. Szelektív gyűjtögetés abból, ami még megmaradt és hasznosítható.

Túlélési stratégia, amelyből erőt merítek, úgy mint az a gdanski lány, a Lelelew utca 13-as számú házából (Günter Grass szülőháza): „erőt ad és más dimenzióba helyezi a hétköznapi problémákat, hogy tudom: már itt volt megszületésem előtt és itt marad akkor is, ha már nem leszek”⁸

Tetszik nekem Kerouac munkamódszere. Hosszú, megszakítatlan emlékezés-folyamnak gondolta el prózáját, s hogy ezt a megszakítatlanságot segítse, írógépébe végtelen papírt fűzött és arra írt...

Volt miről.

⁵ Civilizáljátok a kapitalizmust! Günter Grass Nobel díjas író és Pierre Bourdieu szociológus televíziós beszélgetése. =Népszabadság 2000. 01. 08.

⁶ Bihari János: Hol vannak az egyetemisták?=Népszabadság 2000.11.18.

⁷ Matthias Bunge: Joseph Beuys, Plasztikai gondolkodás.=Balkon 2000/12

⁸ Tálás Péter: Lengyelországi utinapló. =Európai Utas 2000/4. 31.p.

Felhasznált irodalom

- Baán László (szerk): Magyarország kultúrája az ezredfordulón. Műhelytanulmányok. Média+Print, Budapest, 1997.
- Boros János: A demokrácia filozófiája. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000.
- Dumont, Louis: Tanulmányok az individualizmusról. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1998.
- Galló Béla: A túlélés tudománya. Helikon Kiadó, Budapest, 2000.
- Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László – Szilágyi Ákos: A kérdéses civilizáció. Helikon-Korridor, Budapest, 2000.
- Gombár Csaba – Hankiss Elemér – Lengyel László (szerk.): És mi lesz, ha nem lesz? Tanulmányok az államról a 20. század végén. Helikon Korridor, Budapest, 1997.
- Heller Ágnes: Életképes-e a modernitás? Latin Betűk, Debrecen, 1997.
- Lasch, Christopher: Az önimádat társadalma. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1996.
- Marx, Karl: Gazdasági filozófiai kéziratok 1848-ból. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1970-
- Soros György: A globális kapitalizmus válsága. Scolar Kiadó, Budapest, 1999.
- Toscani, Oliviero: Reklám, te mosolygó hullá. Park Kiadó, Budapest, 999.

RÓZSA ORSOLYA

Esélyegyenlőség nők és férfiak között

Magyarországon

Jogi szabályozás

A magyar jogi szabályozás közvetlen és közvetett módon is tiltja az egyenlő munkáért egyenlő bér elvének megsértését. Elsődleges forrásként az Alkotmányt kell említenem, amelynek 70./B§ (2) bekezdésében szankcionálja az alapelvet: „az egyenlő munkáért mindenkinek, bármilyen megkülönböztetés nélkül, egyenlő bérhez van joga.”

Az Alkotmány szélesebb körű szabályozást valósít meg, mint a Római szerződés ide vonatkozó része, hiszen a megkülönböztetés valamennyi válfaját tiltja.

Másodlagos forrásként a Munka Törvénykönyve funkcionál, amelynek 5§-a rögzíti a diszkrimináció általános tilalmát “a munkavisztonnyal össze nem függő körülmény fennállásakor”. E helyen (5§ (2)) rendelkeznek a jogalkotók arról is, hogy a hátrányos megkülönböztetés bekövetkezése esetében a munkáltatónak kell bizonyítania a bíróság előtt azt, hogy nem sértette meg a hatályos rendelkezéseket. Gyakorlatban a munkavállalók az esetek elenyésző hányadában élnek csak eme törvény adta lehetőséggel, hiszen az ilyen jellegű konfliktusok nem jutnak el a bírósági szakaszba. Ugyancsak szabályozó dokumentumként van jelen a Polgári Törvénykönyv, amely a személyi jogok megsértéseként definiálja bármely, a személyt érintő hátrányos megkülönböztetést, így többek között a „nemek szerinti” diszkriminációt is.

Összevetve a hazai jogi szabályozást a közösségi joggal több különbség is kirajzolódik. Elsőként a bérezést érintően, ugyanis az e területen történő megkülönböztetés nem jelenik meg önállóan a magyar jogban, hiszen átfogóan tiltott minden munkaviszonyhoz kapcsolódó megkülönböztetés. Másrészt míg a közösségi jogon belül már megjelenik a pozitív diszkrimináció, addig a hazai jog számára ismeretlen ez a megközelítés, mivel a negatív szabályozáshoz folyamodik, valamint kimondja, hogy nem képezheti az előnyben részesítés alapját olyan tulajdonság – jelen esetben a női nemhez tartozás – , amelynek alapján tilos a diszkrimináció. Magyarországon mind a piaci, mind a közsférában tiltott a nemek szerinti keresetkülönbség-képzés, noha a törvényi szabályozás valójában “kiskaput” nyit a jelenség számára, ugyanis a követelményrendszer a közalkalmazotti kör esetében pusztán minimumszinteket határoz meg, amelyeken belül a tényleges illetmény megállapítása már a munkáltató feladata. Ezáltal teret enged a különbségtételnek is. Ez az oka annak, hogy az azonos kategóriába tartozó,

azonos feltételek mellett dolgozó férfiak és nők bére között mintegy 10-15%-os eltérés mutatható ki.

A nemek közötti diszkriminációt legfelsőbb szinten tiltó jogi dokumentumunk szintén az Alkotmány, amely 66.§ (1) bekezdésében leírja, hogy a Magyar Köztársaság biztosítja a férfiak és a nők egyenrangúságát valamennyi politikai, polgári, szociális, kulturális és gazdasági jog területén. Ugyanakkor számtalan bonyodalom okozója, hogy több foglalkozás elnevezése már előre behatárolja, hogy mely nem képviselőire gondolunk (varrónő, tanárnő stb.). E paradoxon feloldására két lehetőségünk is van, de valójában csak egy járható út létezik. Egyrészt meg lehetne szüntetni az elnevezésekben rejlő megkülönböztetést a szavak átalakításával, de ebben az esetben gyakran mulatságos végeredményt kapnánk, míg a másik megoldás jobbnak tűnik: jogszabályban kellene kimondani, hogy ezen elnevezések alkalmazása semmilyen körülmények között sem vezethet valamely nem képviselőivel szembeni hátrányos megkülönböztetéshez.

A nők foglalkoztatásbeli egyenlősége megteremtésének gátját jelenti a hatályos, gyermekneveléshez kapcsolódó munkaidő-kedvezmények, amelyek – európai viszonylatban – merevnek tekinthetők, és megnehezítik a nők elhelyezkedését, hiszen egyetlen munkaadónak sem érdeke hogy olyan munkavállalót alkalmazzon, akinek munkahelyi jelenléte nem kalkulálható előre.

A magyar nők munkához jutását nagyban megkönnyítené, ha ún. „önfoglalkoztatóként” léphetnének be a munkaerőpiacra, azonban a hazai jogban ez még nem egy létező kategória. Helyette két másik megnevezést használunk (bedolgozó illetve egyéni vállalkozó), de ezek tartalmukban eltérnek a közösségi jog területén használatos önfoglalkoztató fogalmától, hiszen míg az előbbi a munkavállalóhoz ál közelebb, addig az egyéni vállalkozó nem teljes értelemben tekinthető önfoglalkoztatónak, hiszen elterjedt jelenség hazánkban, hogy az egyéni vállalkozók egy része munkáltatóként van jelen, alkalmazottakat foglalkoztat. Történetek már próbálkozások a fogalom átültetésére (1998. Évi LXXII. Törvény a külföldiek önálló vállalkozóként történő gazdasági célú letelepedéséről), azonban mindenekelőtt a használatos fogalmak egységesítését kellene megvalósítani.

A nők életének egyik legcsodálatosabb élménye a gyermekvállalás periódusa, amely ugyanakkor számos probléma forrása is azok számára, akik munkahellyel rendelkeznek. Alapvetően a magyar jog harmonizáltnak tekinthető e területen, hiszen a Munka törvénykönyve egyértelműen és szigorúan lép fel a terhes anyák védelmében. Kimondja, hogy a szülő anyát 24 hét ún. szülési szabadság illeti meg, amelyet úgy kell számára kiadni, hogy 4 hét a szülés időpontja elé essen. A közösségi joggal ellentétben ugyanakkor nem ad lehetőséget a két hét szülési szabadság igénybevételére. Az Mt. útmutatót ad a terhes nők áthelyezését illetően is, lefektetve, hogy ez, illetve a munkakörülményekben bekövetkezett változás csak az érintett beleegyezésével történhet, és mindezek felett az áthelyezés során nem mérséklődhet a terhes nő juttatásainak köre. A fent említett jogi dokumentum alapján nemtől függetlenül ún. gyermeknevelési szabadság is megilleti a szülőket, tehát a munkáltató köteles fizetés nélküli szabadságot adni bármely szülőnek a gyermek ápolása céljából a gyermek 12 éves koráig, valamint a gyermek gondozása céljából 3 éves koráig. Külön rendelkezik a törvény a fogyatékos gyermek gondozásáról.

A közvetett diszkrimináció eseteire hazánkban is megszámlálhatatlan példa hozható, de mindezek ellenére a magyar jogban nem találunk definíciót a jelenségre. Világosan kell látnunk azt is, hogy a kívánt, megkülönböztetésektől mentes társadalom kiépítéséhez a negatív szabályozás nem nyújt megfelelő támogatást. Szélesebb körű és mélyebb, a gyökereket érintő megmozdulásokra van szükség, amelyek realizálásához egyértelmű célokkal és jövőképpel felvértezett akciótervek kellenek, annak pontos meghatározásával, hogy mit is akarunk elérni. A folyamathoz nélkülözhetetlen a mindenkorai magyar politikai elit támogatása, hiszen egy átfogó szemléletváltás csak az ő vezetésükkel kivitelezhető.

Munkaerőpiaci körkép

A nők munkaerőpiaci szerepvállalása a századforduló óta jelentős változáson ment keresztül. A századforduló környékén egy nő elsődleges és szinte egyetlen – ezen kijelentéssel nem az akkori nőkre nehezedő nyomás mértékét kívánom lebecsülni – feladata a biztos családi háttér megteremtése volt, amelybe beletartozott a háztartás vezetése, a gyermekek nevelése, és a férj „kiszolgálása” is. Ez többek között abból fakadt, hogy a nők mozgástere ezidőtájt behatárolt volt, hiszen nem volt lehetőségük részt venni sem a gazdasági sem a politikai életben, mivel az elterjedt nőképtől e tevékenységek meglehetősen távol estek.

A világháborúk hatására erőteljesen változott és átalakult a kialakult kép, köszönhetően annak, hogy hazánk háborús veszteségei – a civil áldozatok mellett – elsősorban az erősebb nem képviselőit érintették. A gazdaság és a családjuk fennmaradásáért oroszlanként harcoló anyák számára egyetlen megoldást a nők munkavállalása jelenthetett. Habár a gyengébb nem ettől fogva tevékenyen kivette részét az értékkeremtés folyamatából, az élet egyéb területein a beidegződött szemlélet mit sem változott. Továbbra sem szerepeltek nők a politikai palettán, noha az e szinten hozott döntések több ezer nő életére voltak hatással. Talán ez a fennálló rendszerrel is magyarázható. A vázolt folyamatok eredményeként a nőknek már nemcsak az otthon melegét kellett őrizniük, hanem a munka világában is helyt kellett állniuk. A társadalom által támasztott elvárások ugyanakkor nem számoltak a „több színteres” helyállás nehézségeivel, ami azt eredményezte, hogy jelentősen növekedett a nőkre nehezedő nyomás.

Hazánkban az utóbbi évtizedekben a nők gazdasági aktivitása nem várt méretet öltött, meghaladva a fejlett nyugat-európai országok rátáját is. E folyamatban éles váltást az 1989-es és az azt követő történelmi események jelentettek. A korábbi időszak „teljes foglalkoztatottságát” hirtelen, és minden átmenet nélkül felváltotta a munkaerő-piaci bizonytalanság, amelynek kísérő jelenségeként megjelent az addig ismeretlen tömeges és tartós munkanélküliség. Azonban ennél is súlyosabb problémát jelentett, hogy a munkanélkülivé válók mintegy kétharmada inaktívvá vált, tehát véglegesen elhagyta a munkaerő-piacot. A női munkaképes korú lakosságon belül az 1990–98 közötti időszakban megduplázódott azoknak az aránya, akik szociális-jóléti ellátásból vagy mások jövedelméből éltek¹.

1997-re a korábbi nyugat-európai színvonalat is meghaladó női munkavállalás erőteljesen visszaesett, az európai uniós átlag alá süllyedt, ugyanakkor a le-

¹ Frey Mária: Nők a munkaerőpiacon p.17 In: Szerepváltozások Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999, TÁRKI-Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága

dolgozott munkaórák számát tekintve a fejlett országokhoz képest még mindig magasabb szintű volt, köszönhetően annak a ténynek, hogy hazánkban a nők kisebb hányada dolgozik részmunkaidőben, mint az Európai Unió országaiban. Az EU tagállamaiban ez a foglalkoztatási forma nagyon népszerű a nők körében és támogatott a kormányzatok által, mivel jelentős terhet vesz le a nők válláról és hozzásegíti őket ahhoz, hogy könnyebben helyt álljanak az élet más területén. Természetesen ez magában hordozza annak veszélyét is, hogy egy részmunkaidős álláson belül nehezebb a „kitörés”, a foglalkoztatott nők számára szűk a karrier-építés keresztmetszete, lehetőségeik behatároltak.

Ami valójában súlyossá teszi a magyarországi helyzetet, az az, hogy a hazánkban nyomom követhető tendenciák ellentétesek a nemzetközi tendenciákkal. A rendszerváltást követő 10 évet alapul véve megállapíthatjuk, hogy míg az adott periódusban az EU tagállamaiban mintegy 3,5 százalékkal nőtt a női foglalkoztatottak aránya a népességen belül (a munkaképes korú népességen belül ez a mutató meghaladja az 5%-ot), addig Magyarországon 13,5%-os csökkenést figyelhetünk meg. A munkaképes korú népességet vizsgálva még drasztikusabb a visszaesés: 70,1%-ról 45,4%-ra mérséklődött számuk. A rendszerváltást kísérő munkaerő-piaci átalakulások következtében a '90-es évek elején a női foglalkoztatottak száma még mintegy 20%-kal meghaladta az EU tagállamainak átlagát, azonban 1997-re már 5%-kal elmaradt ettől az átlagtól².

A politikai átalakulás bizonytalanságai arra készítették a nőket, hogy átértékeljék a munkához való viszonyukat, döntően a kényszerűség okán. A témában készített statisztikák alapján általánosan elmondhatjuk, hogy a gazdasági helyzet-től függetlenül a részmunkaidős foglalkoztatást tartják a számukra leginkább elfogadható formának, körükben ennek a legnagyobb a támogatottsági aránya. A munkavállalásról kialakult véleményük a változások hatására módosult; csökkenő mértékben törnek lándzsát a nők munkaerő-piaci szerepvállalása mellett, ugyanakkor azok, akik szeretnének dolgozni egyre növekvő mértékben pártolják a saját otthonban végzett keresőtevékenységet.

A foglalkoztatottság csökkenése a nők között elsősorban az alacsony képzettségi szintűeket sújtotta, ugyanakkor a diplomások körében szerény mértékben, de emelkedett a foglalkoztatottak száma, aminek köszönhetően a teljes női populáción belül minőségi javulás tanúi lehetünk. Ez támasztja alá az a folyamat is, amely során a fizikai-szellemi dolgozók közötti arány a 90-es évek során megfordult, azaz a szellemi területen alkalmazott nők száma felülmúlta a fizikai állományú dolgozókéét. Ezek tudatában elszomorító viszont, hogy a minőségi javulás ellenére sem nőtt látványosan a foglalkoztatási hierarchia felső részében szereplő nők aránya. A foglalkoztatási struktúrában belüli átrendeződés a nők számára is új távlatokat nyitott; növekvő számban áramoltak a szolgáltatás területére valamint indítottak vállalkozásokat. Az újító, vállalkozásindító tendencia azonban megtorpant, amelynek következtében arányuk nem nőtt látványosan, és tartósan a vállalkozók körében. A foglalkoztatási struktúrában betöltött gyengébb pozíciójuk miatt továbbra is fennállnak a bérezésen belüli különbségek, amelynek mértéke a Munkaügyi Minisztérium 1995-ös jelentésében a versenyszférában 11, míg

² U.o p.19

a közszférában 89,5% volt. Az 1997-es jelentések szerint a bérkülönbségek a versenyszférában 12,7%-ra, míg a közszférában 8,5%-ra módosultak³.

A válság enyhülésének jeleként a 90-es évek második felében a munkaerőpiacon javulás éreztette hatását; előbb a férfi, majd a női foglalkoztatottak aránya növekedett, igaz szerény, de mindenképpen reménykeltő mértékben. A munkanélküliek csoportján belül a női jelenlét továbbra is elmarad a férfiakétól, hiszen a rendszerváltás során érintett ágazatokban (kohászat, építőipar) a foglalkoztatottak között a nők aránya csekélynek minősíthető. Azon nők azonban, akik a 90-es évek elején mégis elvesztették el munkájukat, „kimenekültek” a munkaerőpiacról, inaktívvá váltak. Ami örvedetes, hogy ezzel egyidejűleg megnőtt a továbbtanulók száma. Ami viszont aggasztó, hogy a munkanélkülivé váló nők döntő többsége a „kényszerű” nyugdíjazáshoz folyamodott, így közel 70%-kal nőtt a munkaképes korú nyugdíjasok száma⁴.

Karrierépítési lehetőségek

A nők és férfiak közötti különbség a munkaerőpiaci szegregáció jelenségében is nyomon követhető; elkülönülnek azon állások, amelyekben női és azok, amelyekben férfi munkaerőt preferálnak. A nők nagyobb hányada a nőies szakmákban dolgozik, a két nem között szektorális különbségek figyelhetők meg, míg az ipar és a mezőgazdaság területén a női munkavállalók – a munka jellegéből fakadóan – alulprezentáltak, addig a szolgáltatások ágazatban a túlsúlyukról beszélhetünk.

A munkaerőpiaccal kapcsolatosan mindenképpen meg kell említenem az „üvegplafon” jelenségét, amikor a karrier megtorpan, és annak ellenére, hogy tényszerűen nem ismert az előre haladás akadálya, de érezhetően gátló tényezők jelennek meg⁵. Kimutatható, hogy a jelenség bekövetkezése a nők körében, gyakrabban és hamarabb következik be, mint a férfiak esetében. Nagy Beáta tanulmánya szerint ennek okaként döntően három, egymással összefüggő tényezőcsoport áll:

1. Nemre visszavezethető tényezők

Eszerint a nők személyes jellemzőire vezethető vissza, hogy soraikból kisebb arányban jutnak vezető, nagy felelősséggel járó állásokhoz. Ezen az a tény sem változtatott, hogy a 90-es években megnőtt a nők körében a diplomát szerzők száma, és ez a diplomás férfiak arányát is meghaladta. Ennek ellenére nem történt elmozdulás az alkalmazás területén a diplomás nők javára.

2. A szervezet működésének tulajdonítható tényezők

A jól strukturált szervezetek, amelyek már a bejutás pillanatában determinálják az előrejutási lehetőségeket segítő kezet nyújtanak a foglalkozások nemek szerinti szegmentálódásához.

3. A nemet, a szervezetet és a társadalmi környezetet egyaránt számba vevő szempontok

A különböző tényezők interakcióban állnak egymással, tehát együttesen vannak hatással mind az egyén, mind a társadalom alakulására.

³ U. o. p.24

⁴ U. o. p.27

⁵ Nagy Beáta: Munkahelyi előmenetel p.31 In: Szerepváltozások-Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999, TÁRKI-Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkárság.

A diplomás nők és férfiak arányának problematikájára visszatérve elmondhatjuk, hogy habár a nők a férfiakat is túlszárnyaló mértékben vesznek részt a felsőfokú oktatásban (ez alól kivételt csupán a műszaki képzés jelent), mégsem nő látványosan számuk a felső vezetők körében. Annak ellenére, hogy a rendszerváltás, majd az azt követő átalakulás során számuk ebben a szegmensben nem csökkent, továbbra is messze elmarad a képzettségi szintjük alapján kívánatos mértéktől. Miért alulprezentáltak ha ugyanakkor szakmai tudásuk megvan egy magasabb színvonalú munkakör betöltésére? Az ok elsődlegesen a nők és férfiak eltérő szocializációs folyamatában keresendő; általában egy nőtől távolabb áll annak igénye, hogy elsősorban a munkájában valósítsa meg önmagát, mert – mint ahogyan a későbbiekben bemutatom – számukra még mindig a családi élet a legfontosabb. Egy férfi számára ez az út „könnyebben” járható, hiszen amennyiben családos, mögötte áll a felesége, aki biztos háttérrel nyújt, leveszi a válláról a családi gondok többségét, így teljes erejével és tudásával a munkájára tud koncentrálni, ami a sikeresség egyik kulcstényezője.

A karrierépítés útja a nők számára komoly döntésekkel és ezek következményeként lemondásokkal van kiköveve, mivel esetükben sokkal erősebben érvényesül a különböző társadalmi szerepek konfliktusa⁶. Ez a nemi szerepek eltérő társadalmi megítéléséből fakad, hiszen míg egy férfitől a munkahelyi helytállást várják el, addig a nő családi élet fenntartójaként jelenik meg a megfogalmazott és a látens elvárásokban egyaránt. Tehát amennyiben a nő meg akar felelni a társadalmi elvárásoknak, és ezek mellett a munkájában is sikeressé szeretne válni, több feladattal kell megbirkóznia, mint hasonló célokat dédelgető férfi társának. A több évtizedes kutatások azt igazolják, hogy azzal párhuzamosan, hogy a nők a szakmai hierarchia alacsonyabb szintjére „képesek” eljutni, magán- illetve családi életük jobban megsínyli a karrierépítést, mint férfi társaiké. Ezt támasztja alá az az 1998-as vizsgálat is, amely a gyermekvállalás, -nevelés valamint a keresőtevékenység összeegyeztetése kapcsán kérdezte meg az érintetteket. A válaszadók 57%-a úgy nyilatkozott, hogy napjainkban nehezebb a két tevékenység összeegyeztetése, 49% tartotta problematikusnak, és csupán 23% gondolta úgy, hogy ez nem jelent gondot számára⁷.

Magyarországon egyes munkahelyi szegmensekben meglehetősen magas a nők aránya: ilyen a bankszektor és a minisztériumok. Ez nagyon szépen hangzik, ha olyan vízió lebeg szemünk előtt, hogy „Lám, nincs ok panaszra, hiszen a nők számára is biztosított az előrejutás lehetősége, ráadásul két, ilyen meghatározó területen”. A valósághoz azonban hozzátartozik, hogy hiába alakult ki egyfajta feminizálódás ezen szegmensekben, ha az első vonalbeli vezetők az erősebb nem tagjai közül kerülnek ki. Egy nő számára döntően akkor elérhető a karrier, ha alkalmazottaik nagy többsége nő, és az áhított pozíció elnyerésekor női ellenfelekkel kell megküzdenie. Ellenkező esetben többnyire alulmarad a versenyben, hiszen azonos szakmai kvalitás mellett gyakran felmerül a kiválasztási szempontok között a megbízhatóság, azaz, hogy mennyire lehet számítani hosszútávon a munkájára. Ennél a pontnál egy nő esetében automatikusan felmerül a gyer-

⁶ U. o. p. 37

⁷ Pongrács Tiborné: Gyermekvállalás-Munkavállalás In: Elekes Zsuzsanna, Spéder Zsolt (szerk) Törések és kötések a magyar társadalomban, p.271-272 Századvég Kiadó Budapest 2000

mekvállalás kérdése –amennyiben még gyermektelen, illetve gyermekes nőknél a gyermek esetleges betegsége következtében a munkából való kiesés. Ez az a mozzanat, amely az esetek túlnyomó többségében a férfiak oldalára billenti a mérleg nyelvét. Egy 1999-ben készített felmérés alapján a munkaképes korú (15-49 év közötti) nők csupán 28,6%-a gondolja azt, hogy a munkahelyi előmenetel szempontjából a gyermekvállalásnak nincs jelentősége. A megkérdezettek 40,9%-a szerint ez némi, 22,85%-a szerint viszont erős hátrányt jelent. Az anyasággal kapcsolatos feszültségek jelentkezését különböző mértékben élik meg a nők iskolázottsági fokuk függvényében. A diplomások kevésbé tartják aggasztónak helyzetüket, talán abból fakadóan, hogy jobb munkaerő-piaci lehetőségekkel rendelkeznek. Körükben inkább az okoz riadalmat, hogy az otthon töltött 1-2 év, valamint a gyermekük betegsége miatti kiesések hátrányosan befolyásolják karrierjüket. Ugyancsak ezen vizsgálat keretein belül a nők 38,3%-a úgy nyilatkozott, hogy a vezetői kinevezésnél egyedül a rátermettség számít. E véleményt képviselők nagyrészt a munkaerő-piaci szempontból „válságövezetnek” számító Észak-és Dél Alföld területén élnek. A válaszadók 47,6%-a ellenben úgy véli, hogy a kinevezéseknél a férfiak, míg 2%-uk szerint a nők részesülnek előnyben. 12,1% szerint a kiválasztási procedúrában egyéb tényezők játszanak szerepet⁸.

A gyermekvállalás nem pusztán a karrierépítés kapcsán fejt ki negatív hatását, hiszen már ezt megelőzően, a munkavállalásnál szelektáló szempontként tűnik fel. Ez a helyzet arra kényszeríti a nőket, hogy életük különböző szakaszaiban prioritásokat állítsanak fel arra nézve, hogy ott és akkor mit tart fontosnak, mi az amit el szeretne érni. A módszert nem tartom kényszernek, megkockáztatom, hogy helyes alkalmazásánál meg is könnyítheti a nők helyzetét, ehhez azonban biztosítani kellene, hogy a kitűzött célokat el is tudja érni, ne ütközzön falakba, „tartani tudja magát a terveihez”. Kiindulópontként minden nőnek el kell döntenie, hogy mit akar az élettől, értékrendje szerint mennyire fontos a családi élet. Ha ezt a cseppet sem egyszerű döntést meghozta, a következő lépésben el kell döntenie, hogy bármely probléma felmerülése esetén mi a fontosabb számára; a családi élet vagy a munkája? Egy e tárgykörben végzett kutatás, amelyet 1991 után 1998-ban ismét elvégeztek, rámutatott arra, hogy a magyar nők családcentrikusak, tehát nagy többségük mindennél előbbre valónak tartja a családi életet, nem elhanyagolható százalékuk a családi életet és a hivatását egyaránt fontosnak tartja, viszont elenyésző azon hölgyek száma, akik munkájukat helyezik életük középpontjába. Egy kis európai kitekintést végezve megállapíthatjuk, hogy a magyar nők családközpontúsága messze felülmúlja a többi nemzetét⁹. Természetesen ez az eredmény nem predesztinálja azt, hogy a nők egyáltalában nem tartják fontosnak a hivatásukat. Minél képzettebbek, annál nagyobb arányban kívánják tudásukat a munkaerő-piacon kamatoztatni, ugyanakkor minél lejjebb haladunk a társadalmi ranglétrán, annál elfogadottabb a nők otthon maradása. Átlagosan 70-75% támogatja a női munkavállalást, ez a szám a szellemi munkát végző nők körében valamivel magasabb (78,9%), míg a fizikaiaknál alacsonyabb (65,7%). A többség a részmunkaidős foglalkoztatást tartaná kívánatosnak a nők számára, bár e kérdésben is megoszlás tapasztalható az iskolai vég-

⁸ Frey Mária: A nők munkaerő-piaci helyzete p.31-33, KSH Időszaki tájékoztató-Munkaügy, 2001

⁹ Pongrácz Tiborné.:p.268-269.

zettség függvényében. Míg az alapfokú végzettséggel rendelkezők mintegy 56%-a választaná e foglalkoztatási formát, addig ez a szám a felsőfokú végzettségűek körében már csak 44%. Az ő esetükben az elutasító magatartás hátterében az áll, hogy úgy érzik, nem tudnák munkájukat részmunkaidőben végezni. A 4-6 órás foglalkoztatás ellen felhozott érvek táborához tartozik még a keresetkiesés, amely nagyban meghatározza a választás kimenetét. Más oldalról, a támogatottság okait vizsgálva ismét megerősítést nyer a magyar nők családcentrikussága; nagy százalékuk azért választaná a részmunkaidős foglalkoztatást, mert így több időt tudna családjával tölteni (58%). Egyéb okként neveztek még meg az egészséget (7%), de ennek mértéke már elhanyagolható az előbbi ok mögött¹⁰.

A nők közéleti szereplése Magyarországon

Az 1998-as pártprogramok többségében már szerepelt a „nőkérdés”, tehát úgy tűnhet, hogy a pártok részéről megjelent az igény, hogy több nőt ösztönözzenek a politikai életben való részvételle. Valójában az „érdeklődés” hátterében inkább az áll, hogy a téma az utóbbi pár évben a perifériáról a középpont felé mozdult, egyre gyakrabban kerül elő, valamint az Európai Unióhoz való csatlakozás küszöbén egyike a vizsgált kérdéseknek. A program részeként való megjelenés azonban kevésnek bizonyult ahhoz, hogy a választások nyomán ténylegesen is megnövekedjen a női jelöltek, és ezáltal a női képviselők száma.

A közéleti szereplés esetében is problémaként jelentkezik a politikai tevékenység és a családi kötelezettségek összehangolása. Mint már a munkavállalásnál elmondtam a férfiak sokkal könnyebben és egyszerűbben vállalják a terheket mind anyagi, mind az idő terén, hiszen nem ők azok, akiknek a munkavégzés után még az otthon keretein belül is helyt kell állniuk. A nők számára ez több bonyodalmat jelent.

Az 1998-as választások során tehát nem változott radikálisan a női képviselők száma, ugyanakkor jelentősen csökkent arányuk az Emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi bizottságban, és ami még elszomorítóbb és egyben érthetetlen is, az ifjúsági és az oktatási bizottságba annak ellenére nem került női tag, hogy e területeken alapvetően nőtöbbségre számíthatnánk. A politikai életben is érvényesül a már korábban megállapított tendencia; a nők „megragadtak” a vezetői pozíciók alsóbb szintjein, és csupán elenyésző számban képviseltetik magukat a bizottságelnöki valamint alelnöki posztokon¹¹.

Az önkormányzati választásokon tapasztaltak is megerősítik ezt a tényt. A polgármesterek között kisebb arányú a jelenlétük, ugyanakkor a testületeken belül már szép számmal találkozhatunk képviselőikkel. Ennek oka lehet, hogy egy magasabb pozícióért folytatott harc férfias küzdelemnek minősíthető, ebből kifolyólag kevés nő kapcsolódik bele, hiszen egy választási csatában nem lehet félerővel sikert elérni, ez teljes embert kíván. Egy nő életét viszont a hivatás és a család körüli teendők maximálisan kitöltik, illetve ha marad is szabad ideje és ehhez energiája, semmiképpen nem elegendő egy politikai karrier felépítésére. A másik oldalról közelítve az alacsonyabb szinten tapasztalható nagyobb arányú

¹⁰ Frey Mária: A nők munkaerő-piaci helyzete KSH Időszaki tájékoztató-Munkaügy, 2001

¹¹ Lévai Katalin-Kiss Róbert: Nők a közéletben p.43-45 In: Szerepváltozások-Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 1999, TÁRKI-Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága

jelenlét annak is köszönhető, hogy – véleményem szerint – egy települési választás esetében az elsődleges döntési szempont az ismertség, valamint a szimpátia kérdése. Ebben már kiegyenlítettebb a nők és férfiak helyzete, sőt mintha a nők előnybe is kerülnének ezen a területen, mivel általában kiterjedtebb kapcsolati körrel rendelkeznek szűkebb pátriájukban, mint férfi társaik. Ez alapvetően abból fakad, hogy a mindennapi életük és gyermekgondozási feladataik végzése során több emberrel, és ezen belül is nőtársakkal kerülnek kapcsolatba, gondoljunk csak például az óvodai, iskolai szülői közösségekre. Meglehetősen ritka eseménynek számít ugyanis, ha egy apuka tűnik fel a szülői értekezleten, vagy az óvodában csemetéje felől érdeklődve. Összességében ami a választási tényezőket illeti egy helyi önkormányzati szavazáson a pártszínek szerepe messze elmarad a személyes kapcsolatok mellett.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a mai Magyarországon a nők helyzete nem ad elégedettségre okot. A munkaerő-piacra való belépésük előtt mérlegelniük kell, ha tetszik preferencia-sorrendet felállítva a családi élet és a karrier között. A kettő összeegyeztetését komoly feszültségek kísérik, mivel a társadalmi elvárásoknak megfelelően a munka mellett maximális teljesítményt kell nyújtaniuk a családi élet területén is. Éppen ezért magán-, és családi életük jobban megcsinálja a munkaerő-piaci szereplést, mint hasonló adottságokkal rendelkező férfi társaié. Az előrejutási lehetőségek szempontjából mozgásterük szűkebbnek minősíthető, mint a másik nem képviselőié, köszönhetően annak, hogy a gyermekvállalás, és –nevelés miatt kevésbé tartják megbízható munkaerőnek őket. Esetükben sokkal hamarabb és gyakrabban beszélhetünk az „üvegplafon” bekövetkezéséről, amely a karrierépítést szintén negatívan érintő jelenségnek tekinthető. Mindezek ellenére a mai magyar nők körében alapvető értéknek tekinthető az alkotó munka végzése, hiszen többségüknek fontos, hogy a munkaerő-piac szereplőjének tekinthessék magukat. Jelentős hányaduk viszont a teljes munkaidős foglalkoztatás helyett a részmunkaidőt részesítené előnyben, elsődlegesen azért, hogy több időt tölthessen szeretteivel, vagyis hogy a magánszférán belül ki tudja teljesíteni mindazt, amit egyrészt társadalmilag elvárnak tőle, másrészt, amit a szocializációs folyamatok során értékként magába szívott.

Azt hiszem ehhez a „megfeszített munkához” mind a családpolitikának, mind a foglalkoztatáspolitikának segítő kezet kell nyújtania, és nem utolsó sorban szemléletváltásra van szükség a társadalmon belül. Meg kell teremteni a jogi és gazdasági kereteket ahhoz, hogy reprodukciós funkciójuknak éppúgy eleget tudjanak tenni, mint a munkahelyeken velük szemben támasztott követelményeknek, ne kelljen kényszerűségből választani a kettő között, hanem a két feladatkört összehangolva esélyük legyen egy teljes életre. Ez nem csupán saját személyük miatt lenne fontos, hanem azért is, mert egy boldog, kiegyensúlyozott, munkahelyi és magánéleti sikereket egyaránt elkönyvelő – mindenek előtt – édesanya jelenléte a családon belül a felnövekvő generáció számára is meghatározó példaképpé válhat.

A nők és férfiak közötti esélyegyenlőség az Európai Unióban

Jogi szabályozás

Az esélyegyenlőség mindazon jogi és nem jogi eszközök összessége, amelyek azt a végső célt szolgálják, hogy a nők a férfikkal egyenlő eséllyel érvényesülhessenek az élet különböző területén – oktatás, egészségügy, munkaerő-piac, szociális biztonság, stb. – de legalábbis csökkenjenek az őket érő hátrányok. Az EU-ban ma érvényes esélyegyenlőségi szabályozás kifejlődése egy szerves folyamat eredménye; a 70-es évek közepére tehető e terület jogszabályainak megszületése 6 irányelvet érintően, melyek az alábbiak:

1. munkaerőpiac
2. állami és foglalkozási szociális biztonsági rendszerek
3. önfoglalkoztatás
4. gyermeknevelési szabadság
5. terhes nők védelme
6. bizonyítási teher

A '80-as évektől azok a programok kerültek előtérbe, amelyek az eddigi inkább elméleti jogi szabályozás gyakorlati megvalósítását célozták. A tagállamok jogharmonizációjának prioritása a „kézzelfoghatóan” diszkriminatív szabályokat érintette, míg közösségi szinten az egyéni sérelmek kezelése vezetett eredményre¹².

Az Amszterdami Szerződésig bezárólag az esélyegyenlőség kérdése csak a nemek közötti diszkrimináció tilalmát jelentette. Az „egyenlő munkáért egyenlő bér” Római Szerződésbe foglalt elve meggátolta a tagországok közötti versenyképesség sérülését, másrészt kiküszöbölte a nemek közötti megkülönböztetés lehetőségét. A többi jogterületől eltérően – vagyis, hogy az alkalmazás kizárólag az európai uniós polgárokra vonatkozik – e téma keretében nem fogalmaznak meg korlátokat, vagyis bármely ország bármely állampolgára hivatkozhat a közösségi jog vívmányára. Ezzel párhuzamosan az egyenlőség elvét, azaz hogy a hasonló helyzetben lévő embereket azonos módon kell kezelni, kifejezetten az Európai Unió állampolgárokat érinti.

Az „egyenlő munkáért egyenlő bér” elve az Európai Unión belül közvetlenül hatályos, tehát az egyének, illetve jogi személyek közötti szerződéses viszonyokat éppúgy szabályozza. A tagállamok – ezen elv megfogalmazásával – kötelező érvénnyel valamennyi olyan jogszabályt töröltek rendszerükből, amely ezen elvbe ütközik. Az értelmezést megkönnyítendő a 141. cikkben definiálták a bér fogalmát, amely meglehetősen tágra sikerült, s így számos félreértésre adott okot. Az Európai Bíróság döntése értelmében e körből mellőzni kell a szociális biztonsági ellátásokat.

A magyarországi helyzethez hasonlóan az Európai Unión belül is gondot jelentett a közvetett, rejtett diszkrimináció határainak megállapítása, így a Bíróság számára minden egyes ilyen jellegű eset egy újabb kihívást jelent, éppen ezért az eljárás során valamennyi lehetséges szempontot igyekeznek megvizsgálni.

Az Európai Unión belül észlelhető az a tendencia, hogy az érintett intézmények, a jogalkotók, valamint a Bíróság tagjai folyamatosan arra törekednek, hogy

¹² Kende Tamás-Szűcs Tamás (szerk): Az EU politikái, 4. fejezet: A szociális politika, Osiris Kiadó, Budapest 2000

a nemek közötti esélyegyenlőséget egyre több részterületre – a munkaerő-piacon túl az oktatás, a szakképzés, a karrierépítés – kiterjesszék, természetesen az ehhez szükséges jogszabályi háttér megteremtésével. Ezt szolgálja a szociális biztonsági rendszerek tagállami szintű reformja is, mely azonban úgy tűnik, hogy nem a megfelelő irányba halad. A nemzetállamok a jogharmonizációjának címén egyértelműen lefaragásra törekednek, azaz a férfiakat és nőket érintő juttatások közötti különbségeket úgy kívánják megszüntetni, hogy az alacsonyabb szintet tekintik mérvadónak. Ez erőteljesen az európai uniós alapelvek ellen hat.

A másik fontos kérdés az önfoglalkoztatás témáján belül az egyenlő bánásmód megvalósítása a férfiak és a nők között. A tagállamok számára előírás bármely formájának támogatása, a lehetőségek kiszélesítése, beleértve a hatékony pénzügyi támogatási háttér kiépítését.

A nemek közötti diszkrimináció megszüntetése érdekében a tagállamok jogeljárásai rendjében is változtatásokat eszközöltek. Az első és legfontosabb intézkedés a bizonyítási teher megfordítása volt, vagyis a munkáltatónak kell bizonyítania azt, hogy nem sértette meg a diszkrimináció tilalmát. Ehhez kapcsolódóan, még az eljárási rend keretében, a jogkövetkezmények területén is irányelveket határoztak meg a tagállamok számára: egységes szankciórendszert nem alakítottak ki, de előírták, hogy az alkalmazott jogkövetkezménynek meg kell felelnie az arányosság, a hatékonyság és a diszkriminációmentesség kritériumának.

A tagállamok komoly hozzáállását és tenniakarását híven tükrözi, hogy szinte valamennyi országban létrejött már olyan kormányzati intézmény, mely a nemek közötti diszkrimináció elleni harchoz nyújt hathatós szakmai segítséget.

A jogi szabályozás részeként végül szólnom kell a pozitív diszkrimináció kérdésköréről is. Mint ahogyan a magyarországi helyzet bemutatásánál leírtam, hazánkban nincs példa ilyen jellegű programok kialakítására. Az Európai Unió határain belül már 1982-ben elindult egy akcióprogram, mely a nők esélyegyenlőségéért küzd, a tagállamok pedig kötelezettséget vállaltak arra, hogy pénzügyi hozzájárulást nyújtanak olyan programok számára, amelyek a nők helyzetének tényleges javítását kísérik meg. Több szinten harcolnak a nők jogaiért: az egyszerűbbnek tűnő kiadványok, illetve programok, képzések szervezése mellett magasabb szinten már olyan pozitív intézkedések megtételét sugallják a tagállamok számára, amelyek előnyösen befolyásolják például a nők döntéshozatalban betöltött szerepét, illetve a munkaerőpiac felső szegmensében való nagyobb arányú részvételüket. Magától értetődően ezen célok megvalósítása a pénzügyi és jogi háttér megteremtése nélkül nem lehetséges¹³.

A területen megteendő cselekedetek legmagasabb szintjét maga a pozitív diszkrimináció alkalmazása jelenti, amely lehetővé teszi, hogy a nemek közötti különbségek megszüntetésén túllendülve előnyökhöz juttassák a nőket, akár a munkaerő-piacon, akár a képzés vagy a szociális biztonsági rendszerek területén.

Az eddig leírtak alapján úgy tűnhet, hogy a jogharmonizáció számos kérdéskör problémáját feloldotta, s ezzel utat nyitott a nők előtt az esélyegyenlőség felé a bérezés és a bánásmód területén. A tapasztalatok azonban azt mutatták, hogy a

¹³ Gyulavári Tamás-Könczei György: Európai szociális jog-A férfiak és nők közötti esélyegyenlőség, Osiris Kiadó, Budapest 2000

különbségek a tettek ellenére sem csökkentek látványosan, sőt bizonyos országok esetében még nőttek is.

Mindezek mellett az Európai Unió esélyegyenlőség melletti elkötelezettségét mutatja, hogy az Amszterdami Szerződés a Közösség céljai közé helyezte a megvalósítást, illetve a luxemburgi csúcs után, az 1998-as esztendőre kidolgozott foglalkoztatási irányelvek négy pillérének egyike az egyenlő esélyek politikája.

A nők és férfiak munkakörülményei az Európai Unióban¹⁴

Az Európai Unióban a 2000-es évben 159 millió ember állt alkalmazásban, akik közül 83% alkalmazotti állományban, 17% pedig önfoglalkoztatóként tevékenykedett.

A nők átlagosan az összfoglalkoztatottak számának 45%-át teszik ki, habár széles szórás érvényesül e paraméter tekintetében a tagállamok között: míg Finnországban és Franciaországban ez meghaladja az 50%-ot, addig Spanyolországban illetve Görögországban mindössze 35%.

A munkaerő-piaci szegregáció itt is érzékelhető, a nők alulprezentált csoportot képeznek a magasabb szintű, vezetői pozíciók betöltői között. Érvényesül az „üvegplafon” hatás is, amely meggátolja, hogy a képzett nők a foglalkoztatási hierarchiában egy bizonyos szintet meghaladva pozíciókat töltsenek be.

A nők által végzett munkák mintegy 66%-a a másokkal való kapcsolattartáson, -építésen alapul, vagyis a munkavégzés során emberekkel kerülnek kapcsolatba (tanárok, nővérek, eladók), míg a férfiak esetében ez mindössze 51%. A számítógép-használat szintén szélesebb körben elterjedt a nők körében, mind a férfiak között (31-26%).

Ami a munkarendet illeti, a nők 26%-a, a férfiak csupán 5%-a dolgozik rész munkaidőben. Ez annak is köszönhető, hogy a női foglalkoztatásra erőteljes hatással van a családi helyzet, azaz a munkával töltött órák száma fordított arányban változik a gyermekszám növekedésével. A férfi foglalkoztatás ezzel szemben sokkal merevebb. Az Európai Unió tagállamaiban – a magyar helyzethez hasonlóan – szintén komoly kihívást jelent a nők számára a hivatás és a családi élet összehangolása.

A nők alulprezentáltak azon vezetői pozíciókban, ahol döntéseket kell hozni, viszont sokkal tehetségesebbnek bizonyulnak azon területeken, ahol előtérbe kerül a kommunikáció és a csoportmunka.

Az Európai Unión belül a női foglalkoztatottság az összfoglalkoztatottak számát nézve növekvő tendenciát mutat, messze eltér a 10-20 évvel ezelőtti tapasztaltaktól. Ugyanakkor a bérezésen belüli egyenlőtlenségek, illetve a karrierlehetőségek szűkössége a nők számára továbbra is nagy problémát jelent.

Az önfoglalkoztatók aránya a férfiak között magasabb, mint a nők körében (21-14%), e foglalkoztatási forma a déli tagállamok esetében sokkal tipikusabb, például Görögországban a férfiak és a nők közel fele dolgozik ilyen státuszban.

A munkaórák számát tekintve jelentős különbségek mutatkoznak a nemek között: míg a nők negyede kevesebb, mint 30 órát dolgozik hetente, 56%-uk 35 és 40 óra között, 9%-uk 30-34 órát, és csupán 11%-uk dolgozik heti bontásban

¹⁴ A nemek kérdése és a munkahelyi körülmények az Európai Unióban, Európai Alapítvány az Élet- és Munkakörülmények Javításáért kiadványa

több, mint 40 órát, addig ezen értékek a férfiak esetében az alábbiak: csupán 5%-uk dolgozik 30 óránál kevesebbet, 27%-uk negyven óránál többet, és 65%-uk a szokványos heti 40 órában tevékenykedik.

DEÉR ZSUZSANNA

A felnőttképzés és a teleházak – Baranya megyei példákkal

A rendszerváltással együtt járó társadalmi értékrend változása az oktatás és képzés területén is piaci viszonyokat teremtettek. A „munka világába” belépő ember mentális és fizikai képességeit eltérő áron vásárolták, s ez az ár sok esetben nem volt arányban a befektetett idővel, energiával, költségekkel. Ma már egyre inkább érzékelhető a munkaerő végzettségének, képezésének piaci értéknövekedése. Ez is hozzájárult a képzéssel, az iskolával szembeni elvárások változásához, és az 1980-as évek végétől látványos változások indultak el a felnőttképzési piacon.

Az oktatás feladata ma már nem csak a tudás átadása a következő generációnak, hanem folyamatos továbbadása, hisz a cél az egész életen át tartó tanulás. Szinte valamennyi andragógia-konferencián a képzések, a „*lifelong learning*” jelentőségét hangsúlyozzák olyannyira, hogy az Unió az 1996-os esztendőzt az élethosszig tartó tanulás évének nyilvánította.

Fordulóponthoz érkeztünk az oktatás történetében, hiszen a felnőtt tanulók száma meghaladja a hagyományos iskolai tanulókéét. Hazánkban bizonyos információk szerint mintegy tízezer cég (állami, civil és magánszférában egyaránt) tevékenységi körében ott szerepel a felnőttoktatás. *A felnőttképzés egy lehetséges színterei lehetnek a teleházak is*, melyeknek megjelenésével egy eddig ismeretlen intézménnyel találkozhatnak – elsősorban – a kistelepülések lakói.

Véletlen egybeesés vajon, hogy a teleházak gondolata éppúgy Skandináviából ered, mint a felnőttképzésben ma már oly nagy szerepet játszó népfőiskoláké?

A teleház fogalmát képtelenség lenne definíciószerűen megfogalmazni, hisz „a teleház az, amivé a település lakói fejlesztik” – mondja Kovács Győző, a Magyar Teleház Szövetség elnöke. Gáspár Mátyás, a teleházak ötletgazdája így fogalmaz: „A teleház kapcsolat a jövővel azok számára, akiknek a legnagyobb szükségük és a legkisebb lehetőségük van erre.”

Nagyon sokat beszélünk ma az egész életen át tartó tanulás szükségességéről, a funkcionális analfabéta fogalom új tartalmáról. Ezek a kisközösségi színterek, ahol rendelkezésre állnak a korszerű információ- és kommunikációtechnikai eszközök, lehetőséget teremtenek arra, hogy egy pici, a városoktól messze lévő, elszigetelődött település lakói – kisgyermekektől egészen az idős emberekig – megismerjék, megszeressék és a mindennapi életük során használják a számítógépet, kapcsolatot teremtsenek a külvilággal, legyen az akár a szomszéd település, akár egy másik kontinens.

Baranya megyében van a legtöbb teleház, közülük több ún. „elsőgenerációs”, amelyek már 3-4 éve működnek. Munkám során elsősorban az ő tevékenységüket

vizsgáltam, változatos képzési palettájukat, azt, hogy milyen gyorsan képesek reagálni a munkaerőpiac változásaira.

Baranya megye aprófalvas település, a munkanélküliségi ráta egyes kistérségekben (pl. Ormánság) igen magas, nagy a képzetlen munkaerő aránya és sok helyütt az iskolázatlanság alacsony szintje a jellemző. A teleház a felkészült munkatársakkal egy kistépülés sok problémájára adhat választ és jelenthet megoldást. Kitorési pont lehet a kis lélekszámú falvak életében.

Száz évvel ezelőtt a tudósok még arról vitáztak, vajon *tudnak-e egyáltalán tanulni a felnőttek*, mára viszont elkülönült intézményrendszere van a felnőttek oktatásának.

A *felnőttképzés* nem csak egy lehetőség a társadalmi mobilitás bonyolult rendszerében, hanem *deklarált emberi jog*.¹

A képzési igények kielégítésére a *munkaerőpiaci képzések szervezésére* nemcsak képzési tapasztalattal, múlttal rendelkező cégek vállalkoznak, hanem olyan szervezőkészséggel és kapcsolatokkal rendelkező intézmények is, akik képesek megfelelni a piaci szükségleteknek. Ezek az intézmények elsősorban a szervező funkciót vállalják, és nem rendelkeznek sajátos, speciális szakmai profillal. Előnyük, hogy mindig rugalmasan tudnak igazodni a piac aktuális igényeihez, nem köti meg kezüket a speciális szakirányok igényelte infrastruktúra, nem kell folyamatosan csak az adott területen jártas szakembereket foglalkoztatniuk. Ide sorolhatók például a *teleházak* is. A Baranya megyei teleházak többsége a Baranya Megyei Vállalkozói Központtal közösen szervez különféle tanfolyamokat a helyi lakosság igényei alapján (idegen nyelv, számítástechnika, falusi turizmus stb.). A képzéseket a vállalkozói központtal szerződésben álló, jó hírű képző cégek oktatói tartják, általában ők biztosítják az oktatáshoz szükséges infrastruktúrát is. S ha számítógép nem is található tízesével minden teleházban, de írásvevítő, flipchart a legtöbb helyen van. A vállalkozói központ nem utolsó sorban pénzbeli támogatást is nyújt a képzések résztvevőinek, a részvételi díj bizonyos százalékát (általában 30-50%) átvállalják, hisz sokan épp e költségek miatt nem tudnának részt venni egy-egy képzésen.

A teleházak színes szolgáltatási skálája közül a közhasznú tájékoztatás, információszolgáltatás mellett talán a legjelentősebb az oktatás. Az intézmény jellegéből adódóan legelterjedtebbek a számítástechnika-tanfolyamok, de egyre nő az igény a nyelvtanfolyamok iránt is. *A teleház lehet a képzések szervezője, helyszíne*, hiszen a lakóhelytől távol szervezett tanfolyamokon a vidéki emberek kevésbé tudnak részt venni. A képzések egy része, mivel a technikai háttér általában biztosított, távoktatás formájában is elképzelhető. Ma már több mint száz féle szakképesítés szerezhető meg távtanulással. A közművelődés intézményrendszerén belül helyet foglaló teleházak a legfontosabb *emberi erőforrás-termelő intézmények* közé tartozhatnak.

Hagyományos felnőttképzési formák

A Munkaügyi Központok információi szerint a számítástechnika, az informatikai ismeretek; a kisvállalkozás vezetésére felkészítő képzések, a pénzügyi és számvil-

¹ Koltai Dénes: A felnőttképzés funkcióváltása In: Heribert Hinzen – Koltai Dénes (szerk.): A felnőttoktatás jövője – a jövő felnőttoktatása p. 209-228.

teli képzések, kereskedelmi és külkereskedelmi, szociális és pedagógiai ismeretek, tehát az egyénileg és alkalmazottként hasznosítható képességek, valamint gazdálkodási ismeretek elsajátítása iránt mutatkozik elsősorban igény a képzési piacon.

A legtöbb teleházban tartanak vagy tartottak már *számítástechnika tanfolyamot*. Sok helyen, ahol nem áll rendelkezésre kellő számú számítógép vagy megfelelően képzett személyzet, külső segítségre van szükség ennek lebonyolításához. Tapasztalatok szerint ez a legnagyobb érdeklődésre számot tartó képzés, talán csak az egészen kis települések esetében fordulhat elő, hogy nem indítható a kellő számú jelentkező hiánya miatt. A szászvári teleház például a vállalkozói központtal közösen több alkalommal szervezett már tanfolyamot. Két, de legtöbbször három csoportban tanulták a résztvevők az informatikát, olyan nagy számban jelentkeztek. A lemorzsolódás minimális volt, a 30 órás tanfolyamot talán 1, a 99 órás 2-3 ember nem fejezte be. A résztvevők életkorát és előképzettségét tekintve erősen differenciált volt: a tizenhat évestől az ötvennyolc évesig, a 8 általános iskolát végzettől egészen a több diplomával rendelkezőig, a 2800 lelkes településen összességében több mint 200 fő szerzett alapfokú számítástechnikai ismereteket a teleház által szervezett tanfolyamok valamelyikén.

A szomszédos kárászi teleház elsősorban ezekre a hallgatókra alapozva szeretne a közeljövőben a kistérségben egy *ECDL vizsgára felkészítő tanfolyamot* és természetesen egy vizsgát szervezni helyben.

Hasonlóképpen sikeresek a nyelv- és *vállalkozói alapismereteket nyújtó tanfolyamok*, ha egyáltalán összejön az a létszám, ami az induláshoz szükséges. Szászváron például 38-an jártak vállalkozóvá válást segítő tanfolyamra, mindössze 2 ember maradt ki a képzés során. Kárászon angol nyelvtanfolyamot is sikerült indítani kezdőknek és haladóknak egyaránt. Persze egy-egy ilyen összehasonlításnál az sem mellékes, hogy mennyi a részvételi díj az egyes tanfolyamokon. Az előbbi ingyenes volt, a vállalkozói központ finanszírozta, az utóbbi 15-20 ezer forint kiadást jelentett a résztvevőknek.

A Keleti-Mecsekben sokan foglalkoznak falusi turizmussal. Éppen ezért a környékbeli települések önkormányzatainak összefogásával megalakult Keleti-Mecsek Egyesület, melynek tourinform irodája a kárászi teleházban kapott helyet, 2000 nyarán OKJ-s bizonyítványt adó *falusi vendéglátó* tanfolyamot szervezett Kárászon. A képzésre mintegy 40 fő, többségében kárászi, de ugyanúgy vékényi, szászvári, szalatnaki, köblényi, magyaregregyi fiatalasszonyok, házasasszonyok, nyugdíjasok jelentkeztek, akik már foglalkoznak vagy a közeljövőben szeretnének foglalkozni a falusi vendéglátással.

Szintén OKJ-s falusi vendéglátó tanfolyamot szervezett korábban az alsómocsoládi teleház is, 20-22 fővel, valamint a magyarhertelendi teleház is, melynek vonzáskörzetében ugyancsak sokan foglalkoznak jövedelemkiegészítésként a falusi turizmussal.

Az alsómocsoládi teleház esetében érdemes még megemlíteni néhány képzést: 2000 őszén a munkaügyi központtal közösen OKJ-s bizonyítványt adó *fakitermelő* képzést bonyolítottak le sikeresen, melyhez az Országos Foglalkoztatási Közalapítványtól nyertek támogatást. A tanfolyam résztvevőit a Mocsolád Kht.

foglalkoztatja a végzettségüknek megfelelő munkakörben, feladatuk a község erdeinek rendbetétele.

Természetesen itt is volt számítástechnika tanfolyam, nyelvi képzés a *UNI WORLD Teleház Nyelviskola* keretein belül. 1998-ban *Netstart internetes tanfolyamot* szerveztek, melynek lényege az volt, hogy a tanulókkal megismertesse, megkedveltesse az Internetet és az elektronikus levelezést. A tananyag e-mailben érkezett, és ebben a formában is küldték vissza a megoldott házi feladatokat a tanárnak. Bekapcsolódtak a *COMENIUS LOGO – programozás kicsiknek* rendszerbe is, bár ez nem felnőttképzés (ha csak nem annyiban, hogy a teleház-munkatárs, aki a tanítást vállalta, távoktatás formájában sajátította el a szükséges ismereteket), de semmiképp sem hagyható ki a felsorolásból.

Különösen említésre méltó az az egészen új felnőttképzési forma, mellyel a régióban elsőként az alsómocsoládi és bükkösi teleház állt elő.

A Központi Egyetem az 1999/2000. tanévben Felkészítés a 21. századra! címmel *Térségi Mobil Civilegyetemet* hirdetett. A képzés a Baranya megyei Bükkösdön kezdődött, az I. félévben a bükkösi teleház, a második félévben az alsómocsoládi teleház adott otthont a felnőttképzés e nem mindennapi formájának.

A civilegyetem nem felsőoktatási, hanem egy *új típusú felnőttoktatási intézmény*, ugyanakkor a klasszikus egyetemi színvonalú oktatást szeretné Magyarországon a felnőttoktatásban meghonosítani. Az előbbieket miatt nem kívánja magát hivatásos egyetemenként akkreditálni, ugyanakkor az utóbbiak miatt akarja nevével az egyetemi minőséget kifejezni.

Elődjének tekintik az európai és magyar népfőiskolai mozgalmat, hasonló számos más európai felnőttoktatási intézményhez, például az angol nyitott egyetemekhez, de koncepciójában és oktatási módszertanában valamelyest eltér tőlük.

Mivel a *civilegyetem a 21. század oktatási intézménye* szeretne lenni, egyrészt felkészít az információs és kommunikációs társadalom korszakára, másrészt a felkészítés során minden értelmes hagyományt újrateremt, továbbviszi az európai kultúrát és a nemzeti értékeket.

A civilegyetem fontos célja, hogy a hallgatókat segítse abban, hogy minél inkább autonóm civilpolgárok lehessenek. Tudatosan egy-egy hazai régió egyik szellemi központjává és a régiófejlesztés ösztönzőjévé akar válni. Ha intelligens településekben gondolkodunk, a civilegyetem az intelligens régióért harcol.

Az élethossziglan tartó tanulás jogát érvényesítő intézményként minden olyan állampolgár hallgatója lehet, aki legalább érettségivel, vagy ennek megfelelő szakmai végzettséggel rendelkezik, az életkornak nincs szerepe.

A civilegyetemeken általában három éves oktatás folyik részben credit rendszerben. Ha Magyarországon is általánossá válik a távoktatás, akkor ez a képzési forma jelentős mértékben a távoktatásra akar építeni.

Nem tantárgyak, hanem (részben elmélet, részben gyakorlati) tantárgycsoportok vannak. A civilegyetemi diploma megszerzése csak akkor lehetséges, ha a kötelező és az ajánlott tantárgycsoportok bizonyos százalékából levizsgázott a hallgató.

Az alsómocsoládi-bükkösi képzésre elsősorban Somogy, Tolna és Baranya megyéből vártak jelentkezőket. A hallgatók a globális kulturális és gazdasági témák mellett a magyar társadalom, a demokrácia és az alkotmányosság kérdése-

ivel is megismerkedhettek, de a tematika részét képezte a személyiség- és családfejlesztés, a számítógép-kezelés, a médiafejlesztés és a természetgyógyászat, de mivel a civilegyetem a térségben csak 2 sikeres félévet zárt, így ezekre nem kerülhetett sor.

Sokan jelentkeztek a civilegyetemre, még többen érdeklődtek, de sajnos a képzés során sokan kimaradtak. Sokaknak jelentett gondot az utazás, annak ellenére, hogy az első félévben az alsómocsoládi falugondnoki szolgálat falubusza szállította a résztvevőket Bükkösdre, a második félévben a bükkösi falubusz vállalta az utaztatást Alsómocsoládra, ám aki nem a két települést összekötő útvonalon lakott, annak magának kellett megoldania az utazást. A képzés kéthetente szombatonként zajlott. Rohanó világunkban sokan küszködünk időhiánnyal, kevés idő – legtöbbször épp a szombat, vasárnap – jut a pihenésre, szórakozásra, családra, így mások időhiány miatt hagyták abba a civilegyetemet. Az alaptandíj relatív alacsony volt, félévente 10 ezer forint, ám többeknek éppen ez volt az, ami problémát jelentett.

A tanulság az, hogy bár ez egy nagyszerű formája a felnőttképzésnek, de nincs meg a „háttér”, vagyis a gazdaságnak meg kellene teremtenie a feltételeket ahhoz, hogy a felnőttek részt tudjanak venni hasonló képzéseken.

Az információs társadalom nyújtotta új lehetőségek a felnőttképzésben

Az emberiség rendelkezésére álló ösztudás a huszadik század végén évente megduplázódik. Vajon milyen szerepet kaphat ebben a folyamatban és a tanulás iránti egyre fokozódó igény kielégítésében a legkorszerűbbnek mondott kommunikációs eszköz, az Internet? Az Internet létrejötté óta szorosán kapcsolódik az oktatáshoz. Lehetővé teszi, hogy a hagyományos szakképzésben, továbbképzésben és felsőfokú oktatásban hiányt szenvedő területeken élők is korszerű ismeretekhez jussanak.

Magyarországon például a kis településeken élő fiataloknak a városiakhoz képest nagyságrendekkel rosszabbak az esélyei a hagyományos felsőoktatásban való részvételre a magas utazási és megélhetési költségek miatt, ugyanakkor a piacosodó távközlésnek köszönhetően a kommunikációs lehetőségeik már közel azonosak, így az Internet-alapú oktatás számukra kulcsfontosságú lehet.

Az információ- és kommunikációtechnológiák egy eddig ismeretlen utat nyitottak az oktatásban.

A személyi számítógép a '80-as években került be az oktatástechnikai kísérletek eszköztárába, a távoktatásban azonban a nagy kapacitású, olcsón sokszorosítható hordozóeszköz, a CD-ROM megjelenéséig csak korlátozottan volt használható. A számítógép elsősorban az interaktivitás lehetőségét jelentette, vagyis azt, ami a távoktatásból eddig a leginkább hiányzott. Amíg a távtanuló és az oktató számítógépét nem lehetett összekapcsolni, ez csak előre programozott interaktivitás lehetett. Megnyílt végre az út azon képzések előtt, amelyekben az oktatók és hallgatók személyes találkozásainak száma minimalizálódik. A számítógépes hálózatok terjedése új alapokra helyezheti az oktatást, és benne a távoktatást.

Az internetes eszközök technikai fejlődése 1996 körül érte el azt a szintet, amikor már valóban lehetővé vált az oktatási folyamat minden kommunikációs és interaktív mozzanatának megvalósítása a hálózaton keresztül. Tény, hogy az

internetezésre fordított idő növekedésével csökken a televíziózásra fordított idő. De míg a televíziózás passzív, az internetezés aktív-interaktív időtöltés.

Ahhoz, hogy egy évszázadok óta lényegében változatlanul működő egyetem az Internetre költözhessen, a hagyományos távoktatásban használt oktatási modell nem megfelelő. A cél az, hogy a távtanuló számára közel ugyanazt az élményt nyújtsa a kurzuson való részvétel, mint a tanteremben ülőknek. A multimédia alapú interaktív távtanulás során a fizikailag egymástól távol lévő diákok számára virtuális tantermet kell kialakítani a hálózat segítségével.

Miközben a távoktatás és egyetemi oktatás összemosódik, megjelenik egy újfajta oktatási szerveződés, mely kizárólag a virtuális közegben létezik, vagyis nem tartozik hozzá fizikailag létező, hagyományos oktatási tevékenységet folytató intézmény. Magyarországon a UNIWORLD virtuális Egyetem tesz kísérletet ilyen felsőoktatási szerveződés kialakítására.

Távtanulás

Manapság a távselekvések korát éljük. A modern telekommunikációs infrastruktúra segítségével egyre több lehetőségünk van arra, hogy napi teendőinket a világhálón keresztül intézzük. Lassacskán már-már ott tartunk, hogy távügyintézésel bonyolítjuk le dolgainkat, távtanulással szerzünk diplomát, foglalkozásunkat pedig távmunka formájában üzzük. Éppen ezért a kormány modernizációs programjában igen előkelő helyet kapott mind a távmunka, mind pedig a távtanulás. A vidék modernizációs programjában fontos szerephez jutottak a teleházak, amelyek az egészen kis települések lakóinak is lehetővé teszik, hogy a távmunkában és a távtanulásban egyaránt részt vehessenek.

Elsőként nézzük meg, hogyan határozta meg a Tihanyi Távoktatási Konferencia 1974-ben a távoktatás fogalmát: *„a távirányítás egyik sajátos módja..., amely a munka melletti tanulás körülményei között meghatározott, előírt és pontosan felépített ismeretek, gondolkodási és – korlátozottan – cselekvési műveletek elsajátítására – elsajátításra szerveződik, meghatározott követelmények teljesítése érdekében.”*²

Más megfogalmazásban: *„A távoktatás sajátos módszerekkel, eszközökkel és intézményi szervezettel különül el a régóta jól ismert és bevált hagyományos oktatási formáktól, amelyek „mellett” és „nem helyettük” kíván működni.”*³

Magyarországon számos levelező tagozat vagy annak megfelelő oktatási intézmény működik, de a szó fenti értelmében vett távoktatás még nem terjedt el, bár jelentős fejlődés előtt áll. Ez az a képzési forma, amely a legalkalmasabb a munka melletti, földrajzi helytől független tanulásra, és azokban az esetekben, amikor az anyagiak, családi körülmények vagy időhiány miatt kénytelen a hallgató a képzés „második útját” választani.

„A teleházak szerepe ebben egyrészt az lehet, hogy közvetíti a távtanulási lehetőségeket – képzés, továbbképzés, átképzés – az érdekeltekhez, másrészt kiszolgálja a távoktatók koordinációs és a tanulók ismeretszerzési, feladat megoldási tevékenységét. Az előbbi esetben például szervezi a részvételt, távkonzultációkat, fogadja az oktatási anyagokat, az utóbbiban pedig információkat szerez

² Zrinszky 183. p. illetve Felnőttoktatási Kislexikon. Főszerk: Csiby S. Bp. 1987. 243. p.

³ Kovács I. 42. p.

be, segít a dolgozatok technikai kivitelezésében, szükség esetén munkakörülményeket biztosít a számítógéppel támogatott tanuláshoz.”⁴

A teleház egy olyan lehetőség tehát, amelynek segítségével a szó: távoktatás értelmet nyerhet, életre kelhet.

Ma még kevesen ismerik fel ebben a praktikus oktatási formában rejlő hatalmas lehetőséget. A teleházak azonban a megfelelően képzett teleházvezetővel és munkatársakkal sokat segíthetnek a helyzet javulásában.

A tanulás, mint a kompetenciák megszerzésének lehetősége, a telekommunikációs eszközök segítségével szemléletessé, életszerűvé válhat. Nem alaptalan, hogy az új informatikai eszközök kezelésének elsajátítását „második alfabetizációként” emlegetik, és *funkcionális analfabétának* azt, aki nem tud számítógép segítségével kommunikálni. Az elektronizált oktatás egyik legnagyobb problémája a technika elfogadtatása tanárral és diákkal egyaránt.

Új szerepet kap a tanító is: nem „ismeretátadó”, hanem tanulásirányító, segítő, de mindenképp pótolhatatlan. Ugyanígy új szerep vár a tanulóra, a rendszer irányított elemére: maga alakítja ki tanulási szokásait, saját tanulási módszerét, azokat az eljárásokat, amelyek személy szerint neki leginkább megfelelőek és célravezetőek, egyéni időbeosztásának megfelelően.⁵ Mindezek egy új tanulási szituációt is teremtenek. A távoktatás hátrányai jórészt kiküszöbölhetők, és igazán eredményes akkor lesz a tanulási-tanítási folyamat, ha a távoktatás során az otthoni, egyéni tanulást kellő mértékben kombinálják kontakt (jelenléti, együttléti) szakaszokkal. A képzések során lehetőség van a tanuló és tutor közötti kommunikációra, illetve csoportos konzultációkra.

A tanulók célja e képzés esetében nem feltétlenül a második vagy harmadik diploma megszerzése, a megkezdett, de be nem fejezett tanulmányok folytatása, sokkal inkább a továbbképzés, szakirányú képzés. Éppen ezért a képzés legtöbbször be kívánja vonni a hallgató munkahelyi tapasztalatait is az oktatásba.

A számítógép és multimédia-rendszerek ismerője valószínűleg könnyebben boldogul majd a távoktatással. Van néhány korosztály, akik nemcsak, hogy nem idegenkednek az ún. médiatizált oktatástól, hanem esetleg szívesen is vennék igénybe ezt a képzési formát felnőttkorban, nyugdíjasként, kismamaként, munkanélküliként vagy épp munka melletti tanulásnál. Ők már lehet, hogy holnap átképzésre szorulnak... távoktatás keretében. Lehet, hisz Magyarországon az ezredfordulót követően a szakmaváltás gyakorisága feltételezhetően az eddigi átlagosan 1,5-2-ről az OECD által előre jelzett 6-ra emelkedik. E folyamat eredményeként a közeli években a 4 millió munkavállaló 15 százalékát kell évente átképezni, illetve biztosítani számukra az önálló, kötetlen tanulás-képzés lehetőségét. A felgyorsult társadalmi-műszaki változások, a továbbképzés súlya a képzési rendszeren belül: a „ma” alapvető jellemzői.

Baranya megyében sajnos nem találtam olyan teleházat, ahol valóban működne a távoktatás, viszont nagy esélye van annak, hogy a régió teleházaiban több helyen találkozhatunk majd ezzel a képzési formával. A Magyar Teleház Szövetség 2000. november 16-án Magyarhertelenden megtartott összejelentésén jelen volt a *pécsi Gandhi Gimnázium* két képviselője is, akik egy készülő projekt-

⁴ Gáspár M. – Takács M. 40. p.

⁵ Kovács I. 115. p.

jükhöz a teleházak segítségét kérték. 36 érettségizett roma fiatal számára két éves *oktatási szociális asszisztens képzést* szeretnének lebonyolítani, távoktatás formájában. Elképzelésük szerint az óvodákba, iskolákba, szociális ellátó helyekre, teleházakba bekerülő oktatási szociális asszisztensek tanácsaikkal, helyismeretükkel, kulturális és nyelvi jártasságukkal biztosítani tudják az intézmények és a roma családok közti kommunikáció fenntartását. Az alapfokú oktatásnak szüksége van olyan képzettségű szakemberekre, akik segítik a pedagógusok munkáját e tekintetben.

Az intézmény a teleházak szerepét az igényfelmérésen és a megfelelő személyek kiválasztásán túl elsődlegesen abban látja, hogy a 3 hónapos előkészítő kurzus során, amelynek célja a számítástechnikai ismeretek elsajátítása, számítógépes hozzáférést biztosítsanak a hallgatók számára, természetesen juttatás ellenében, másrészt az 5-6 hónapos gyakorlat ideje alatt a teleházak „ingyen munkaerőként” igénybe vehetik a tanulók segítségét.

A Tagozat megszavazta a Gandhi Gimnázium pályázatának támogatását, tehát, ha a pályázatuk nyer, az oktatási szociális asszisztensek a régió teleházaiban fogják elsajátítani a szakmájukhoz szükséges ismereteket. Kérdés, hogy vajon a roma fiatalok tanulási szokásaikból, szociokulturális helyzetükből adódóan mennyire lesznek képesek távoktatás formájában tanulni? Nem lenne-e jobb számukra egy intenzívebb, rendszeres, hagyományos nappali képzés?

Virtuális egyetemek

A UNIWORLD Teleház Nyelviskola kísérleti jelleggel angol nyelvtanfolyamokat hirdetett azok számára, akik úgy érzik, hogy rendszeres tanári felügyelet mellett önállóan is képesek tanulni számítógép segítségével. Ez a nyelviskola elsősorban a teleházak felhasználóit szolgálja, de jelentkezhettek azok is, akiknek környezetében ugyan nincs teleház, de (pl. iskolákon, főiskolákon, művelődési központokon keresztül) rendelkeznek a tanfolyamokhoz szükséges Internet-kapcsolattal és tananyaggal. Ez a nyelviskola ideális azok számára, akik szeretnének angolul tanulni, de nincs idejük vagy lehetőségük hagyományos szervezett tanfolyamon részt venni. A nyelvtanfolyamok révén a hallgatók felkészülhetnek a UNIWORLD angol nyelvű egyetemi kurzusainak elvégzésére is.

A programról konkrétan az alsómocsoládi teleház egyik munkatársával beszélgettem, aki maga is részt vett az oktatásban.

„Multimédiás CD-ROM-ról sajátíthattuk el a tananyagot, elsősorban egyéni tanulással, de szigorú tanári ellenőrzés mellett. Rendszeres számítógépes kapcsolatot tartottunk a tanárral, aki irányítónk, ellenőrzőnk és segítőnk volt az Interneten keresztül. Ezáltal nemcsak az angol nyelvet sajátíthattuk el, hanem egy újfajta tanulási stílust is. A tananyagot tartalmazó multimédia CD-ROM-okat a teleház biztosította számunkra

A tanfolyamon való részvétel feltétele volt egyrészt a minimális számítógépes és Internet-felhasználói ismeret, elsősorban az e-mail használat, másrészt az, hogy a hallgató rendszeresen hozzáférhessen multimédiás, Internet kapcsolattal rendelkező számítógéphez és rendelkezék önálló e-mail címmel.

A tanulásra fordított időt mi magunk határozhattuk meg. Állandó Internet-kapcsolatban álltunk a tanárral, e-mailben számoltunk be arról, hogy meddig

jutottunk a kijelölt feladatokkal, e-mailben adtuk le a házi feladatot, és így kaptunk visszajelzést a tanártól, hogy előző feladatokat jól oldottuk-e meg, illetve segítséget abban, hogy hogyan haladjunk tovább az anyagban. Ha a tanár úgy ítélte meg, hogy további gyakorlásra van szükség, plusz feladatokat adott, és természetesen minden egyéb, a tananyaggal kapcsolatos kérdéseinkre válaszolt e-mailben.”

A nyelvtanfolyamot 6-7 fő végezte el sikeresen. Ez egyben a nyelviskola módszertani kísérlete is volt a további munkához.

Sokan azt gondoljuk, hogy a távoktatás és a virtuális egyetem ellenkező végletek, holott a gyakorlatban inkább összemosódnak. A magyar és külföldi egyetemekkel együttműködést kialakító UNIWORLD hosszabb távon saját szakokat szeretne indítani. Egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy például egy szalatkai fiatal úgy szerez diplomát a University of California-n, hogy közben el sem hagyja Baranyát. Egy e-mail intejában Nyíri Kristóf, a téma nagy szakértője arra a kérdésre, hogy vajon elképzelhetőnek tartja-e, hogy nemcsak a posztgraduális képzések egy része, hanem az egyetemi alapképzés is a virtuális egyetemeken zajlik majd a jövőben, így válaszolt:

„Nemcsak elképzelhetőnek, de bizonyosnak is. Gondoljon a kemény tényekre. Először: nemcsak az USA-ban, de immár nálunk is félreismerhetetlen tendencia, hogy a középiskolát elvégző fiatalok, növekvő számban, előbb találnak maguknak állást – vagy akár: alapítanak céget! – s csak idővel tanulnak tovább. Vagyis a munka melletti tanulás uralkodó irányzattá válik – beleértve az első diplomához vezető tanulmányokat is. Másodszor: az új nemzedékek – nálunk is – egyre inkább az Internettel nőnek fel. Az a fiatal, aki gyerekkorától fogva megszokta, hogy önállóan, a számítógép-hálózaton át tájékozódjon, aligha fog tizennyolc éves korában visszamenni a középkorba, beülni egy dohos tanterembe, és az ősz professzortól meghallgatni azt, amit a világhálón akárhonnan, akármikor lehívhat... A szokásos ellenvetés ilyenkor: de mi lesz az eleven tanár-diák kapcsolattal? Nos: létrejönnek majd eleven *munkahelyi*, kollegiális, mester-tanítvány kapcsolatok. Húsz évet adok a teljes fordulatnak.

Tíz éven belül Magyarországon az Internet ugyanolyan elterjedt lesz, mint ma a televízió. Vagyis nemcsak a tehetősek férnek majd hozzá. Tíz éven belül a nyolcévesek mindannyian Internetezni fognak. Így azután húsz éven belül nem lesz tizenéves, aki ne a hálózaton át igyekezne magát továbbképezni. A mi dolgunk az, hogy akkorra találjanak is majd maguknak – magyar nyelven is! – megfelelően színvonalas tanulási környezeteket. Az egyetemeknek alighanem nagyon radikálisan át kell gondolniuk jövőbeli feladataikat.”⁶

Összegzés

Egy olyan gazdaság- és társadalomirányítás felé haladunk, ahol csak az tud élni a lehetőségekkel, aki birtokolja a modern technika támasztotta műszaki és információs ismereteket és eszközöket.

Az információs társadalom kérdése egyre inkább az országos figyelem középpontjába került, szinte minden stratégiai dokumentumban megtaláljuk már a

⁶ Herczeg Béla: Útban a virtuális egyetem felé (E-mai interjú Nyíri Kristóffal)

teleházakat. A Széchenyi Terv 3.2. pontja például Magyarországot, mint leendő „teleház-nagyhatalmat” említi a teleház mozgalom kiteljesedése révén. A teleház program ennek révén egyik kitörési pontként, kiemelt fejlesztési területként értelmezhető.

A magyarországi teleházak társadalom- és közösségszervező szerepet töltenek be, és a mozgalom tagjai is a fonó, majd a kultúrház utódjának tekintik őket: olyan helynek, ahol a falubeliek összegyűlnek, ahol a helyi kulturális élet zajlik.

Az információs társadalom talán legfontosabb alapsejtjeit teremtette meg ez a mozgalom.

Irodalom

- Gáspár Mátyás – Takács Mária: Építsünk teleházat! Kisfalvak kapcsolata a jövővel. Erdei Iskola, Magyar Teleház Szövetség, Csákbéreny, 1997.
- „Telekunyhók” a vidék fejlesztéséért: Hogyan építsünk tájékoztató állomást? Szakirodalmi Szemle (Felszerk.: Kovács Emőke, szerk.: Kovács Katalin) OSZK-KMK Bp. 1992.
- Kovács Ilma: Új út az oktatásban? A távoktatás Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Felsőoktatási Koordinációs Iroda Bp. 1996.
- Dr. Zrinszky László: A felnőttképzés tudománya. Bevezetés az andragógiába OKKER Oktatási Iroda Bp. 1995.
- Gáspár László: Bevezetés az emberi erőforrások elméletébe JPTE Pécs 1995.
- ÁTJÁRÓ Nemzeti Teleház Stratégia és Program 2000-2006 Összefoglaló áttekintés, 2000. szeptember, Teleház Kht.
- Heribert Hinzen – Koltai Dénes (szerk.): A felnőttoktatás jövője – a jövő felnőttoktatása JPTE FEEFI – Német Népfőiskolai Szövetség Bp., 1997.
- Tézisek az információs társadalomról Miniszterelnöki Hivatal, 2000. február
- A teleház-kísélet: A háló falun HVG 1998. május 15. 107. p.
- Nyíri Kristóf: Információs társadalom és nemzeti kultúra
- Teleházak és távmunka Magyarországon, Teleház Kht., 1999. október
- Herczeg Béla: Útban a virtuális egyetem felé (E-mai interjú Nyíri Kristóffal) Univerzoom, 2000. január 10.
- Turi László: Virtuális oktatás – valóságos trendek
- Bemutkozik az UNIWORLD: Világ egyetemei egyesüljetek! Pécsi Campus, 1998. február
- A nyitott szakképzés lehetőségei Magyarországon Kiss Péter munkaügyi miniszter által felkért tudományos testület jelentése a nyitott képzés és az információs technológiák szakképzésben való alkalmazásáról, 1997.
- Egyéb Internet-hozzáférések „teleház” címszó, illetve www.telehaz.hu cím alatt*

FILÓ CSILLA – KOLTAI DÉNES

Baranya megye kistérségeinek kulturális helyzete

Baranya Megye Kulturális Konceptiója

1999-ben Baranya Megye Közgyűlése az országban elsők között döntött arról, hogy a megye átfogó kulturális koncepcióját meg kell fogalmazni. A koncepció kidolgozásában a Pécsi Tudományegyetem TTK Felnőttoktatási és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézete partnerséget vállalt.

A koncepció megfogalmazásánál a kultúra tágabb, szélesebb körű értelmezésből indultunk ki, melyben a megye kulturális és művelődési almanachját és jövőképét igyekeztünk megfogalmazni. A koncepcióban elsősorban a regionalitás, a kistérségi szemlélet tudatosítására, a területileg és történetileg egymáshoz tartozó mikrorégiók kulturális örökségének (tárgyi, szellemi kincseinek számbavételének) együttes elemzésére, a civil szféra szerepének kiemelésére, továbbá a gazdaság és kultúra egymásra hatásának hangsúlyozására törekedtünk.

Az elmúlt évezred végén, 1999-ben, amikor e koncepciót kezdtük írni, újabb és újabb teóriákkal találkoztunk – és találkozunk ma is – emberi világunk milyenségéről, mind lokális, mind nemzeti, mind nemzetek feletti metszetekben.

Kérdéseket tettünk fel: milyen irányba haladunk, milyen célokat és fejlődési utakat követünk, mik mutatkoznak vonzó mintának, mik az elkerülendő akadályok, mi fenyegeti létünket, mi befolyásolja tudatunkat.

Az elmúlt évtizedek eseményei drámaian ecsetelték a világ társadalmi-gazdasági modernizációs fejlődés árnyoldalait, felvillantván atomkatasztrófák, nukleáris balesetek, bolygónk természeti erőforrásai kimerülésének képét, a társadalmi polarizáció erősödését, a társadalmakat összetartó normarendszerek végzetes meggyengülését.

A nyugati típusú társadalmi fejlődési minta egyszerre termel pozitív hatásokat, bővíti a jogok és javak körét, s vele párhuzamosan hoz létre beláthatatlan krízisekkel fenyegető mellékhatásokat.

Kultúrával, művelődéssel foglalkozó szakemberek szerint az egyre inkább globalizálódó gazdasági-technológiai, környezeti, politikai hatások közepette új gondolkodásmódra, újfajta észlelésre és látásmódra kell törekednünk valamennyiünknek, azaz új kultúrára van szükségünk, amelynek kulcsfogalmai a *kreativitás, a problémamegoldó képesség és az információ*.

A kultúra kérdésköre mindig felértékelődik a társadalmi fejlődési utak keresésekor, különösen így a harmadik évezred elején, hisz szerepe a folyamatokban ambivalensnek mondható: előmozdíthat, a fejlődés motorja lehet, ill. visszafoghat, lefékezhet.

Az elmúlt évtized modernizációs fejlesztési programjainak, projektjeinek darcai mögött nem egyszer a kulturális tényezők alábecsülése jelenik meg. Az egyoldalú gazdasági gondolkodás a mennyiségileg nem vagy nehezen mérhető, pénzben nem kifejezhető kulturális tényezők fontosságáról elfelejtkezik. A politikai-közigazgatási szféra „szektorpolitikáján”, a társadalmi élet területeinek felosztásán, klasszifikálásán, „dobozolásán”, s így az illetékességek kialakításán szintén megtörik a kultúra összetettsége. Ezért szükségszerű, hogy a XXI. század fejlesztési, beruházási programjai tartalmazzanak humán erőforrás-fejlesztési részelemeket.

A kulturális koncepció alapelvei és értékválasztásai

A társadalomirányító tevékenységek során figyelemmel kell lenni az életmódkultúra fejlesztésére, törekednie kell az életminőség szintjének emelésére, a természet „használatára”, a művi környezet, a munkakultúra, a társas-közösségi szféra, a közéleti nyilvánosság, és a szellemi kultúra terén. A kultúra összetettségének megfelelő minden metszetben kiemelten kell kezelni a más szektorokra vonatkozó döntések meghozatalakor a kulturális dimenziót, mert a kulturális fejlesztés emberi fejlődést eredményez mind individuális, mind közösségi értelemben.

Prioritásként a demokráciafejlesztést, az „aktív állampolgári tagság” elvet kell felvállalni, arra törekedni, hogy a köz ügyei ne nélkülözzék a lakosok és közösségeik aktív felelősségteljes részvételét.

Mindezeket régióinkra (megyéinkre) vonatkoztatva:

Törekedni kell arra, hogy a baranyai állampolgárok a saját életüket jobban uralhassák, az ehhez szükséges tudásokat, élményeket, műveltséget, kompetenciákat megszerezhessék, intézmények minőségi szolgáltatásaihoz, kínálatához szabadon hozzáférjenek.

Rendkívül fontos, hogy az innovatív felnőttoktatás, közösségfejlesztés, szociokulturális animáció professzionális gyakorlata meghonosodjon, kellő támogatást kapjon.

A megyei önkormányzatnak szem előtt kell tartani, hogy a kultúra fejlesztése Baranya versenyképességének fontos eleme (életmódkultúra / vonzó, sokszínű kulturális kínálat / kulturális turizmus / művelt és képzett munkaerő / kulturális médiapiaci jelenlét).

A kultúrafejlesztés szerepe a helyi, a regionális, a nemzeti, az európai s a világpolgári egyéni és csoportidentitások erősítésében döntő fontosságú. Feltétlenül támogatandó célokként határozhatjuk meg a kötődések kialakulását szolgáló hagyományőrzést, a kulturális örökség védelmét és hozzáférhetőségét, valamint a kulturális önkifejezést s a kreatív alkotókészség ösztönzését. Ezen kívül az önkormányzatnak el kell ismernie a szellemi alkotómunka és a művelődés autonómiáját.

Feladatát a feltételek megteremtésében való közreműködésben, az ösztönző rendszerek kimunkálásában, az információk közvetítésében, a szakmai tanácsadásban, a koordináló-animáló közreműködésben látja.

Cél: az életésélyek kulturális különbségének csökkentése is. Az önkormányzatnak törekednie kell a hátrányos helyzetű térségekben élők és különféle hátránytényezőkkel együtt élő társadalmi csoportok művelődési esélyeinek növelésére.

Különösen a térségi kommunikációs rendszerek fejlesztésre kell hangsúlyt helyezni, mind az új információs technológiák, mind az információs szolgáltatás szintjén, hogy ne rekesszük ki a hátrányos helyzetű települések lakosait azon tudásokból, amelyek kulcsszerepet játszanak az életésélyek mai alakulásában.

A kulturális szükségletek fejlődnek, ha a kulturális praxisban folyamatosan kielégülnek, s az új és új ösztönzések során továbbépülnek. Ezért a kulturális fejlesztési koncepció kiemeli a hosszú távú kulturális „piacépítés” célját, a felnövekvő generációk jó felkészítését iskolában és iskolán kívül az igényes életre és művelődésre. Ehhez a kulturális érték- és kondíciórendszer ösztönzése kell.

Baranya megye kulturális fejlesztési koncepcióját a kistérségi és központjai történelmi, művelődési tradícióira, természeti és épített környezeti adottságaira, meglévő kiemelkedő közművelődési értékeire, működő intézményrendszerére mint alapra kell ráépíteni. Annak összhangban kell lenni a már létező megyei területfejlesztési, valamint az idegenforgalmi és turisztikai koncepciókkal.

A megye, kistérségei, kistérségi települési központjai és Pécs Baranya évszázadok alatt felhalmozott kulturális értékeit gazdagítják, őrzik, közvetítik. A legerősebb centrális oszlop természetesen a megyei jogú város: Pécs, melynek ugyancsak van kistérsége, vonzáskörzete. A jól körülhatárolható, többnyire tájegységekhez igazodó kistérségek központjai nagy történelmi múlttal rendelkező régebbi (Mohács, Komló, Szigetvár, Siklós), vagy fontos közigazgatási, kereskedelmi, idegenforgalmi szereppel bíró újabb (Pécsvárad, Sásd, Szentlőrinc), vagy egészen fiatal (Bóly, Sellye, Harkány), vagy leendő városok.

Ezek többségében a kulturális intézmények jól vagy kielégítően működnek, folyamatos tevékenység folyik. Egyrészt a történelmi múlt, a néprajzi, nemzeti-ségi, népművészeti, polgári tradíciók, másrészt a természeti adottságok, harmadrészt az elmúlt évtizedekben a közművelődési intézmények szakmai bázisán létrejött, s a térségben legerősebb, magas színvonalú, a másokétól markánsan megkülönböztethető kulturális értékei alapján kaphatnak a térségközponti városok a megyei kulturális fejlesztési koncepcióban sajátos szerepet.

A kistáji központok mellett az idegenforgalmi, kulturális, népművészeti vagy más vonzerővel bíró kisebb-nagyobb települések is természetes alkotóelemei, részei a megye kulturális térképének, szerkezetének (Orfű, Abaliget, Dunaszekcső, Magyarlukafa, Mecseknádasd, Magyaregregy, Ófalu, Óbánya, Hosszúhetény, Nagynyárad, Zengővárkony, Villány stb.), ennek következtében a kulturális turizmus fejlesztését is mint prioritást, célul kell kitűzni.

A kistérségek helyzete Baranya megyében

A kistérségek kérdőíves felmérése, interjúk és a SWOT-analízis elkészítése után a következő megállapításokat foglalhatjuk össze:

A rendszerváltás után összeomlott a pécsi központú bányaiipari centrum, az állami támogatás beszűkült, a nemzeti kultúra baranyai értékeinek és intézményeinek a fenntartására egyre kevesebb összeg jutott.

Az apró-és törpefalvak önfenntartó képessége az elmúlt évtizedekhez képest jelentősen meggyengült, a kulturális intézményrendszer összeomlott, az önkormányzatok nem tudták felvállalni a működéshez szükséges pénzeszközök biztosítását. Igaz, hogy ez országos jelenség, de Baranya megyében ez a folyamat sú-

lyosabb örökséget hagyott a mai önkormányzatokra, mint az országban másutt. Probléma a megyén belüli kistárségekbeli történő migráció, ugyanis az elköltöző aktív lakosság helyébe szociális-kulturális-egészségügyi-gazdasági-politikai-kriminológiai gondokat komplexen hordozó lakossági rétegek települnek és ezzel a megyének egész településeket kell elgártania. Különösen jellemző ez a probléma az Ormánság területére, ahol a megyei munkanélküliségi ráta 30% felett van és néhány településen 90-95%-os mutatókat találhatunk.

A megye térsége a nemzetközi vasúthálózat nyomvonalához képest félperiferiális helyzetben van, a 6-os főközlekedési út pedig nem alkalmas európai szintű közlekedésre. A megye központja, de más mikroregionális centrumok eléréséhez a baranyai embereknek nagyobb időmennyiséget és anyagi eszközöket kell ráfordítani (a megyei távolsági buszközlekedésben az aprófalvak megközelítésére naponta egyszer esetleg kétszer van lehetőség), mint más szerencsésebb régiók lakosainak. A nyolc, megyei kistérség eltérő lét- és kulturális feltételekkel rendelkezik.

A szigetvári kistérség területi sajátosságából következik, hogy az elmúlt évtizedekben a dél-zselici somogyi települések lakosait is vonzotta. A mezőgazdasági nagyüzemi termelés, az arra épülő feldolgozóipar megszűnté okozza a térség nehéz helyzetét, a központ lassú erózióját és a magas munkanélküliségi arány tartós fennmaradását. Ezt súlyosítja a kistárségek-jelleg. Noha a települések 40%-ban van közművelődési intézmény, a fenntartásuk súlyos gondok közepette lehetséges, s várható a gyors leépítésük. E térségben található a Magyarludafai Néprajzi Műhely, amely országosan ismert és elismert alkotóház.

A pécsi kistérség a megye közepén helyezkedik el, tőle keletre pedig a komlói kistérség. A nagyváros közelsége és annak szellemi potenciájára támaszkodó önszerveződés foka magas, éppúgy, mint a pécsváradi kistérségben, ahol a német nemzetiség civil szerveződései számottevők. A vidék és a nagyváros viszonyában ma még a nagyváros érdekei érvényesülhetnek (fiatalok beköltözése Pécsre). E kistérségeket érintette leginkább a bányák bezárása, de itt a legerősebb az innovációs folyamat is. A „pécsi gyűrű” nemcsak agglomerációs övezet, hanem alvóváros, üdülő- és turisztikai központok rendszere, (Orfű, Abaliget) amely jó közlekedési, infrastrukturális lehetőségekkel vonzza a nagyváros lakosságát is. Ennek kulturális vetülete: meggondolandó a kultúra területének önkormányzati intézményekkel történő további erősítése, emellett hangsúlyt kell, hogy kapjon a közösség- és területfejlesztés, az önszerveződések támogatása. Komló térsége viszont még nem erősödött meg annyira, hogy a térség kulturális állapotán jelentősen változtatni tudjon. Az viszont jó előjel, hogy a térség kelet-mecseki részén hét község összefogásával falusi turizmusra specializálódott civil szervezet jött létre, amely nemzetközi tekintetben is jelentőssé vált, főként természeti adottságai révén.

A mohácsi kistérség a megye szerencsés, adottságaiban kedvező feltételeket hordozó területi egysége és a megye kistérségei között a felmérés alapján, a kulturális értékekben leggazdagabb terület. Bizonyos mértékben összevethető a siklói kistérséggel, ugyanis kulturális örökségben közel helyzetben volt a két régió a '90-es évtized elején, majd ami Mohácsnak kedvező (határátelölhelyek a közelben), Siklósnak hátrány lett, mert épp a déli „bevásárlóturizmus” hatásait nem

tudta feldolgozni a műemlékekben gazdag város. A siklói térségben a vállalkozások szokásosnál nagyobb aránya van külföldi kézben. A mohácsi térségben a gazdag, multikulturális, nemzetiségi (délszláv és német) hagyományok és intézmények, az új típusú kulturális szervezetek életképesek, a Siklós környéki önkormányzatok és kulturális szervezetek számára a tradíciók megtartása is gondot okoz. Siklós és Harkány környéke a borturizmusra, gyógyturizmusra, a máriagyüdi zarándokhely kulturális eseményeire számíthat, Mohács és kistérsége pedig a professzionális tudással rendelkező kulturális szakembereire, sokszínű nemzetiségére, és az általuk életben tartott hagyományörző civil szerveződésekre építheti a következő évezred kulturális piacát.

Sellye és Sásd kistérségeiben is sok hasonlóságokat találhatunk. Előregező falvak, elvándorló értelmiségiek, etnikai problémák, munkanélküliség, néhány falu, ahol a modern ipari és mezőgazdasági termelés is megjelenik, zsáktelepülések, rossz közlekedési viszonyok, gyenge hírközlési rendszer jellemzi a két kistérséget. A sellyei kistérséget viszont színesíti Felsőszentmárton, Drávakeresztúr és Drávastára horvát nemzetiségű lakossága és az általuk életben tartott hagyományörző civil szerveződések. A sásdi kistérség három megye határán nem rendelkezik domináns vonzáskörzettel, ugyanis a térség egy része Dombóvárhoz, egy másik része Kaposvárhoz, a harmadik része pedig Pécshez orientálódik. Ha ezt a területi sajátosságot képes lesz a mikrorégió kihasználni gyors pozitív területi és kulturális változásokat tudhat magáénak a térség.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a kistérségeink az új társadalmi-gazdasági-kulturális „adaptáció” rendkívül eltérő – minőségi és mennyiségi eltérésekkel jellemezhető – fokán állnak. A közösségfejlesztési, települési animációs feladatok meghatározásánál minderre figyelemmel kell lenni. A komplex térségfejlesztési programok részeként kell megjeleníteni a kulturális, a szociokulturális fejlesztést is, amihez a finanszírozási feltételeket meg kell teremteni.

A feladathoz kellő komolysággal, de pániktól mentesen kell közeledni, hogy falvaink is megmaradjanak, de ne kényezzenek „eltartott falvak”.

Belépés a tudásalapú és kommunikációs társadalomba

Az információs társadalom az öngerjesztő tudásgyarapodás társadalma, ahol a tudás a gazdasági érték legfőbb forrása s egyszersmind az a használati érték, amelynek előállítása a gazdaság legfőbb célja. Az információs társadalom viszonyai közepette a tudás jellege megváltozik: gyakorlatiassá, multimediálissá és transzdiszciplinárisá lesz. Megváltoznak ugyanakkor a tudás megszerzésének jellemző is: uralkodóvá válik az egész életen át tartó tanulás, ismét elhalványul a gyermek és a felnőtt közti éles – merőben újkori – fogalmi megkülönböztetés, a formális iskolai intézményeket pedig egyre inkább fölvaltják a nyitott művelődés virtuális környezetei.

Célok

Demokratikus élethez szükséges aktív, felelősségteljes, kreatív állampolgár nevelése, civil formák erősítése.

Lehetőséget kell teremteni a baranyai állampolgárok számára, hogy saját életüket jobban uralhassák, az ehhez szükséges tudásokat, élményeket, műveltséget,

kompetenciákat megszerezthessék, az intézmények minőségi szolgáltatásaihoz, kínálatához szabadon hozzáférjenek.

A helyzetelemzések során kiderült, hogy a meglévő kulturális intézményrendszer folyamatosan átalakul, demokratizálódik. Mivel az egyik legjobban önszerveződő megye az országban Baranya, a létrejövő civil szervezetek tevékenységének támogatása, erősítése fontos lenne.

Szükséges hatékony információs rendszer megteremtése. Az információ megszerzhetőségéből való kirekesztődés az életesély romlásához vezet, növeli a kulturális esélytelenséget. Számítógépen hozzáférhető naprakész információs rendszer létrehozásának céljából a településeken információs pontok létesítése a helyi feltételek alapján (pl. teleházakban, könyvtárban, iskolában stb.).

Lokális felnőttképzés, közösségfejlesztés

Szakmai tudással és kompetenciákkal rendelkező lakosság kiképzése iskolarendszerű és azon kívüli felnőttképzés keretein belül a felzárkózás, szintentartás, fejlődés céljából. Helyi szinten a lakosság együttműködésének javítása, a hátrányos helyzetű rétegek leszakadásának megakadályozása.

Kapcsolatrendszerek erősítése, új kapcsolatok generálása

A különböző szinteken (megyén belül, kívül; megyék között; régiók között; nemzetek között) szektorközi kapcsolatok kiépítése; a kulturális vonzerő megőrzése. A regionális együttműködések (Alpok–Adria Munkaközösség, a Duna Menti Tartományok, s az Európai Régiók Gyűlése, a Duna–Dráva–Száva Eurorégió) munkacsoportokat működtetnek a kultúra, a tudomány, a nők, az ifjúság, a kisebbségek, a sport, a történelmi központok, a könyvtárak, a média és a szociális kérdések stb. területein, amelyek mind potenciális lehetőségeket jelentenek Baranya megye bekapcsolódására, saját érdekeinek megjelenítésére a külső források együttes igénybevételére. További fejlesztést igényelnek a bilaterális kapcsolatok.

Az Európai Unió kulturális programjai is ösztönzik a partnerség elve alapján szerveződő kulturális projekteket, cserekapcsolatokat, együttműködő hálókat teremtését.

A meglévő intézményrendszer megerősítése

A meglévő megyei fenntartású intézmények megtartása, módszertani funkciójuk, látens funkcióik (gazdasági, szociális, szociokulturális stb.) megerősítése, hivatalos funkcióvá tétele. A diszfunkcióiktól meg kell szabadítani az intézményeket, amelyek legyenek nyitottak más szervezeti formák felé.

A kistérségi szerveződések elindultak – hasznos lenne tehát kistérségi kulturális háló létrehozása, a multiplikátor funkció integrálása, kistérségi specifikumoknak megfelelő fejlesztési tervek támogatása.

Forrásteremtés

A pénzügyi gondokkal küzdő települési önkormányzatok, művelődési intézmények, civil szervezetek kirekesztődnek az országos és nemzetközi pályázatokból önerő hiányában. Számukra szükséges lenne e hiányt pótolni.

A művészeti élet támogatása

Szükséges a Baranyában élő és tevékenykedő hivatásos és amatőr művészek, művészcsoportok támogatása, bemutatkozási lehetőségek biztosítása számukra.

Életmódkultúra-fejlesztés, az életminőség szintjének emelése.

Törekvés az életminőség szintjének emelésére, a természet „használatában”, a művi környezetben, a munkakultúrában, a társas-közösségi szférában, a közéleti nyilvánosságban és a szellemi kultúrában.

A lokális, a regionális, a nemzeti, az európai, a világpolgári egyéni és csoportidentitás erősítése.

A kötődések kialakulását szolgáló hagyományőrzés, a kulturális örökség védelme, hozzáférhetősége, valamint a kulturális önkifejezés, és a kreatív alkotóközösség ösztönzése.

Hosszú távú kulturális „piacépítés”.

A felnövekvő generációk jó felkészítése iskolában és iskolán kívül az igényes életre és művelődésre.

A megyei kulturális turizmus erősítése

A megyében fellelhető kulturális értékek jobb kihasználása érdekében szükség van egy egységes idegenforgalmi és kulturális kínálati rendszer kialakítására, amelyben tevékeny szerepet kell, hogy vállaljanak a helyi művelődési intézmények és civil szerveződések is.

A nemzetiségek, etnikumok helyzetének erősítése

A megyének szerepet kell vállalnia abban, hogy az itt élő kisebbségek megőrizhessék hagyományait, kultúrájukat, átadhassák a felnövekvő generációnak, ezáltal Baranya megőrizhesse soknemzetiségű jellegét.

Megfontolandó, hogy miként lehetnek e program részesei a térségi területfejlesztési társulások, amelyeknek száma mára jóval meghaladja a statisztikai kistérségek vagy városok körüli vonzáskörzetek számát. Úgy tűnik ezek már jelzik a mikrorégiók létrejöttének lehetőségét. A megyei szakmai szervezetek (pl. Pécs-Baranyai Kulturális Szövetség) bevonása is feltétlenül indokolt a térségeink kulturális fejlesztésébe.

Nem lehet a kulturális fejlesztési programot a személyi és tárgyi feltételek, valamint anyagi ráfordítás nélkül megvalósítani. Az utóbbi évtizedben a racionalizálások, a létszámleépítések, a reálértékben évről évre csökkenő költségvetések még a jól működő intézményeket is nehéz helyzetbe hozták. Ezért nagy a valószínűsége annak, hogy a nagyobb városokat kivéve (de lehet, hogy azokban is) újabb státuszra is szükség lesz!

Rendkívül fontos, hogy a közművelődési intézmények és a civil szféra által megteremtett helyi kulturális élet, a közösségi értékek fennmaradjanak, sőt fejlődjenek. Nem lenne jó, ha a fejlődés iránya a látványos, idegenforgalmi szempontból érdekes tevékenységek irányába vinné el a szereplőket, s netán a jövőben egy-egy intézmény népiünnepélytől népiünnepélyig vagy nagyrendezvénytől nagyrendezvényig vegetálna. Ezért nagyon kell figyelni az arányokra: meg kell őrizni a háttértevékenységeket/műhelymunkát.

A kultúrát a megyei önkormányzat önmagában nem tudja fejleszteni, ehhez sem erőforrásai, sem eszközei nem elegendőek, de tud teremteni egy olyan együttműködő közeget, amelyben az egyes érdekeltek megtalálják saját feladataikat, esélyt kapnak a kitűzött céljaik elérésére, és felismerik közös érdekeiket.

Az együttműködő partnerek megtalálása és megnyerése a megye kultúrafejlesztéséhez az a kiemelt feladat, amelynek eredményes végrehajtása révén a megyei önkormányzat önműködővé teheti a programot.

VIDA SZABOLCS

Kétkedések víg(?)játéka Az EU csúcstalálkozója Nizzában

Bevezetés

1993. november 11-én életbe lépett a „Szerződés az Európai Unióról”, közkeletűbb nevén a *Maastrichti Szerződés*, s ezzel megszületett az *Európai Unió*. A Szerződés révén sajátos, ún. „3 pilléres” szerkezet jött létre, melyek együtt alkotják az Uniót:

Európai Közösségek (ESZAK, EURATOM, EK)

Közös kül- és biztonságpolitika

Bel- és igazságügyi együttműködés.

A Maastrichti Szerződés hatalmas jelentőségű lépés volt az európai integráció történetében. Azonban a tagállamok a Szerződés aláírásakor nem voltak biztosak abban, hogy milyen következményei lesznek az új rendelkezéseknek, s nem látták előre azt sem, hogy az új rendszer hogyan fog működni. Ezért már a Szerződésben benne foglalták, hogy *1996-ban* kormányközi konferenciát hívnak össze annak esetleges módosítására. Ezt a konferenciát Torinóban tartották meg, de a tárgyalásokat végül csak 1997 júniusában sikerült lezárni, már *Amszterdamban*. Ennek eredményeként kidolgozták az EU új, kibővített alapszerződését, az *Amszterdami Szerződést*.

Az általános értékelések szerint az Amszterdami Szerződés jelentősége elmaradt a várakozásoktól, mivel az intézményrendszer hatékonyabbá tételéhez, illetve az Unió további bővítéséhez szükségesnek látszó kérdésekben nem született kielégítő eredmény. A legnagyobb horderejű és a legkeményebb kompromisszumokat igénylő kérdéseket elhalasztották, s az unió előtt álló legnehezebb döntéseket lényegében elnapolták. Ezért már az Amszterdami Szerződés életbelépését követően alig egy hónappal rendezett kölni csúcstalálkozón a tagállamok úgy határoztak, hogy 2000. első felében újabb kormányközi konferenciát hívnak össze, melyet a tervek szerint 2000. végéig lezárnak, és amelyen döntenek a szükségesnek ítélt intézményi reformokról.

Előzmények

Erre a csúcstalálkozóra, melyet mintegy tíz hónapos előkészítő tárgyalás-sorozat előzött meg, 2000. december 7-11. között került sor a franciaországi *Nizzában*. A rendezvényt óriási várakozás előzte meg: sikere esetén a „nizzai maraton” a legjelentősebb hatású eseménnyé válhat a maastrichti csúcserkeztet óta, egy esetleges kudarc viszont akár évekkel is késleltetheti az Unió reformját, s így a bővítést is.

A tanácskozásnak kettős mandátuma volt: egyrészt az Amszterdamban elmaradt intézményi reform végrehajtása, s a döntéshozatal felgyorsítása, másrészt a szervezetet képessé tétele eddigi történetének legnagyobb mértékű kibővítésére. Míg kilenc évvel ezelőtt az akkori Európai Közösség politikai és gazdasági unióvá alakításáról határoztak a tagországok képviselői, addig most ehhez a nagyarányú bővítéshez kellett megteremteni az intézményi feltételeket; mégpedig úgy, hogy az integráció majd 27 vagy később akár még több – *gazdasági fejlettségét, szociális-kulturális hagyományait tekintve igencsak különböző* – tagországgal is működőképes maradjon. Mindezt ki kell egészítenem azzal, hogy az EU vezető kormányfői már nem kötődnek olyan mértékben az unió kibővítéséhez, mint elődeik (pl. Francois Mitterand és Helmut Kohl); *Lionel Jospin, Gerhard Schröder, de Tony Blair* se az a „szenvedélyes européer” – ők inkább szárazon és szkeptikusan a hasznot mérlegelő politikusok.

Az előjelek egyáltalán nem voltak kedvezőek. Pár nappal a csúcstalálkozó kezdete előtt alig akadt olyan vitapont, melyeknek a végső kimenetele megjósolható lett volna. *Romano Prodi*, az Európai Bizottság elnöke 2000. november 30-i nyilatkozatában még azt mondta, hogy a nizzai csúcs előkészítő tárgyalásai „megfeneklettek”. „Jelenleg nincs olyan kérdés, amelyben megállapodtunk volna” – mondta 3 nappal (!) a csúcstalálkozó kezdete előtt *Hubert Védrine* francia külügyminiszter. „Természetes, hogy az utolsó pillanatig folynak az egyeztetések” – ismertette a magyar kormány hivatalos álláspontját *Horváth Gábor* külügyi szóvivő, reagálva a kedvezőtlen hírekre.

Végeredményben ki lehetett jelenteni, hogy az összesen mintegy 330 órányi előkészítő tárgyalás sem bizonyult elegendőnek arra, hogy kibontakozzanak a mindenki által elfogadható megoldások körvonalai a legfontosabb kérdésekben.

Megnyitó – a csúcstalálkozó témái

A francia elnöki szóvivő a hivatalos megnyitón (december 7-én délelőtt) a közös felelősség szellemében folytatandó munkára szólította fel a tagokat. „*Átfogó, kiegyensúlyozott, teljes, hatékony és hiteles megállapodásra van szükség*” – fogalmazott a szóvivő –, „*mert az Európai Unió szavahihetősége a tét*”.

A nizzai csúcstalálkozó témái:

A biztosi helyek újraszűlyözése az Európai Bizottságban

A kibővülő Unió „kormányára” működésképtelenné válhat, ha mindenkinek jut egy bizottsági tagsági hely, ezt a rendszert tervezték tehát megszüntetni. A „kicsik” nem akarták ezt elfogadni, mert félték, hogy a „nagyok” nélkülük hoznak majd fontos döntéseket.

A szavazatok újraszűlyözése a Miniszteri Tanácsban

A népesebb tagállamok javára akarták újraosztani a szavazatokat, ezt természetesen a kicsik szintén elleneztek.

Minősített szavazattal hozott döntések kibővítése

Eddig a döntések mintegy kétharmadát hozták így, ezt újabb ötven területtel tervezték kibővíteni, de körülbelül húsz kérdésben sok tagállam félt lemondani vétőjogáról.

„Kétébességes Európa”

A megerősített együttműködés elve szerint egyes országok szorosabb integrációt folytatnának másoknál. Ezt már előre láthatóan támogatták még az eddig szkeptikus, Nagy-Britannia vezette északi országok is.

Védelempolitika

Az EU gyorsreagálású hadtestét kívánták újabb elemekkel kiegészíteni

Jogok chartája

A kötelező erővel nem bíró, alapjogokat lefektető európai jogok chartáját az euroszeptikus államok – Nagy-Britanniával az élen – ellenezték, mert féltek, hogy egy későbbi európai „szuperállam” alkotmányának alapjául szolgálhat.

Szociális kérdések

A jogok chartájához hasonlóan ellenezte több ország, nemzeti önrendelkezését félve.

A legfontosabb négy kérdés közül az első háromban szinte semmilyen egyetértés nem volt. Ezek a kérdések alapját képezték annak a reformcsomagnak, amely nélkül nehezen képzelhető el a bővítés. A másik három kérdés fontossága ebből a szempontból lényegesen kisebb. A kompromisszum nem csak azért látszott nagyon távolinak még ekkor, mert a saját nemzeti szuverenitásából kellett feláldoznia valamennyit minden kormánynak, hanem mert a fent említett 3 fő vitapont szorosan összefügg egymással. Vegyük most ezeket sorra!

A 3 legfontosabb témakör és a tervezetek

1. Az Európa Bizottság nagysága és összetétele:

Az Európa Bizottságot felfoghatjuk az EU „kormányaként”. Az EB elvileg szupranacionális („nemzetek feletti”) intézmény, azonban minden tagállam képviselteti magát benne az általuk delegált főbiztosokkal („kvázi miniszterekkel”). Jelenleg a 4 nagy tagállam -Németország, Franciaország, Nagy-Britannia és Olaszország- 2-2, a kisebbek 1-1 főbiztost delegálhatnak a Bizottságba. Így a testület taglétszáma jelenleg 20 fő. Azonban ha az unió végül a jelenlegi 15 helyett 27 tagállama lesz, akkor nemcsak az lesz tarthatatlan, hogy egyes országok 2 főbiztost delegáljanak, hanem az is, hogy mindenki egyet, hiszen az még így is túl nagy „EU kormányt” eredményezne túl nagy apparátussal. Ebben a kérdésben azonban legalább körvonalazódni látszott egy esély a kompromisszumra. A tervezet jellegzetesen halogató EU-megoldásként jelentkezett: eszerint a mandátumát 2005-ben kezdő Bizottságba még minden tagállam delegálhatna egy-egy főbiztost, (tehát innentől kezdve a nagyobb államok lemondanának a második emberükről), 2010-től kezdve azonban csökkentett létszámú, rotációs elven felálló Bizottság működne.¹

2. A szavazatok újraszűlyözése a Miniszteri Tanácsban:

Először is tisztáznunk kell, hogy mit jelent a „minősített többségi döntés” fogalma. A minősített, súlyozott többséggel való szavazás (*QMV – Qualified Majority Voting*) megnövelné a nagy területű és lélekszámú EU tagországok szavazati súlyát – természetesen a kicsik rovására. Nizza előtt a 4 nagy államnak 10-10

¹ Magyarország már bejelentette, hogy igényt tart egy posztra az EU kormányában

szavazat járt a Miniszterek Tanácsában -az EU legfőbb döntéshozó szervében-, míg a legkisebb Luxemburnak 2. A Tanács döntéseit általában az előbb említett minősített többséggel hozzák, s ehhez eddig 62 szavazat kellett az összesen 87-ből.

A szavazatok számának területi és lakossági arányhoz való közelítéstől azonban nemcsak a kisebb országok ódzkodtak: ilyen alapon pl. a hagyományos *német-francia hatalmi egyensúly* is felborulna, hiszen Németország lélekszáma 23 millió fővel múlja felül Franciaországét.² Nem csoda, hogy Franciaország sietett kijelenteni, hogy a 4 nagynak az EU Miniszteri Tanácsában egyforma szavazati súllyal kell rendelkeznie.

3. Minősített szavazattal hozott döntések kibővítése az egyhangú döntések rovására

Az unió jelenlegi döntéshozatali mechanizmusának története alapvetően még a „*Hatok Európájáig*” (Európai Gazdasági Közösség) nyúlik vissza. Az EGK akkori válságát oldotta fel *1966 januárjában* az ún. *luxemburgi kompromisszum*. Ennek értelmében Franciaország (az akkori válság kirobbantója) elfogadta, hogy a Tanács döntési mechanizmusában alkalmazzák a minősített többség elvét, ami a nemzetek feletti jelleget erősítette (ez volt az „*egyét nem értés egyezménye*”). Ennek fejében viszont a többi tagállam elfogadta, hogy olyan esetekben, amikor valamelyik tagállam bejelenti, hogy „*létfonosságú nemzeti érdekei*” forognak kockán, akkor nem alkalmazható a többségi szavazási elv³.

Az akkoriban még csak 6 tagállamra szabott döntéshozatali rendszer már ma, a 15 tagú közösség esetében is alig-alig működőképes. Nem nehéz elképzelni, hogy mekkora esélye lenne ennek a mechanizmusnak 27 ország esetén...

Az uniós alapszerződés ma még 73 ügyben, a döntési témakörök mintegy 20%-ban egyhangú szavazásra kötelezi a Miniszteri Tanácsot, azaz csak konszenzusos határozat születhet az ide tartozó ügyekben. Mindez többek véleménye szerint a majdani jelentősen kibővült EU-ban *döntésképtelenséghez* vezethet, és ebből kifolyólag hosszú távon megrekesztheti az integrációs folyamatot. A portugál, majd a francia EU elnökség a csúcsertekezlet előtt 47 olyan ügyet írt össze a fentiek közül, amiben elképzelhető lenne a minősített többségi döntésre való áttérés.

Azonban -bár mindenki számára világos, hogy a nemzeti vétózás nem a jövő útja- minden jelenlegi tagországnak van néhány olyan területe, ahol a vétójogot fenn akarja tartani magának; magyarán általában elfogadják a többségi szavazást, néhány kérdésben viszont nem.

Különösen *5 kulcsfontosságú szabályozási területen* ragaszkodik vétójogához egy vagy több tagállam. Az *adórendszer* a briteknek, az íreknek és a svédeknek tabu téma, a *társadalombiztosítás* a dánoknak, a briteknek és a németeknek, a

² Itt fontosnak tartom kiemelni, hogy nem alapvetően német-francia ellentétről van szó: a nagy EU-országok elsősorban abban érdekeltek, hogy a minősített többséggel való szavazással szükség esetén le tudják szavazni a kicsik esetleges koalícióját, azaz az erősek akarata érvényesüljön az EU-ban.

³ „Ha a Bizottság javaslata nyomán többségi szavazással kellene dönteni egy olyan kérdésben, amely egy vagy több tagállam számára létfonosságú, akkor a Tanács tagjai a Közösség és a tagállamok közös érdekeit figyelembe véve, ésszerű határidőn belül olyan megoldást keresnek, amely minden tagállam részéről elfogadható” – idézet a luxemburgi kompromisszum szövegéből

menekült- és bevándorlás-politikában a franciák és a németek nem engednek a vétőjogukból (*erről mi pontosan tudjuk, hogy mit jelent... -V. Sz.*), a *kereskedelempolitika* Franciaországban „nemzeti sorskérdés”, a *regionális támogatásokról* szóló szavazás egyhangúságának megőrzéséért pedig a spanyolok és a portugálok küzdenek.⁴

Összefoglalva tehát megállapíthatjuk, hogy ezen a téren mindenki elegánsan engedékeny, amíg nem a számára létfontosságú kérdésekről van szó, akkor azonban rögtön nemzeti érdekeit tolja előre ahelyett, hogy a kompromisszumkész-ségükéről tenne tanúbizonyságot.

A csúcstalálkozón történtek részletei

A nizzai csúcsertekezlet végül az EU eddigi történetének leghosszabb ilyen jellegű találkozója lett. A *2000. december 07-én*, csütörtökön délben kezdődött találkozó nemhogy szombaton nem fejeződött be, ahogy tervezték, de még vasárnap sem tudtak a jelenlevők megegyezésre jutni a „Nizzai Szerződésről”. A végső alku hosszas egyeztetések és viták⁶ után *december 11-én*, hétfőn hajnali fél ötkor kötötték meg, s ezzel lezárult a mintegy 90 órás, gyakorlatilag egybefolyó tárgyalássorozat.

A csúcsertekezleten az EU átszervezte önmagát: minden eddiginél nagyobb hatalmi átalakítást hajtottak végre a résztvevők, és minden eddiginél bonyolultabbá tették a szervezetet, hogy az minden eddiginél több tagot fogadhasson be. „*A nizzai csúcsertekezlet az EU alakját átformáló eseményként kerül be az európai történelembe*” – jelentette ki *Jacques Chirac* francia köztársasági elnök. Más politikusok és megfigyelők kudarcról beszéltek, ismét mások az „*egy lépés előre, két lépés hátra*” kifejezéssel jellemezték a csúcst, s vannak, akik szerint a Nizzai Szerződés egyetlen előnye, hogy egyáltalán megszületett.

Mindegyik megállapítás igaz lehet, attól függően, hogy ki és milyen szempontból végzi az értékelést.

Az Európai Tanács ülése három részből állt:

- I. az Alapvető Jogok Európai Chartájának ünnepélyes kihirdetése
- II. az aktuális politikai kérdések áttekintése
- III. a Kormányközi Konferencia lezárása.

I. Az Alapvető Jogok Európai Chartájával kapcsolatban a vita arról folyt, hogy az bekerüljön-e a közösségi joganyagba. A dokumentumot a Parlament, az Általános Ügyek Tanácsa és a Bizottság előzőleg már jóváhagyta, Nizzában azonban csak *ünnepélyes kihirdetésére* került sor és nem a törvénybe iktatására. Döntés arról született, hogy a Charta státuszáról a Nizza után megtartandó kormányközi konferenciának kell majd határoznia.

II. Az aktuális kérdések⁷ megvitatása is gyorsan és problémamentesen lezajlott.

⁴ Kocsis Györgyi: EU csúcs Nizzában. Brüsszel, 2000. december

⁵ Szombaton este Schröder német kancellár azt nyilatkozta, hogy neki még 2 váltás tiszta inge van – ekkor már lehetett sejteni, hogy maratoni hosszúságú csúcstalálkozóra lehet számítani.

⁶ Vasárnap éjfél előtt még a tárgyalások felfüggesztésére is sor került, mert a kisebb tagállamok elfogadhatatlannak tartották az elnökség akkori tervezetét a szavazatok újraelosztásáról.

⁷ Közös biztonság- és védelmi politika, diákok mobilitása, e-Europe akcióterv, európai kutatási térség, Lámfalussy-jelentés, élelmiszerbiztonság, Galilei program, klíma, fenntartható fejlődés stb.

E kérdéskörben, politikai prioritásként tárgyalták a **bővítést** is. A csúcserkezlet jóváhagyta a Bizottság stratégiáját a csatlakozási tárgyalások ütemezésére a *következő 18 hónapra*, beleértve a “menetrendet” és az érvényes alapelveket (*differenciálás, egyéni érdek, felzárkózási lehetőség*) is. Az Európai Tanács elismerte, hogy ez a stratégia a Nizzai Szerződés tervezetében szereplő intézményi reformokkal megfelelő alapot teremt a bővítésre, és megerősítette, hogy az EU 2002 végére készen fog állni új tagok felvételére. A kormányfők itt első ízben utaltak a bővítés első hullámának időpontjára: nyilatkozatukban szerepel ugyanis egy olyan mondat, hogy az elsőként csatlakozó tagjelölteket az EU már ott szeretné látni a *2004-ben* esedékes európai parlamenti választásokon. További konkrét részletek 2001 júniusában a *göteborgi csúcstalálkozón* várhatók.

III. A kormányközi konferencia napirendjén az alábbi témák szerepeltek:

- Megerősített együttműködés
- Az Amszterdami Kormányközi Konferencián megoldatlanul maradt 3 kérdés⁸
- A Nizza után megtartandó Kormányközi Konferencia témái.

III/1. A megerősített együttműködésben való részvétel szabályai Nizzában egyszerűsödtek. Megállapodás született arról, hogy az úgynevezett *megerősített együttműködés mechanizmusa* alkalmazható lesz az unió mindhárom pillérében, tehát a *gazdasági területek* mellett a második pillért alkotó *közös kül- és biztonságpolitikában*, valamint a harmadik pillér esetében is: a *bel- és igazságügyekben*⁹.

Elindításához legkevesebb nyolc tagállam részvételére lesz szükség, az együttműködésnek nyitottnak kell maradnia a többi tagállam előtt is, amelyek viszont nem vétőzhatják meg az elindítását.

III/2. A legnehezebb, a legtöbb vitát és ellenérzést kiváltó napirend kétségkívül az Amszterdamban nyitva maradt **három intézményi kérdés** megoldása volt. Kompromisszumkészségről a tárgyalásokat koordináló francia elnökségnek illett volna példát mutatnia. Párizs azonban úgy gondolta, hogy ez az *utolsó lehetőség*, amikor a német újraegyesülés és az EU folytonos bővülése miatt az egyre zsugorodó *európai dominanciáját* bebetonozhatja. A tárgyalások során mindent ennek a szempontnak rendelt alá, s ezzel komolyan veszélyeztette a nizzai alkut¹⁰.

III/2.1. A minősített szavazási eljárást 35 területre sikerült kiterjeszteni. Ez akár jó arány is lehetne, tekintve, hogy a Bizottság 68 területet javasolt. Ha viszont ehhez hozzáteszünk, hogy viszonylag jelentéktelen politikai területekről van szó, lényeges kérdésekben – *kereskedelem, bizonyos szolgáltatások, menekültügy, vízümpolitika, adó, határokon átnyúló szociális biztonság, továbbá a szegényebb tagországoknak nyújtandó állami segítség* – viszont fennmaradt a **nemzeti vétő**, akkor a végeredmény már korántsem ad alapot az örömrre. Fogalmazhatunk úgy is, hogy a várt mennyiség megszületett, a várt minőség azonban nem. Ugyancsak figyelemre méltó, hogy míg a minősített többség eléréséhez szükséges szavazatok arányát felemelték, a blokkoló, vagyis a döntés elfogadásá-

⁸ Minősített többségű szavazás kiterjesztése a vétőjog rovására, a szavazatok újraszűlyözése a Tanácsban, továbbá a Bizottság nagysága és összetétele.

⁹ Nagy-Britannia vétője miatt azonban katonai területekre nem terjedhet ki

¹⁰ „Chirac úgy viselkedett, mint az a házigazda, aki először a saját poharát tölti tele” – írta a Stuttgarter Zeitung.

nak megakadályozásához szükséges kisebbségi szavazatok arányát leszállították (bővebben lásd a III/2-es pontban).

A vétőjogokkal kapcsolatban el kell mondani, hogy több ország magatartása oda vezetett, hogy a közérdekkel szemben tartóssá tudták tenni a *szuverén nemzeti érdek tartósítását* – s ez eleve ellentmond az integráció alapeszméjének.

Nagy Britannia pl. ragaszkodott vétőjogához az adó- és társadalombiztosítási ügyekben, a *franciák* pedig kitartottak többek között amellet, hogy „a kulturális és audiovizuális szolgáltatásokkal” kapcsolatos kereskedelmi tárgyalások eredményét megvétőzhassa, ha az számukra nem megfelelő. Főként a *németek* nyomása miatt ki kellett venni a lehetséges többségi döntések köréből a bevándorlás- és menedékpolitikát¹¹. Végül, de egyáltalán nem utolsó sorban vegyük *Spanyolország* esetét, amely hozzáállása hazánkra nézve is fontos, sőt, megkockáztatom: életbevágó jelentőségű döntést eredményezett. A spanyolok ugyanis *-Portugália* és *Görögország* támogatásával a hátuk mögött- nagyon nem szeretnék, ha az EU strukturális és kohéziós alapjait¹² a bővítések után az új, és az EU átlaghoz képest elmaradott fejlettségű területek felzárkóztatására fordítanák elsősorban.

Jose Maria Aznar, a spanyol miniszterelnök ennek érdekében elérte, hogy ezeknek az alapoknak a felhasználásáról 2007-ig vétőjoggal rendelkezzenek.

A határidő jelentősége pedig abban rejlik, hogy az EU, amelynek 2006-ban kell újra döntenie az alapok elosztásáról, majd kénytelen lesz a spanyolok érdekeit messzemenőkéig figyelembe venni.

A többségi szavazás kiterjesztésének lényegi sikertelensége felnagyítja a korábban már részletezett *megegyezett együttműködés elvét*, amely alapján a tagállamok kisebb csoportjai a többiekénél nagyobb sebességgel haladhatnak előre az integráció útján, ha nem akarnak a lassabbak vagy az óvatosabbak miatt várakozni.

III/2.2. A Tanácson belüli szavazatok újraelosztása jelentette a csúcstalálkozó *legnehezebb* témáját, időnként súlyos krízishelyzettel fenyegetve. Tény, hogy szinte lehetetlen volt olyan formulát találni, amely mindenki melegegésére szolgálhatott volna. Azonban azt is látni kellett, hogy a vita nem is objektív kritériumokról folyt, hanem inkább a nagyobb politikai hatalom demonstrálásáról. A fő kérdés az volt, hogy milyen módszerrel lehet a nagy országoknak többséget szavazatot juttatni úgy, hogy azt a többi tagállam még el tudja fogadni.¹³

A hosszas, szinte „késhegyre menő” vita során a tagállamok az elnökség több javaslatát is elutasították, míg végül *Belgiumon* kívül lassan mindenki megtalálta a számítását. Belgium fő problémáját az okozta, hogy egyel kevesebb szavazatot kívántak juttatni neki, mint *Hollandiának*¹⁴ – azonban hétfő hajnalban feladta ellenállását, s cserébe azt kapta, hogy a Tanács ülései Brüsszelben lesznek azt követően, hogy a tagországok száma túllépi a 18-at.

¹¹ Aczél Endre: Nizza után. 168 óra, 2000. december 21.

¹² magyarán a felzárkózáshoz nyújtott közvetlen anyagi támogatást

¹³ Az uniós intézményekben -így a Miniszterek Tanácsában is- hagyományosan relatíve nagyobb súlya volt a kisebb országoknak a hatalmi befolyást tekintve, mivel az a népességszám-arányok szerint oszlott meg. A keleti bővítés is főként ezen kisebb országok számát növelné, ezért vált szükségessé a szavazati arányok átrendezése a nagyok javára.

¹⁴ Belgium és Hollandia területe nagyjából hasonló méretű, de Hollandia lakosságának száma mintegy 5 millió fővel meghaladja Belgiumét

Minősített többségről innentől kezdve a megegyezés értelmében akkor beszélhetünk, ha az összesen 345 szavazatból 258 a döntés mögött áll, azaz 89 szavazattal már meg lehet akadályozni bármilyen többségi döntést. Ehhez elegendő 3 nagy + 1 kisebb tagország szavazata. Plusz feltételként beépítették a mechanizmusba azt, hogy a többségi döntés mögé fel kell sorakoztatni a (majdani 27 tagú) EU lakosságának 62%-át. A Szerződés 4. paragrafusa kimondja: „A Tanács bármely tagja kérheti minősített többségű döntéshozatal esetében, hogy ellenőrizzék: a minősített többségű szavazatok mögött ott áll-e az Unió teljes lakosságának legalább 62 százaléka. Ha kiderül, hogy ez a feltétel nem áll fenn, a kérdéses határozat nem érvényes.” Ennek az a jelentősége, hogy ettől fogva *Németország* két további nagy országot maga mellé véve mindig megakadályozhatja a többség akaratát.

A teljes lista -mely már a tagjelölt országokra jutó szavazatok számát is tartalmazza- a következő:

<i>Ország</i>	<i>Szavazatok száma</i>
Németország	29
Egyesült Királyság	29
Franciaország	29
Olaszország	29
Spanyolország	27
Lengyelország	27
Románia	14
Hollandia	13
Görögország	13
Cseh Köztársaság	12
Belgium	12
Magyarország	12
Portugália	12
Svédország	10
Bulgária	10
Ausztria	10
Szlovákia	7
Dánia	7
Finnország	7
Írország	7
Litvánia	7
Lettország	4
Szlovénia	4
Észtország	4
Ciprus	4
Luxemburg	4
Málta	3
Összesen:	345

III/2.3. Az Európai Bizottság nagysága és összetétele: ez a kérdés szorosan összefüggött a Tanácson belüli szavazatok súlyának alakulásával. A kisebb országok kezdettől fogva tisztában voltak azzal, hogy a Tanácsban leadható szavazatok újraelosztásánál így vagy úgy a nagyobb országok javára fog billenni a mérleg, ezért a végsőkig ellenálltak a Bizottság létszámának csökkentésére irányuló törekvéseknek, ugyanis úgy látták, hogy a bizottsági posztjuk megtartása jelenti számukra az uniós befolyásuk fő garanciáját.

Végül, több tervezet kudarca után az a döntés született, hogy a *2005-ig* terjedő időszakban az újonnan csatlakozó országok 1-1 főbiztost delegálnak. Ezek a jelenlegi, 2005-ig hivatalban lévő 20 tagú bizottságot egészítik ki (annyi taggal, ahány új ország csatlakozik). *2005-től* kezdődően az új összetételű Európai Bizottságban minden tagországnak 1-1 főbiztosa lesz. Attól kezdődően pedig, hogy a tagországok száma eléri a 27-et, a Tanács új döntést fog hozni a Bizottság összetételéről – onnantól kezdve bekövetkezhet az is, hogy nem lesz minden tagországnak folyamatosan képviselője az EU kormányában. A Bizottság elnöke Nizzában megerősödött. Az új elnököt minősített többséggel fogják megválasztani és nagyobb hatalma lesz a főbiztosok fölött.¹⁵

A Bizottságban tehát nem hajtottak végre egyelőre radikális változásokat (pl. a tervezetben szereplő rotációs rendszer bevezetése), azonban jelenleg az egység nagyjából mindegyik ország igényét kielégíti – még az egyezkedést csak kívülről figyelhető tagjelöltekét is.

III. 3. A Nizza után megtartandó kormányközi konferencia témái: Egyesek szerint a kormányközi konferencia legsikeresebb témája a *Nizza utáni agenda* rögzítése volt, bár hozzá kell tenni, hogy *végleges* döntést nem igényelt. Abban azonban egyhangú egyetértés született, hogy a Nizza utáni folyamat alakulása nem lehet a bővítés előfeltétele. Ez azért nagyon fontos, mert az Amszterdami Szerződés aláírása után több tagország kijelentette, hogy új bővítési kört csak a félbehagyott problémák rendezését követően támogat. Az új tagországok, amelyek erre az időszakra már tagok lesznek, automatikusan bekapcsolódnak, azok pedig, amelyek még nem lesznek tagok, a döntés előtti fázisban teljes mértékben bevonásra kerülnek.

A Nizza utáni kormányközi konferenciára – megfelelő előkészítés után – 2004-ben kerül sor az alábbi napirenddel:

- A kompetenciák pontosabb meghatározása és ellenőrzése az Európai Unió és a tagországok között a szubszidiaritás elvének tiszteletben tartása mellett
- Az Alapvető Jogok Chartájának státusza
- A Szerződések egyszerűsítése
- A nemzeti parlamentek szerepe az európai építményben.¹⁶

Összefoglalás

Az Európai Tanács nizzai ülését erős érzelmek hatották át. A keserves tárgyalások után megszületett egyezmény új működési szabályokat állapít meg a

¹⁵ Hírlevél – Hírek az Európai Unióról. II. évf. 12. szám. Magyarországi Régiók Brüsszeli Képviseleti Irodája, Brüsszel, 2000. 12. 15.

¹⁶ U.o.

bővítés utáni időszakra, amikor a mai 15-nél jóval több ország érdekét kell majd egyeztetni az Európai Unió döntéshozó és irányító szerveiben. Egyidejűleg pedig a még oly távolinak tűnő majdani nagy Európa, a végső formájában 27 tagú Unió szerkezetét is fölvezolja a nizzai szerződéshez csatolandó, úgynevezett bővítési jegyzőkönyv.

Hazánk számára kiemelkedően fontos jelentősége van annak, hogy a szerződés elhárította az utolsó szervezeti-jogi akadályt az EU bővítése elől; ennek ellenére nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt sem, hogy nem ad választ az integráció jövőjét és működését illető sok gyakorlati kérdésre. Nizzában végre elérhető közelségbe került a keleti bővítés – az unió átláthatóvá, érthetőbbé válna viszont még az eddigieknél is messzebbre.

Az egyezménynek voltak nyertesei (*Nagy Britannia és Spanyolország*) és vesztesei (*Belgium, Portugália*). A francia elnökségnek szemmel láthatóan nem sikerült megtalálnia a helyes egyensúlyt. A Bizottság sem tudta igazán teljesíteni feladatát: nem tudott a Szerződés tisztességes védőjeként és őrzőjeként működni, tekintve, hogy sokkal kevésbé vonták be a kompromisszumos javaslatok egyeztetésébe, mint a kormányközi konferenciákon eddig bármikor.

A cél a döntési folyamat leegyszerűsítése lett volna a kibővített Európában. Ám – mint a Nizzában jelen volt brüsszeli diplomaták rámutatnak – egyes tagországok inkább arra összpontosították minden erejüket, hogy *biztosítsák a döntések megakadályozásának lehetőségét*. Sajnálatos volt a nemzeti érdekeknek a közösségekkel szembeni kicsinyes előtérbe állítása. A Bizottság első értékelése szerint a nizzai csomag a maximálisan elérhetőt hozta, jöllehet az kevesebb, mint amit az Európai Bizottság remélt. *Romano Prodi*, az Európai Bizottság elnöke szerint a bővítéshez szükséges feladatokat talán csak felerészben sikerült teljesíteni. *„Nem tudom véka alá rejteni sajnálatomat amiatt, hogy nem sikerült többet elérnünk”* – tette hozzá. Kabinetfőnöke, *David O'Sullivan* számos brüsszeli magas rangú diplomatával egyetértésben pragmatikusan úgy vélekedett: *„Nizza megteremtette a bővítés feltételeit, most már minden energiát a bővítésre kell fordítani”*.

Összességében nagyon nehéz, de termékeny csúcstalálkozó volt, amely azonban mutatja: Európa fejlődésének új szakasza kezdődik a növekedés minden kínjával. A bővítési folyamat kereteit csak *2005. január 01-től*, a mai Brüsszeli Bizottság mandátumának lejártától rögzíti a nizzai megállapodáshoz csatolandó bővítési jegyzőkönyv. Ugyanakkor a bővítés kezdetének elvi lehetőségeként az uniós csúcst most megerősítette a *Helsinkiben* vállalt *2003. január elsejei* dátumot. Mind *Anna Lindh* svéd külügyminiszter, mind *Jacques Chirac* francia elnök szerint lehetséges, hogy a legfelkészültebbek már *2003-ban* belépjenek az Unióba.

Vélemények

A franciák pozitívan értékelték a csúcsot

A mérsékelt francia politikai erők sikeresnek nevezték a Nizzában elért eredményeket, mondván, az megnyitotta Európát a bővítés előtt. A szocialista kormánypart szóvivője szerint a francia elnökség alatt lezajlott nizzai csúcst feloldotta az Európát öt éve markában tartó intézményi benuultság alól.

Tony Blair elégedett

Tony Blair brit kormányfő is méltatta az EU nizzai csúcstalálkozójának eredményeit, mondván: Nizzában olyan megállapodások születtek, amelyek megnyitják az utat az Unió keleti bővítése előtt, és egyben jól szolgálják Nagy-Britannia érdekeit.

A spanyolok elérték céljaikat

A spanyol miniszterelnök, *José María Aznar* kijelentette, hogy a nizzai EU-csúcs „fontos megállapodást jelent az Unió számára, Spanyolország számára pedig kitűnő”. Spanyolország okkal örül, hiszen 27 szavazattal rendelkezik majd az Európai Tanácsban, közvetlenül a négy legnagyobb tagország mögé helyezve az országot, s ezen kívül két, számára fontos kérdésben megőrizte vétőjogát.

Németország szerint megteremtették a bővítés alapfeltételeit

Bár *Schröder* kancellár úgy nyilatkozott, többet is el lehetett volna érni Nizzában, *Rudolf Scharping* védelmi miniszter kijelentette: a négynapos tanácskozás sikeres volt, mert azon sikerült megteremteni az Unió bővítéséhez szükséges feltételeket. A miniszter, aki egyben az SDP alelnöke is, hangsúlyozta, hogy a kelet-közép-európai tagjelöltek felvétele javítani fogja Németország biztonságpolitikai helyzetét, a nagyobbá váló belső EU-piacból pedig minden tagállam profitálni fog.

Üdvözölték a nizzai megállapodást az Európai Unióhoz az első körben csatlakozni kívánó országok tárgyalódelegációinak vezetői is a Budapesten tartott sajtótájékoztatójukon.

Magyar öröm

Martonyi János magyar külügyminiszter a következőket hangoztatta a nizzai egyezség másnapján: „Nizzában végleg megteremtődtek a feltételei annak, hogy az EU beemlje Kelet- és Közép Európát, valójában újraegyesítse a földrészt. Magyarországnak nem lehet oka panaszra: a lakosság számarányát figyelembe véve korrekt súlyt kaptunk az EU jövődöntéseihez”. Martonyi szerint Magyarország várhatóan részt fog venni az ún. megerősített együttműködési folyamatokban: „Magyarország valószínűleg résztvevője lesz olyan jövődöntéseihez, amelyek integrációs kezdeményezéseknek, amelyből mások, régebbi tagok esetleg kivonják magukat” – jelezte a külügyminiszter.¹⁷

Örülnek a csehek és a szlovének

A cseh tárgyalódelegáció vezetője Budapesten úgy vélekedett, célegyenesbe került a csatlakozási folyamat. Vélekedésük szerint az Európai Unió lerendezte azokat a belső reformokat, amelyek eddig a bővítés útjában álltak, de most, hogy ez megvan, „minden a csatlakozási tárgyalásokon, rajtunk múlik”. Hasonlóan értékelt Prágában a cseh kormányfő is. A szlovén külügyminiszter pedig örömet fejezte ki, hogy valamennyi ország – a csatlakozók reményeinek megfelelően – megtarthatott egy főbiztosi helyet az Európai Bizottságban.

A lengyelek is boldogok

Kivételesen sikeresnek minősítette a nizzai EU csúcstalálkozót *Jerzy Buzek* lengyel miniszterelnök, és különösen fontosnak nevezte azt a tényt, hogy országának sikerült kiharcolnia a Spanyolországgal megegyező szavazati arányt az EU miniszteri tanácsában.

¹⁷ Kocsis Györgyi: Magyar öröm. HVG, 2000. 12. 16.

Hozzátette, hogy továbbra is hisz a 2003-as csatlakozásban, és arról is meggyőződve, hogy Lengyelország benne lesz a csatlakozók első csoportjában.¹⁸

Lengyelország a sikereit nagymértékben köszönhette *Németország* hathatós támogatásának. A német politikusok a keleti bővítés kapcsán végig Lengyelország jelentőségét hangsúlyozták. A korábbi „*Magyarország ütötte ki az első szöveget a berlini falból*” szlogen helyébe Nizzában Lengyelország EU-tagságának jelszava lépett. Ennek jelentése -amennyiben megvalósul- egyben kibővül azzal is, hogy az egyesült Európa földrajzi, gazdasági és politikai központja egy kicsit keletebbre tolódik – mondjuk *Berlinbe*.¹⁹

Epilógus

Jacques Chirac francia államfő a nizzai csúcst záró hétfő hajnali sajtóértekezleten reményét fejezte ki, hogy a szerződést mielőbb aláírják, ratifikálásának folyamata pedig másfél éven belül lezajlik. Ez lehetővé tenné, hogy az EU megtartsa azt az ígéretét, amely szerint 2003. január 01-től készen áll új tagállamok befogadására. Az elnök megerősítette, hogy az unió tartani kívánja magát ehhez az ígéretéhez. Azonban a tagállamoknak még majdnem 2 hétig²⁰ tartott, míg véglegesen sikerült tisztázniuk a szerződés szövegét. Ennek oka, hogy az alkudozások kimerítő, végső szakaszában kulcsfontosságú pontokban tisztázatlanságokat hagytak a tervezetben, főként a nagyobb és a kisebb tagországok csoportjai között az utolsó órákban született összetett kompromisszumokat érintően. Az értelmezési és pontosítási eljárásokon átesett, végleges szerződés szövegét végül 2001. február 26-án írták alá Nizzában – s innentől kezdve elindulhatott a ratifikációs folyamat, vagyis hogy a 15 tagországban egyesével törvényesítsék a nizzai megállapodást.

Források:

www.europa.eu.int (Az Európai Unió hivatalos honlapja)

www.korridor.hu/eusarok

www.origo.hu

www.index.hu

Magyar Távirati Iroda – Szlankó Bálint és Vass Enikő tudósításai

Hírlevél – Hírek az Európai Unióról. II. évf. 12. szám. Magyarországi Régiók Brüsszeli Képviseleti Irodája, Brüsszel, 2000. 12. 15.

Kocsis Györgyi: Mindenki másképp imitálja. HVG, 2000. 12. 09.

Kocsis Györgyi: Legek Csúcsa. HVG, 2000. 12. 16.

Aczél Endre: Nizza előtt. 168 óra, 2000. 12. 07.

Aczél Endre: Szavazatosztás Nizzában. 168 óra, 2000. 12. 14.

Aczél Endre: Nizza után. 168 óra, 2000. 12. 21.

¹⁸ Szlankó Bálint, MTI, 2000. 12. 11.

¹⁹ Weyer Béla: A nyugodt erő. HVG, 2000. 12.16.

²⁰ 2001. 01. 23.